

Олий ўқув юртларининг жисмоний тарбия ва

жисмоний маданият мутахассислиги учун

Ўқув – услубий қўлланма

Термиз давлат университети илмий услубий кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган.

Ушбу ўқув-услубий қўлланма олий ўқув юртлари жисмоний маданият факультетининг талабалари, мутахассислари, жисмоний тарбия ва спорт ташкилотларининг ходимлари учун мўлжалланган.

Қўлланмада “Спорт ва қадрият” нинг моҳияти, уларнинг жамиятда тутган ўрни, мақсади ва вазифалари, соғлиқни сақлаш ва мутаҳкамлаш, иқтисодий юксалиш ва баркамол авлодни тарбиялашдаги роли, спорт ва қадриятлар, уларнинг инсон эҳтиёжларини қондириш йўлидаги хизматлари, спорт ва қадриятга янгича ёндашув масалаларига кенг ўрин берилган.

Такризчилар:

Тошпўлатов Ж.Т. – Педагогика фанлар номзоди, профессор.

Худойбердиев Х.Х. – Фалсафа фанлари номзоди, доцент.

Мундарижа

Сўз боши	
Кириш	
1. Истиқлол ва спорт	
2. Спорт – ғурур, шараф-шаън	
3. Спорт, унинг моҳияти ва жамиятда тутган ўрни	
4. Спорт фаолиятида тарбия ва унинг хусусиятлари	
5. Жисмоний тарбия ва спорт қадриятлари – таълим-тарбия мезони	
6. Жисмоний маданият ва спортда миллий ва умуминсоний қадриятлар	
7. Қадриятларнинг моҳияти ва асосий жиҳатлари	
8. Қадриятларнинг асосий турлари	
9. Қадриятларнинг жамиятдаги ўрни	
10. Мустақиллик – қадриятларга янгича ёндашув даври	
11. Маънавий сарчашмаларимиз.....	

“Хеч бир нарса мамлакатни спорт каби тезда дунёга машхур қила олмайди”.

И.А.Каримов

Сўз боши

Ўзбек халқининг азалий орзуси – Мустақиллик миллат орзуси, ўз ривожланиш йўлини ўзи танлаш ҳуқуқи сифатида рўёбга чиқди. Мустақиллик туфайли тақдиримизни, келажагимизни ўз қўлимизга олишга муяссар бўлдик.

Мустақиллик халқимизнинг ўз куч – қувватига ишончини уйғотди. Мустақиллик сабаб одамда яшириниб ётган ижодий фикр ва туйғуларни рўёбга чиқариш имкониятини берадиган ижтимоий тартиб пайдо бўлди.

Озод, обод ва фаровон жамият барпо этиш халқимизнинг асосий ғоясига айланди.

Жамият ривожланишининг ҳозирги давр босқичида баркамол инсонни тарбиялаш энг асосий, кечиктириб бўлмайдиган муҳим вазифалардан биридир. Президентимиз таъкидлаганидек: “Соғлом авлодни тарбиялаш - буюк давлат пойдеворини, фаровон ҳаёт асосини куриш деганидир”. Шундай экан, мамлакатимизда соғлом авлод дастури ҳаракатининг кенг тус олгани, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” асосида таълим – тарбия тизимининг тубдан ислоҳ этилаётгани ҳам ана шу улғувор вазифани амалга ошириш йўлидаги муҳим қадамдир.

Комил инсон руҳан тетик, ақлан етук, жисмонан бақувват бўлмоғи керак. Инсоннинг ақлий, ахлоқий ва жисмоний сифатларини ривожлантириш, саломатлигини мутаҳкамлаш, иш қобилиятини ошириш, жамоаларда қулай соғлом муҳитни яратишнинг кўп қиррали жараёнида жисмоний тарбия ва спортнинг аҳамияти ортиб бораётганлиги кўзга ташланмоқда.

Спорт ва қадриятлар соғлом авлод тарбиясининг муҳим омилларидан биридир. Қўлланмада айнан ана шу масалалар ўз ечимини топади.

Кириш

Ўзбекистон мустақил давлат сифатида шаклланиши ва унинг истиқлол сари дадил бориши ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маданий маърифий соҳаларини янада такомиллаштиришни тақозо этади. Бу йўлда соғлиқни сақлаш, фан, маданият, техника, иқтисод, таълим-тарбия, жисмоний тарбия ва спорт ҳамда бошқа соҳаларда чуқур ислохотлар олиб бормоқда. Маълумки бу жараёнларни ҳозирги кун талаблари асосида ташкил қилиш ва бошқариш асосий мақсад ҳисобланади.

Шу сабабдан мамлакатимизнинг мустақиллигини тўла таъминлаш, унинг жаҳонда таракқий этган давлатлардан бири сифатидаги нуфўзини халқаро ҳуқуқлар асосида юкори кўтариш каби фаолиятлар ниҳоятда муҳим. Бу фаолиятларни амалга оширишда эса мутахассис кадрларни тайёрлаш долзарб вазифалардан ҳисобланади. Бунда Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, "Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида", "Таълим тўғрисида"ги Қонунлар, "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури"нинг қабул қилиниши алоҳида аҳамиятга моликдир.

Аҳолининг саломатлигини мустаҳкамлаб бориш, ўқувчи - ёшларнинг жисмоний ва маънавий камолотини ошириш, соғлом авлод тарбиясини такомиллаштириш масалалари келажаги буюк давлат қуришнинг муҳим омилларидан биридир.

- Бугунги куннинг энг муҳим вазифаси, - деб таъкидлайди президентимиз И.А.Каримов, - ҳаётимизнинг барча соҳаларида, айниқса, бошқарувда, республика миқёсида, вилоят, шаҳар, туман, қишлоқ ва маҳаллаларни бошқаришда, тармоқ бўғинларини идора этишда янгича фикрлайдиган, қийин дамларда масъулиятни ўз зиммасига ола-биладиган, ҳаёт билан ҳамқадам юрншга қодир, имони пок, билимдон, ишбилармон одамларни топиш, уларга ишонч билдиришдан иборатдир.

Юртимизда жисмоний тарбия, спорт ва халқ миллий ўйинлари таълим тизимидан асосий таълим-тарбия воситалари сифатида мутаҳкам ўрин олмоқда. Теннис бўйича Президент кубоги учун халқаро турнир анъанага айланди. Ўзбек кураши жаҳон спорти турлари қаторига кўшилди ва жаҳон чемпионатлари муваффақиятли ўтказиб келинмоқда.

Ўзбекистон спортчилари Марказий Осиё, Осиё ва халқаро спорт мусобақаларида мустақил жамоа сифатида иштирок этиб, дастлабки ютуқларга эришдилар. Бу жиҳатлар республика спорт ташкилотлари раҳбарларини янада ташаббускорлик билан фаолият кўрсатишга даъват этади.

Таъкидлаш жоизки, аҳолининг саломатлигини мустаҳкамлаш мақсадида қатор тадбирлар амалга оширилмоқда. Бунда "Алпомиш" ва "Барчиной" махсус тестларининг ҳаётга татбиқ қилиниши, ўқувчи-ёшлар ва талабаларнинг турли спорт мусобақалари, "Умид ниҳоллари", "Баркамол авлод" ўйинлари, "Универсиада", халқ миллий ўйинлари фестиваллари ҳамда аҳоли истиқомат жойлари, меҳнат жамоаларида спартакиадалар, биринчиликларнинг мунтазам ташкил қилиниши эътиборга моликдир. Барча ҳудудлар ва марказий шаҳарларда йирик спорт иншоотлари қад кўтармоқда, янги спорт мактаблари, лицейлар, касб-хунар коллежлари ташкил қилинмоқда. Спорт жамоаларининг турлари ва сонлари тобора ошмоқда. Бунда оммавий соғломлаштирувчи ва спорт маҳоратларини оширувчи тадбирларни мақсадли ташкил қилиш мутахассислар, жамоат идоралари ва ҳомийлардан катта ташкилотчилик, эътибор талаб этади.

Истиқлол ва спорт

Режа:

1. Истиқлол берган имконият.
2. Ёшлар ва аҳоли ўртасида ўтказиладиган мусобақалар тизими.
3. Аждодларимизнинг жисмоний тарбия ва спортга бўлган муносабатлари.

Ўзбекистон Мустақилликка эришганидан сўнг бизга халқаро майдонлар сари йўл кенг очилди, иқтидорли спортчиларимиз ўз маҳоратларини Осиё ва жаҳон чемпионатларида намоён эта бошладилар. Хоҳлаган спорт турини таҳлил учун олиб кўрганда, унда катта-катта ўзгаришлар бўлганини, ҳар бир спортчи олдида аниқ мақсадлар фақат медаллар дея, чемпионлик дея урганини, ураётганини кўрамиз.

Бугун жаҳон аҳли Артур Таймазов, Муҳаммадқодир Абдуллаев, Рустам Саидов, Артур Григорян, Руслан Чагаев, Рустам Қосимжонов, Оксана Чусовитина, Ўткирбек Хайдаров, Миржалол Қосимов, Абдулла Тангриев, Сослан Тигиев, Антон Фокин, Ришод Собиров, Екатерина Хилько, Қахрамон Орзукулов деганда бизнинг серқуёш Ўзбекистонимизни хаёлига келтиради. Шундай жаҳон чемпионлари-ю, спорт юлдузларини тарбиялаган эл қандай экан, уларнинг машғулот ўтказиш тартиблари қанақа, иқлими-ю табиати, суви, маҳаллий мева-чевалари қандай экан, дея сон-саноксиз саволлар, қизиқишлар оғушида қолса, ажабланманг. Ахир ўша ватандошларимиз-ку, Ўзбекистон деган гўзал мамлакатни дунёга танитаётган, ўз спорт маҳоратлари билан дунё аҳлини лол этаётган...

«Қирол Артур» ўз интервьюларида жаннатмакон юртимизни, туғилиб-ўсган Тошкенти ва у ернинг меҳри қайнок, инсонлари ҳақида доимо фахрланиб гапиради. Ҳатто рингдаги қийин вазиятларда, рақибдан зарба ўтказиб юборган пайтларида кўзи Ўзбекистон байроғига тушиб, яна шердек кучга тўлгани ва рақибига аниқ зарбалар бериб, алал-оқибат,

чемпионлик камарига эгалик қилганини ҳам ифтихор ила сўзлаб беради.

Оддий бир ҳақиқат: бугун орамизда жаҳон чемпионларимиз бор, лекин собиқ иттифоқ пайтида оддий спорт устасига «Қани энди, биз ҳам жаҳон спорт майдонларига чиқсак», дея ҳавасла боққанимиз ҳам бор гап. Менга Самарқандлик шоҳмот мураббийи Бахтиёр Ақобиров бўлиб ўтган бир воқеани шундай сўзлаб берди.

80-йилларда шаҳримизда шоҳмот бўйича Самарқанд шаҳар чемпионати ўтаётган эди. Мусобақада Россиядан келган Сергей Фокин исмли спорт устаси ҳам қатнашаётганди. Ишонсангиз, ўшанда «Спорт устаси» билан ўйнаётиб, шоҳмотчилар жуда хаяжонланганидан, барчамиз Фокинга ҳайрат билан қарагандик. Мана бугун, Мустақиллик туфайли қанчадан-қанча спорт усталаримиз, гроссмейстерларимиз бор. Истиклолга эришиб, Рустам Қосимжоновни бутун дунё таниди.

Спортчиларимизга халқаро майдонлар эшиги кенг очилди. Спортчимиз Ўзбекистон чемпионатида ғолиб чиқса, тўғридан-тўғри жаҳон чемпионатига, 2-ўрин соҳиблари эса Осиё чемпионати баҳсларига чиқишмоқда.

Ватан, ғурур, миллат обрўси, байроқнинг баланд хилпираши ҳамда мадҳиямиз баралла янграши, ота-она дуоси, эл-юрт меҳри, устозлар ишончи-айнан мана шу муқаддас туйғуларни истиқлол туфайли теранроқ ҳис қилмоқдамиз. Айнан мана шу туйғулар спортчига кўпинча куч беради, уни қудратлироқ қилади.,

Масалан, спорт гимнастикасида узоқ йиллар бир текис натижа кўрсатиш мураккаб жараён. Айниқса хотин-қизлар бу спорт турида кўпинча турмушга чиққунларича ўзларининг бор имкониятларини намойиш этишади, сўнгра катта спортни тарк этадилар. Бироқ бизнинг ватандошимиз Оксана Чусовитина турмушга чиқиб, фарзандли бўлгандан кейин ҳам Олимпиадаларда, Осиё ўйинлари ва жаҳон кубоги баҳсларида иштирок этди, шу билан бирга энг яхши натижалари билан барчани ҳайрат кўчаси сари етаклади.

Ўзбекистоннинг спорт маликаси Оксана Чусовитина Германиянинг «Тойота- Кёльн» гимнастика клуби жамоаси ғалабаларига катта ҳисса қўшиб, унинг Европа чемпионлар лигасидаги муваффақиятларини ҳам таъминламоқда.

Бетакрор Оксана 2006 йил охирида Қатарда ўтган Осиё ўйинларида ҳам Ўзбекистон шарафини муносиб химоя қилди.

Сон-саноксиз ютуқлари, медаллари сафида 1992 йилги Барселона Олимпиадасининг олтин медали бўлишига қарамасдан Оксана Чусовитина кейинги олимпияда ўйинларида ҳам мувофақиятли қатнашди.

Мустақиллик шарофати билан мамлакатимиз Германиянинг жаҳонга машхур «Gimnova» дан гимнастика жихозлари келтирилди ва бугун улар Марказий Осиёда ягона. Жихозлар такдимотида эса Оксана Чусовитина бошлиқ бир гуруҳ спорт гимнастикаси юлдузлари, жаҳон ва Олимпиада чемпионларининг иштирок этиши минг-минглаб болажонлару, жажжи қизалоқларниг юрагига: «мен ҳам келажакда Оксана опадек жаҳон чемпиони бўламан» деган эзгу ниятни жойлади.

Бу гаплар баландпарвоз гап бўлиб қолаётгани йўқ. Мамлакатимизда бир-биридан гўзал спорт иншоотлари қуриляпти ва эскилари қайта таъмирланаяптики, уларни бемалол бебаҳо гавҳарларга қиёслаш мумкин. Гавҳарки, эл-юрт, ёш авлод саломатлиги учун хизмат қиладиган, жамиятга тоза фикрли, таъбир жоиз бўлса, мусобақаларда дадил кураша оладиган спортчилар, комил инсонлар тарбиялаб берадиган... Бугун боғча боласидан тортиб, фахрий кексаларгача, уй бекаларидан турли касб эгаларигача, мактабдан тортиб, коллеж-у олийгоҳ талабларигача қандайдир йирик мусобақада мусобақалашади. Мисол тариқасида айтсак, «Умид ниҳоллари» ёки «Баркамол авлод», «Универсиада» ёхуд «Умумармия ўйинларида». Уй бекаларимиз эса Республика хотин-қизлар спартакиадаларида беллашишади, дўст-дугона орттиришади.

Оммавийликдан профессионаликка ҳам қадамлар дадил ташланмоқда. Турли хорижий давлатларга бориб, уларнинг спортини ўрганиб келиш йўлга қўйилган. Масалан, 2006 йилнинг бошида бир гуруҳ спорт гимнастикаси ва бадий гимнастикачиларимиз малака ошириш ҳамда ўртоқлик учрашувларида қатнашиш учун Германияга бориб келишди.

Тасаввур қилинг, Германиянинг Гамбург шаҳрида Қашқадарёнинг Косон тумани «Гувалак» қишлоғида туғилган 10-12 ёшли қизлар бадий гимнастика буйича чиқишлар қилмоқда. Эғнида бадий гимнастикага мослаб тикилган атлас

кўйлақлар. Муסיқа ўзбекча. Машқ бажараётган қизчалар қорақўз, қорақош... Немислар ҳайратдан қарсақ чалиб юборишди. Мутахассислар-у, йиғинга келган Белгия ва Германия бадий гимнастикачилари бизнинг қизлар ҳақида илиқ фикрлар билдиришди. Она қишлоғи ҳам бу жажжи қизчаларни, узоқ Германияга бориб, тажрибасини бойитган ватандошларимизни тантанавор кутиб олди. Катта дошқозонда ош дамланиб, тўй берилди. Кекса боболаримиз шу азиз кунларга етказгани учун шукроналар айтдилар.

«Аждодлар мардона руҳи сенга ёр!»... Мадҳиямиздаги бу сатрлар бежизга эмас. Бизнинг Амир Темур, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Жалолиддин Мангуберди, Тўмарис каби енгилмас, мард аждодларимиз бор. Шуларнинг руҳи ҳар қадамда қўллаб турса, уларнинг авлоди эканлигимиз ҳар доим юрагимизга янги куч бағишлаб туради.

Истиклолнинг ортда қолган 17-йили давомида қанчадан-қанча ҳамюртларимиз ғалабаси эвазига байроғимиз баланд ҳилпиради ва ҳилпирамоқда. Мана 2008 йилнинг 8-24 август кунларида Хитой Халқ Республикаси пойтахти Пекин шаҳрида ўтказилган 29-ёзги олимпияда ўйинларида ватандошларимиз спортнинг 15 тури бўйича иштирок этиб унда 6 та: 1 та олтин (Артур Таймазов – эркин кураш), 2 та кумуш (Абулла Тангриев-дзюдо, Сослан Тигиев-эркин кураш), 3 бронза (Екатерина Хелько-трамполин, Антон Фокин-спорт гимнастикаси, Ришод Собиров - дзюдо) медаллар шодасини қўлга киритишди ва умумжамоа ҳисобида 40-ўринни эгаллашди.

Янги чемпионларнинг етишиб келаётгани юракларни фаҳрга тўлдирса, баъзи спорт юлдузларимизнинг спортчилик фаолиятини яқунлаб, мураббийлик қилаётгани эса кўплаб янги Миржалоллар, янги Аvezбоевлару Авазовлар, Григорянлар-у Каспулатоваларнинг камолга етишидан дарак беради.

Мавзуга оид синов саволлари:

1. Истиклол қандай имкониятлар берди ва нималарга эришдик?
2. Мусобақалар тизимини изоҳланг.
3. Қайси бир аждодларимиз вакиллариининг ишларида жисмоний тарбия ва спорт кўпроқ ўз аксини топган?

Спорт - ғурур, шараф - шаън.

Режа:

1. Халқаро спорт ҳаракати тизимида ўзбек спорти.
2. Спорт-миллатни улуғлаш, ёш авлодни ҳар томонлама тайёрлаш ва тарбиялаш омили.
3. Ўзбекистон болалар спортини ривожлантириш (“2007 йилда болалар спорти объектлари қурилишининг манзили аниқ дастурини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори) тўғрисида.
4. Уч босқичли спорт мусобақалари тизими.

Мустақиллик йилларида мамлакатимиз дунё ҳамжамиятида ўз муносиб ўрнига эга бўлди. Давлатимиз сиёсий-иқтисодий, ижтимоий-маданий соҳаларда кенг ривожланиш, ислохотлар йўлидаги изчиллик туфайли жаҳонга танилди. Айниқса, Ўзбек деган ном, Ўзбекистон дея аталмиш юртнинг спорт оламида донғи дунёга дoston бўлди, десак янглишмаган бўламиз. Мамлакатимиз спортчилари жаҳон ва осие чемпионатларида, Олимпиада ўйинларида юксак натижаларга эришиб, юртимиз байроғини сарбаланд этиб, Она-ватан мадҳиясининг дунёнинг турли бурчагида баралла янграшига эришдилар.

Тугалланаётган 2008 йил ҳам спортчиларимиз учун омадли келди. Агар ушбу йилни сарҳисоб қиладиган бўлсак, спортчиларимиз турли халқаро мусобақаларда, жаҳон ва Осие чемпионатларида муваффақиятли иштирок этишди. Ўтган йили январ ойида ўзбек профессионал боксчиси Руслан Чагаев Германиянинг Гамбург шаҳрида ўзининг Россиялик рақиби Валуев устидан ғалабага эришган бўлса, 2006 йилнинг феврал ойида ҳамюртларимиз Марина Аганина, Артём Князев, Анастасия Гимазетдинова ҳамда Қайрат Эрметовлар Италиянинг Турин шаҳрида ўтказилган XX қишки Олимпиада ўйинларида муносиб иштирок этишди.

Айниқса, юртимиз полвонлари Ватанимизга шода-шода медаллар келтиришиб, миллатимизни яна ва яна улуғлашди. Тошкентда ФИЛАнинг «Олтин Гран при» туркумига кирувчи халқаро мусобақасида Артур Таймазов олтин медалга эга бўлиб,

ғолиблик шоҳсупасига кўтарилган бўлса, Дилшод Мансуров ва Абдул Аммаев кумуш, Адҳам Очилов эса бронза медалига сазовор бўлишди. Ҳамюртимиз Артур Таймазовга 2006-2008 йиллар омадли келди десак хато қилмаган бўламиз. У 2006 йили Хитойнинг Гуанчжоу шаҳрида ўтказилган эркин ва юнон-рум кураши бўйича жаҳон чемпионатида барча рақибларини доғда қолдириб ғолибликка эришган бўлса, 2008 йил Пекин олимпиадасида Олтин медал соҳиби бўлди. Унинг 2006 йилдаги учинчи ютуғи Қатар пойтахти Доҳа шаҳрида ўтказилган Осиё ўйинларида қўлга киритган олтин медали бўлди. Абдулла Тангриев, Дилшод Орипов, Равшан Рўзиқулов, Заурбек Сохиев ва Сослан Тигиев сингари полвонларимиз ҳам йилни муваффақиятли яқунлашди.

Юртимиз боксчиларининг ҳам ўган 2007 йилдаги ютуқлари бисёр бўлди. Таиландда «Қирол кубоги» учун ўтказилган халқаро турнирда ҳамюртларимиз Ўткирбек Хайдаров олтин, Баҳодир Султонов кумуш, Жасур Матчонов эса бронза медалига эришишди. Москвада ўтказилган интерконтинентал ғолиблиги учун курашда Қаҳрамон Орзуқулов Қозоғистонлик Марат Мазимбоев устидан катта ғалаба қозониб чемпион бўлди.

Россиянинг Екатеринбург шаҳрида профессионал бокс бўйича титул ва рейтинг жангларида ҳамюртимиз Қувончбек Тойғонбоев Чилилик Марио Кастроли нокаутга учратиб, олтин медални қўлга киритди. Доҳадаги Осиё ўйинларида ҳам боксчиларимиз юртдошларимиз қувончига қувонч улашишди. Баҳодир Султонов, Элшод Расулов, Рустам Саидовлар олтин медал олишган бўлишса, Жасур Матчонов кумуш, Бекзод Хидиров ва Дилшод Маҳмудовлар бронза медаллари соҳибига айланишди. Спортнинг бошқа йўналишларида ҳам Ватандошларимиз ғолиблик шоҳсупасига кўтарилишиб, юртимиз байроғини сарбаланд этдилар. Жумладан, муай-тай бўйича жаҳон чемпионатида ҳамюртимиз Мавлонбек Қаҳҳоров, кикбоксинг бўйича халқаро турнирда Алишер Абдуллаев, ёзги биатлон бўйича жаҳон чемпионатида «спринт» баҳсида Руслан Носиров, Хитой пойтахти Пекин шаҳрида енгил атлетика бўйича ўсмирлар ўртасида ўтказилган XI-жаҳон чемпионатида Светлана Радзивил, техник ва амалий спорт турларига қирувчи кемамоделчилик бўйича жаҳон чемпионатида Шавкат

Исматуллаевлар олтин медалларни кўлга киритишиб, Ўзбекистонимиз донғини дунёга дoston этишди.

Энг катта муваффақият спортчиларимиз томонидан Қатар пойтахти Доҳа шаҳрида ўтказилган Осиё ўйинларида кўлга киритилди. Спортчиларимиз 11 та олтин, 14 та кумуш, 15 бронза медалларига эга бўлиб, умумжамоа ҳисобида қитъанинг 45 давлатлари ичида еттинчи ўринни эгаллаб, спортсевар халқимизга олам-олам шодлик ва қувонч олиб келишди. Айниқса боксчиларимиз, эркин ва юнон-рум курашчиларимиз, енгил атлетикачиларимиз, академик эшкак эшиш ҳамда байдарка ва каноэда эшкак эшувчи спортчиларимиз, каратэ ва таэквандочиларимиз, тромоплин ва велоспортчиларимиз, дзюдо ва теннисчиларимиз Ватанимиз ғалабасига муносиб ҳисса қўшишди.

Халқимиз Гўзал Хуббиева, Зарина ва Севара Ғаниевалар, София Каспулатова, Юлия Борзова, Евгения Каримова, Анастасия Журавлёва, Екатерина Хилько, Ирода Тўлаганова, Окгул Омонмуродова, Албина Хабибулина ва Дилора Саидхўжаева сингари муносиб қизлари, Баҳодир Султонов, Элшод Расулов, Рустам Саидов, Вадим Менков, Владимир Черненко, Руслан Наурзалиев, Дилшод Мансуров, Артур Таймазов, Леонид Андреев, Виталий Смирнов, Алексей Бобожонов, асур Матчонов, Сергей Борзов, Герасим Кочнев, Серик Мирбеков, Владимир Тўйчиев, Заурбек Сохиев, Олег Каллагов, Равшан Рўзикулов, Бекзод Хидиров, Дилшод Махмудов, Максим Кирьянов, Рустам Мирзадияров, Сослан Тигиев, Дилшод Орипов, Геннадий Чхеидзе, Андрей Мартемьянов, Ўткир Қурбонов, Абдулла Тангриев, Шокир Мўминов, Рамзиддин Сайдов, Ришод Собиров, Антон Фокин сингари паҳлавон ва мард ўғиллари борлигидан фаҳрланади.

Юртбошимиз Ислом Каримов «Спорт-миллатни улуғлайди», деб бежиз айтмаган. Дарҳақиқат, спорт ва спортчиларимиз Ўзбек деган ном, Ўзбекистон дея аталмиш юртимизни дунё миқёсида улуғлаб, давлатимиз обрўсига-обрў кўшишмоқда. Спорт ва спортчиларимиз ғалабалари ўсиб келаётган фарзандларимиз характери тобламоқда, уларнинг қалбида ўз халқи, юрти билан фаҳрланиш туйғуларини уйғотмоқда. Спорт - ғурур, спорт - шараф, спорт - шаънга айланмоқда.

Мамлакатимизда спорт соҳасига берилаётган эътибор давлат сиёсати даражасига кўтарилгани бундай муваффақиятларнинг ҳамда қураётган демократик жамиятимизга муносиб жисмоний ва маънавий соғлом, ҳеч кимдан кам бўлмаган комил авлодни тарбиялашнинг муҳим омили бўлиб хизмат қилмоқда. Биргина болалар спортини ривожлантириш борасида амалга оширилаётган улкан ишлар, қишлоқ жойларда барпо этилаётган спорт коллежлари ва мактаблари, турли-туман спорт иншоотлари бунинг ёрқин далилидир.

Болалар спортини ривожлантириш жамғармасининг ташкил этилиши, ушбу жамғарманинг юртимиз қишлоқларида бунёд этаётган спорт иншоотлари нафақат халқимизни қувонтирмоқда, балки яқин ва узоқдаги дўстларимизнинг ҳавасини ҳам уйғотмоқда. Мазкур жамғарма орқали аввало, соғлом турмуш тарзини шакллантириш, фарзандларимизни турли салбий таъсирлардан асраш, спортни оммавий, умумхалқ ҳаракатига айлантириш мақсад қилиб қўйилган. Ўзбекистон республикаси Президентининг ўтган йили 26 декабрда қабул қилган «2007 йилда болалар спорт объекти курилишининг манзили аниқ дастурини тасдиқлаш тўғрисида»ги қарори янги йилда ҳам болалар спортини ривожлантиришда улкан бунёдкорлик ишлари амалга оширилишидан далолат беради.

Тўғриси айтганда, спорт мамлакатимизда умумхалқ ҳаракатига айланиб бормоқда. Мактаб ўқувчилари ўртасида ўтказилаётган «Умид ниҳоллари, академик лицей ва коллеж талабалари ўртасида ўтказилаётган «Баркамол авлод», олий ўқув юрти талабалари орасида ўтказилаётган «Универсиада» мусобақалари бир томондан, бизда босқичма-босқич спорт тизими шаклланаётганидан, иккинчи томондан ва энг муҳими, юртимизда жисмонан кучли ва маънавий баркамол авлод тарбияланаётганлигининг ёрқин ифодасидир. Қарши шаҳрида ўтказилган «Умид ниҳоллари - 2006» спорт мусобақалари 200 нафардан зиёд янги чемпионларни кашф этган бўлса, Тошкент шаҳрида ўтказилган «Универсиада-2007» спорт мусобақалари ундан-да кўп чемпионларни кашф этди. Конституция куни ва Наврўз байрамига бағишлаб ўтказилаётган Умуммамлакат марафони, Республика аёллар спартакиадаси, миллий халқ ўйинлари мусобақалари-буларнинг барчаси юртимиз

спортининг ривожланиши, унга давлат томонидан кўрсатилаётган ғамхўрликнинг натижасидир.

2008 йилда ҳам спортчиларимиз улкан ғалабаларни қўлга киритишди. Буни биргина Хитой пойтахти Пекинда яқунланган XXIX ёзги олимпиада ўйинлари натижаси, яъни бир олтин, 2 та кумуш ва 3 та бронза медаллари исботлаб турибди.

Демак, спортимиз халқимиз ва миллатимиз ғурури, шарафи ва шаънига айланиб, Ўзбекистонни дунё аҳлига танитишдаги ғолибона одимларини давом эттирмоқда.

Мавзуга оид синов саволлари:

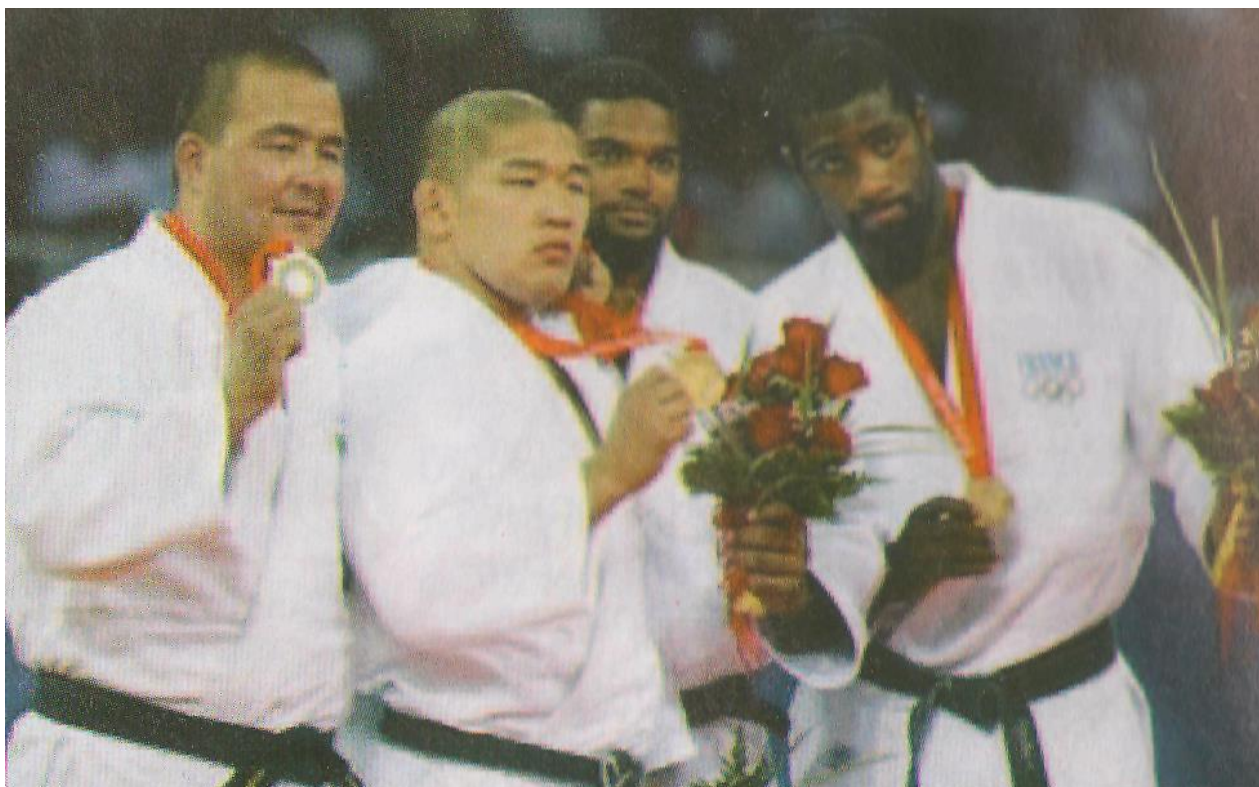
1. Ўзбек спортчилари мустақил мамлакатнинг жамоаси сифатида қачондан бошлаб олимпия ўйинларида иштирок этабошладилар, қандай натижаларга эришди?
2. Миллатнинг ғурури, шарафи-шаънини улуғлашда спортнинг роли ва ўрнини изоҳланг.
3. «Уч босқичли спорт мусобақалари» тизими ва уларни ўтказишнинг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?

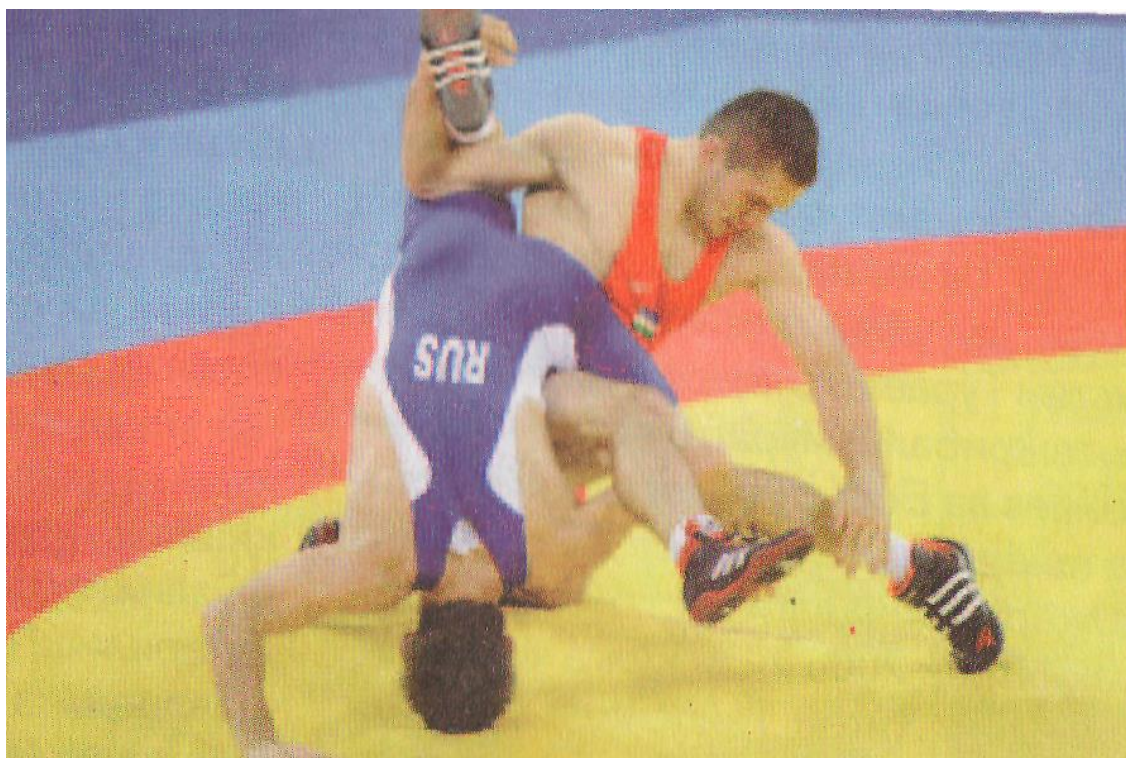
**1999 йил. Кураш бўйича 1-Жаҳон
чемпионатининг тантанали очилиш маросими**

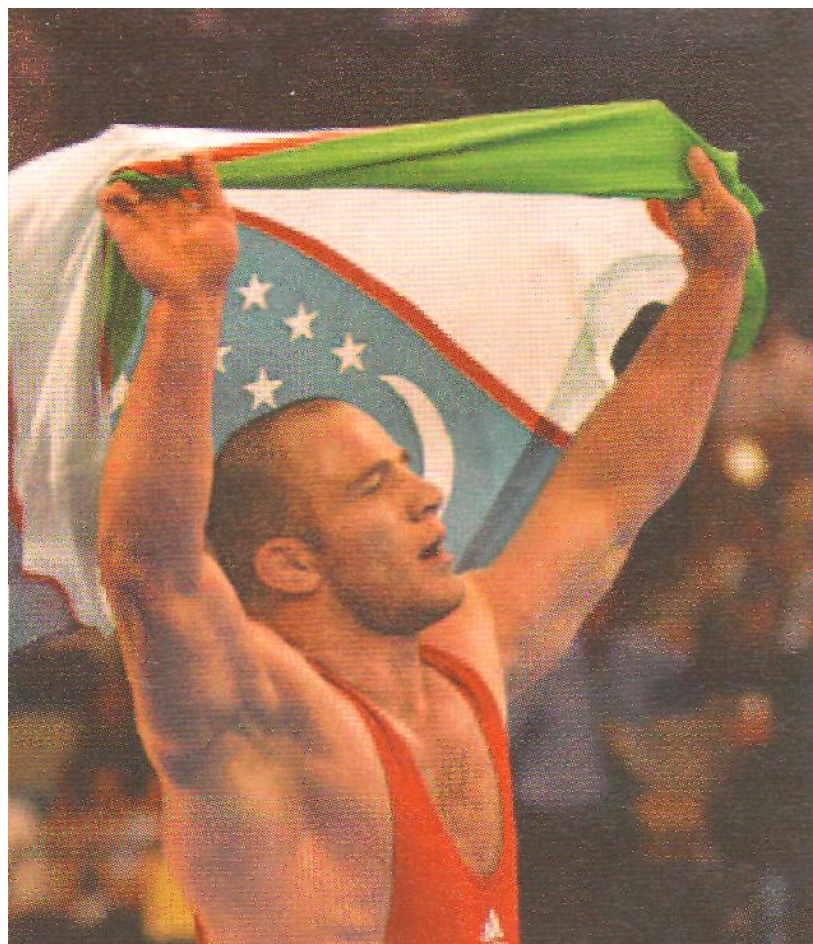
**Сурхондарё вилояти касабա уюшмалари жисмоний тарбия
ва спорт кенгаши раиси Р.Ўтаев шогирди Ботир
Ҳасановни ғалаба билан табрикламоқда**

**Абдулла Тангриев Олимпиада совриндорлари
билан ғалабани нишонламоқда**

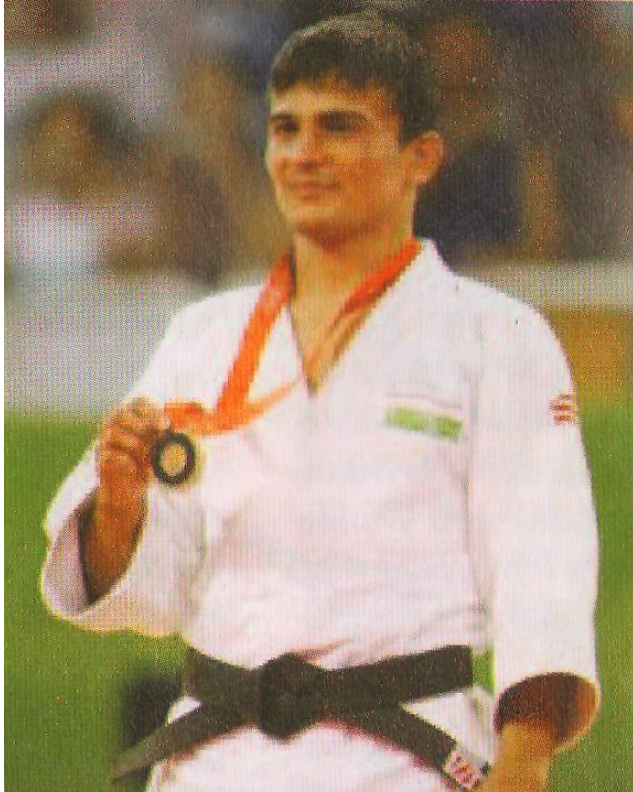
**Сосланнинг “темир қулочи”га тушган рақибга
ҳавас қилиб бўлмайди.**

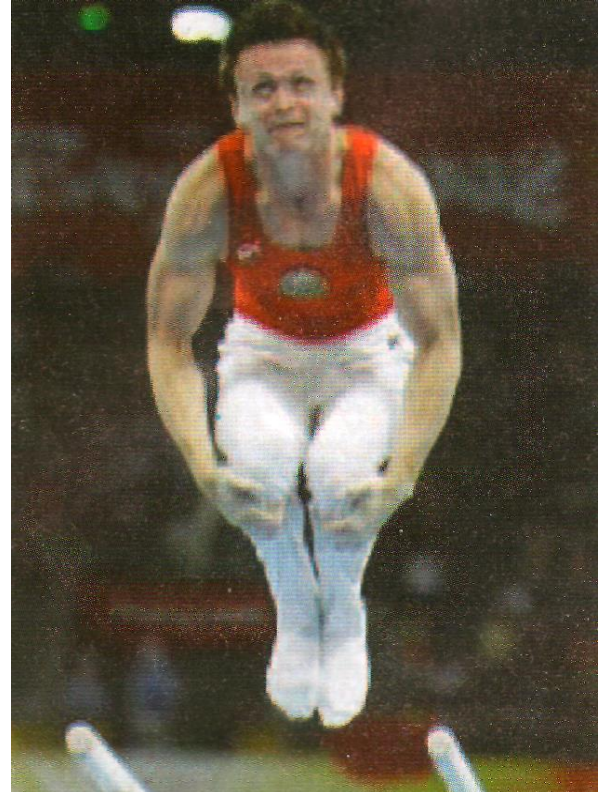
**Артур билан ҳамюртларимиз ҳар қанча
фахрланса арзийди**

**Хилько Екатерина – Пекин олимпиадаси-
нинг бронза медали соҳибаси**

Бу медаль Ришодниг зафар сари биринчи ғалабаси бўлди

Фокин Антон – Пекин олимпиадасининг баронза медали соҳиби

Спортнинг моҳияти ва унинг жамиятдаги ўрни

Режа:

1. Спортнинг моҳияти.
2. Спорт фаолиятининг қисмлари.
3. Спортнинг жамиятдаги ўрни
4. Ҳозирги замон ўзбек спортининг ривожланишида миллий кадриятларнинг аҳамияти.

Спорт бу тарихан шаклланган инсон фаолияти бўлиб, танлаб олинган бирор бир спорт турида юқори натижага эришиш ва махсус мусобақалар шароитида юксак ютуқларни, ғолибларни аниқлаш ва уларни улуғлашдан иборат. Спорт ҳозирги замон жамиятининг таркибига киритилган бўлиб, унинг моҳияти хилма-хил ва кўп қирралидир. Жаҳон ижтимоий-сиёсий тизимининг элементлари сифатида улар каторига спорт масалалари билан шуғулланувчи халқаро бирлашмалар, спорт турлари бўйича халқаро федерациялар, спортнинг техник турлари бўйича халқаро бирлашмалар, халқаро сайёҳлик

ташкilotлари ва бошқалардан иборат бўлиб, спортни ривожлантириш масалалари БМТ да, давлат парламентларида муҳокама қилинади. Конституцияларда, сиёсий партияларнинг дастурларида ўз аксини топган. Спортга раҳбарлик қилиш давлат даражасида амалга оширилади. У асосан икки қисмдан базавий ва махсус хизмат қисмларидан ибора бўлиб, булар унинг самарадорли ишлашини таъминлайди.

1. Базавий қисмга спорт мусобақалари киради.

2. Махсус хизмат қисми - спорт машқи. Спортчиларни саралаш, тайёрлаш ҳакамлик ва бошқалардан иборат.

Спорт мусобақаси мақсадни белгилайди ва махсус хизматларни яхлит фаолиятга бирлаштиради. Спортнинг функционал тузилиши ана шунга асосланади ва қуйидагилардан иборат:

1. Спорт мусобақалари

2. Спорт мусобақаларини такомиллашириш (мусобақаларнинг қоидалари, низоми ,тақвими, ҳакамлар, ташкilotчилар ва ҳ.к.)

3. Спорт машқи

4. Спортчиларни танлаш ва ўринбосарлар тайёрлаш

5. Илмий-услубий таъминот ва ҳ.к

Спортнинг жамиятдаги вазифалари

Спортнинг кўп томонламалик моҳияти унинг жамиятдаги кўп қиррали вазифалари билан белгиланади.

1. МУСОБАҚА ВАЗИФАСИ – асосийлардан бўлиб, спортчи ва жамоаларнинг ғолиблигини аниқлайди. Ўринларни белгилайди. Спорт тайёргарлигининг даражасини баҳолайди. Мусобақа фаолияти учун спортчиларни тайёрлаш тизимини ишлаб чиқади. Экстремал шароитларда инсон организми имкониятларини аниқлайди, жамиятдаги инсон фаолиятининг бошқа томонлари, яъни меҳнат, касб, саломатликни яхшилаш ва ҳ.к.лар билан алоқани мутаҳкамлайди.

2. ТАРБИЯВИЙ ВАЗИФАСИ – у биринчидан, спортчиларнинг мусобақалашув фаолияти самарадорлигини оширса (фақат спорт учун), иккинчидан, шахсни ҳар томонлама ижтимоий фаол қилиб тарбиялашга ёрдам беради. Шуни эътироф

этиш керакки, фақат спортнинг ўзи зарур бўлган тарбиявий самарани таъминлайди. Спортнинг таъсири ҳам ижобий, ҳам салбий бўлиши мумкин. Спортнинг тарбиявий таъсир этиши жамиятнинг ривожланганлигига, унинг ижтимоий тизимига боғлиқ бўлади. Собиқ иттифоқ даврида спортчилар билан олиб бориладиган тарбиявий ишлар коммунистик тарбиянинг кўрсатмалари асосида олиб борилар эди. Бизнинг мустақил республикамизда эса спорт миллий ва умуминсоний истиқлол ғояларига асосланган тарбияга қаратилгандир.

3. ЖИСМОНИЙ ФАОЛЛИКНИ ОШИРИШГА БЎЛГАН ТАЪСИРИ – спорт, инсонни ҳар хил ижтимоий фаолиятга тайёрлашда шахсни ҳар томонлама жисмоний ривожлантиришга ёрдам беради. Спорт - шуғулланувчиларнинг жисмоний, психологик имкониятларини такомиллаштиради, ҳаётий зарур бўлган ҳаракат кўникмаларини, ҳамда мураккаб вазиятларда уларни ишончлилигини оширади, авлодни меҳнат, ватан муҳофазасига ва бошқа фаолиятларга тайёрлайди.

4. СОҒЛОМЛАШТИРИШ ВАЗИФАСИ – инсон саломатлигини мутаҳкамлаш, фаол дам олишни таъминлаш, эстетик қарашларни шакллантириш, жисмоний тарбия ва спортга ҳавас уйғотиш ва ҳ.к.

5. ИШЛАБ ЧИҚАРИШГА КЎРСАТАДИГАН САМАРАЛИ ТАЪСИРИ–соғлиқни мутаҳкамлаш эвазида меҳнат унимдорлигини оширади, ишлаб чиқаришга қатнашувчи кучларни бириктиради, яхши соғлом муҳитни ҳосил қилишга ёрдам беради. Соғлом турмуш тарзини инсон ҳаётига сингдириш тафаккурини оширишга таъсир қилади.

6. ИНСОН ИМКОНИАТЛАРИНИ ОШИРИШГА БЎЛГАН ТАЪСИРИ–Спорт орқали инсон ўзининг жисмоний имкониятларини англаб олади, ҳаётда бирор фаолият инсон жисмоний имкониятларини спортчалик белгилаб бера олмайди. М: 100 м.ни қанчага югура олиш, баландликка қанчадан сакраб ўта олиш ва бошқалар, шу билан биргаликда инсон танасидаги аъзолар иш қобилиятларининг имкониятларини билиб олишга ёрдам беради.

7. ТИНЧЛИКНИ МУТАҲКАМЛАШ ЙЎЛИДАГИ ВАЗИФАСИ – Спорт - тинчлик элчиси – деган шиор ҳаммага маълум. Спорт барча дунё ёшларини ирқига, миллатига, сиёсий

қарашига қарамай бирлаштиришга ҳаракат қилади. Олимпиадаларда, жаҳон, Осиё чемпионатлари ва турли халқаро турнирларда турли мамлакат ёшлари бир-бирлари билан кўл беришиб, қучоқлашиб мусобақаларни бошлайдилар ва яқунлайдилар. Масалан боксда, курашда ва ҳ.к.

8. ТОМОШАБИНЛИГИ – биринчи мисол, 1998 йили футбол бўйича Ўзбекистон миллий чемпионатида олий табақа ўринларини 1 млн 800 минг киши, 1999 йили эса 2 млн 300 минг киши томоша қилганлар. Бирор соҳа йўқки, бунча мухлисга эга бўлса. Рио-Де-Жанеродаги “Мароканда” ўйингоҳи 205 минггача томошабинни қабул қила олади.

9. ИҚТИСОДИЁТНИ ОШИРИШГА ТАЪСИРИ – мамлакат фуқароларини юқори даражали соғлиққа эриштириб, уларнинг меҳнат қобилиятлари даражасини ўстириш натижасида иқтисодиётни ривожлантириш.

10. ОБРЎ-ЭЪТИБОР – 1996 йил Ўзбекистон футбол жамоаси Осиё чемпиони бўлиб, Республикамиз, миллатимиз обрўйига обрў қўшди. Президентимизга Хитойда бўлиб ўтган “Футбол бўйича мусобақа ғолиби бўлган давлат Президенти” деб юқори баҳо берилди. Спортчиларимизнинг чемпион бўлишлари Республика ва миллатимиз обрўини янада оширади. Айниқса, XX асрнинг охириги Сиднейда ўтказилган XXVII олимпия ўйинларида Муҳаммадқодир Абдуллаев олимпия чемпиони бўлиб, Ўзбекистон обрўйига обрў қўшган бўлса, Афинада ўтказилган XXVIII олимпия ўйинларида спортчиларимиз дунё спорт майдонида 34 -, МДХ мамлакатлари ўртасида 5-, ва Марказий Осиё мамлакалари ўртасида 1 - ўринни эгаллаб, мамлакатимиз шону-шуҳратини янада оширдилар.

Ҳозирги замон ўзбек спортининг ривожланишида миллий кадриятларнинг аҳамияти

Ўзбек халқи қадимдан ҳозирги давргача эришган барча ютуқлари - оддий тош қуроли ёрдамида овчилик ва дехқончилик қилишдан тортиб маданият, санъат, фан ва техника ҳамда спорт соҳасидаги юксак кўрсаткичлари тарихий, миллий кадриятлар

ҳисобланади. Қадриятлар орасида халқимизнинг жисмоний камолот ва гўзаллик рамзи ҳордиқ чиқариш, дам олиш ҳамда жисмоний чиниқтириш ролинн ўйнаган миллий спорт турларининг аҳамияти беқиёсдир. Инсон табиат олдидаги ожизликни бартараф этиш учун жисмоний машқларни бажарган. Инсон яшаш учун кураш билан боғлиқ ташқи хавфга қарши, ўзини жисмоний чиниқтириш билан шуғулланишига мажбур бўлган.

Одамнинг ижтимоий мавжудот сифатидаги ҳозирги қиёфасининг шаклланишида ҳам, шубҳасиз, жисмоний чиниқиш билан боғлиқ турли машқлари, машғулотлари катта роль ўйнаган. Инсоннинг ўзини ўзи жисмоний чиниқтириш тушунчаси, туйғуси, онги спортнинг турли шакллариининг пайдо бўлишига дастлабки туртки бўлган бўлса ажаб эмас. Фақат спорт машқлари туфайли инсон ўзида жисмоний куч-қувватинигина эмас, балки маънавий руҳи ва унинг таркибий қисми бўлган баҳодирлик, жасурлик, букилмас ирода каби фазилатларини ҳам шакллантирган.

Кези келганда қуйидаги фикрни ҳам эслатиш жоиз, ота-боболаримизнинг қадимги авлоди XX-XXI аср одамларига қараган ҳолда, қобилиятсиз, ўқувсиз деб тасаввур қилинади. Бундай тасаввур унчалик тўғри эмас. Ваҳоланки, улар ўз замони, даври, муҳитининг жасур одамлари, етук паҳлавонлари бўлган. Улар яратган барча моддий ва маънавий бойликлар, шу жумладан, спорт ўйинлари турларининг барчаси бизгача етиб келмаган. Ҳатто кейинги 1800 йилда ҳам кўп моддий ва маънавий бойликлар, жумладан, жисмоний машқ билан боғлиқ спорт турлари йўқолиб кетган. Уларнинг баъзи турлари фақат оғиздан оғизга, авлоддан авлодга ўтиб келган, холос. Чунки босқинчилар катта-катта элатларни жисмоний йўқ қилиш билан бирга уларга хос тарихий анъана, удум, урф-одат, маросимлари, умуман қадриятларини ҳам йўқотиб юборган.

Спортнинг қадимги турларини қадрият сифатида тадқиқ этишда тарихдан кўра мантиқ кўпроқ иш беради. Чунки ўтмиш тарихини, унинг моддий ва маънавий бойликларини, шу жумладан, спорт ўйинлари ва машқлари билан қадриятларни тўлиқ тиклаб бўлмайти. Инсоннинг от билан ҳамкорлиги, очикроғи дўстлик тарихи ҳам узоқ мозийга бориб тақалади. От туфайли кўпгина спорт турлари вужудга келган. От орқали

инсон ўзини янада чиниқтирган, жасурлигини оширган, ёвга қарши курашган, уй юмушларини бажарган, тўй-маъракаларни ўтказган. Эндиликда от билан боғлиқ кўпқари-улоқ чопиш, отда пойга қилиш, отда тўсиқлардан сакраш каби анъаналар спорт турлари сифатида сақланган.

Халқимиз «От ёлига, эшак туёғига йиқитади» деган мақол бор. Мақолда айтилганидек, отдан йиқилган ёки от йиқитган одам унчалик зарар кўрмаган ёки жароҳатланмаган. Уруш пайтида от эгасини ташлаб қочмаган. Афсуски, илмий-техника ва ахборот технологияси асрида инсоннинг от билан боғлиқ ўзаро муносабатларига путур етказилмоқда.

Спорт инсоннинг табиий эҳтиёжи сифатида асрлар оша оддийликдан мураккаб турларга томон ривожланмоқда, мукамаллашиб бормоқда. Бу тарихий жараёндир. Инсоннинг фазони забт қилиши нафақат илм-фаннинг, балки спортнинг ҳам аҳамияти катталигини эътибордан четда қолдирмаслик зарур. Спортнинг ўтмиши. бугуни ва келажаги ўртасидага ўзаро уйғунликни таъминлаш тарихий миллий қадриятларни тадқиқ ва таҳлил этишни тақозо этади.

Ҳозирги замон спорти инсонни нафақат катта жисмоний куч соҳиби, шу билан бирга мўъжизакор маънавий сиймо эканлигини ҳам намоён этмоқда. Инсоннинг жисмоний камолоти, маънавияти, етуклиги, руҳий юксаклиги спорт билан боғлиқ жараёндир.

Мавзуга оид синов саволлари:

1. Спортнинг таъриф-тавсифини беринг.
2. Спортнинг жамиятдаги қандай вазифаларини биласиз?
3. Ўзбек спортининг ривожланишида миллий қадриятларнинг роли ва ўрни нималардан иборат?

Спорт фаолиятида тарбия ва унинг хусусиятлари

Режа:

1. Спорт – шахс шаклланиши ва ижтимоийлашувига кўмаклашувчи восита сифатида.
2. Спортда ватанпарварлик ва халқаро ҳамдўслик тарбияси.

Жисмоний тарбия ва спортнинг тарбиявий имкониятлари улкандир. Эмоционал, жисмоний ва ижтимоий аҳамиятли бўлган фаолиятнинг бу турлари халқнинг ижобий тажрибаларини, характернинг қимматли ҳислатларини, шахс хусусиятларини шакллантириш имконини беради. Ўсмирлар, ўспиринлар, қизлар. ёш йигитлар спорт билан шуғулланар эканлар, катта жисмоний ва руҳий юкланишни бошдан кечирадилар. Бундай пайтларда юзага келган қийинчиликларни енгиб ўтиш иродани тарбиялаш учун шароит яратади. Педагог-тренер томонидан мақсадга қаратилган ва тўғри бошқарилган спорт машғулотлари жараёни қийинчиликларни енгиб ўтишга ўргатади, меҳнатсеварлик, катъиятлик, дўстона қўллаб-қувватлашни намоён этишни талаб қилади. Спорт фаолиятида иштирок этиш ёш авлодда ташаббускорлик, мустақиллик, ташкилотчилик малакалари, ижтимоий фаоллик. жамоатчиликни тарбиялашнинг яхши мактаби бўлиб ҳисобланади. Жисмоний тарбия ва спорт фаоллари ижтимоий фойдали меҳнат жараёнида иштирок этиб, бошқариш санъатига, янги демократик жамият қурувчисининг ахлоқ кодекси талабларига жавоб берувчи шахс хусусиятларини тарбиялашга ўрганадилар.

Спортчиларни ғоявий, ахлоқий жиҳатдан тарбиялашда жисмоний тарбия ва спорт жамоаларининг роли катта. Агар жисмоний тарбия ва спорт ташкилотларида мақсадга қаратилган тарбиявий ишлар мунтазам олиб борилса, унда жисмоний тарбия ва спорт фаолиятида, иштирок этиш ёшларни ижтимоий ишларга ҳамда ижтимоий фойдали меҳнатга жалб этишга кўмаклашади.

Спорт билан шуғулланишни дарс ва меҳнат билан бирга қўшиб олиб бориш қийин. Шу боис уюшганлик, интизомлиликни тарбиялаш, қатъий тартибга ўргатиш

спортчилар билан олиб бориладиган тарбиявий ишларда муҳим ўрин тутди.

Ўзбекистон Републикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги (1999 йил 27 май) қарорида жисмоний тарбия ва спортнинг муҳим тарбиявий аҳамияти таъкидланган.

Бироқ спортда салбий ҳодисалар ҳам юзага келиши мумкин. Бу ҳолат ўқув, меҳнат, ижтимоий бурч иккинчи даражали бўлиб қолиб, спорт ёлғиз мақсадга айланиб қолгандагина юзага келади. Бундай ҳолларда спортнинг аҳамияти кескин пасайиб кетади. Агар спорт фаолиятида тарбиявий таъсир сусайиб кетган, спортчиларга зарур талаблар қўйилмаётган бўлса, ана шундай шароитда, спортчиларда виждонсизлик, спорт этикаси нормаларининг бузилиши, қўполлик ҳамда турмуш ва спорт машғулотида интизомсизлик, манманлик, бировни орқа қилиб яшаш вужудга келади. Тренер ҳамда жамоа томонидан мақсадга қаратилган ҳар кунги тарбиявий иш олиб борилмас, спортчига талабчан ва диққат-эътиборли бўлинмас экан, спортчида ғоявий ва маънавий сифатларни таркиб топтиришда сезиларли муваффақиятларга эришиб бўлмайди.

Спортчиларнинг ишлаб чиқариш илғорлари, шаҳарнинг катта ҳурматга сазовор кишилари, меҳнат ва спорт фахрийлари билан учрашувлари, уларнинг ижтимоий-фойдали ва унумли меҳнатда бевосита иштирок этишлари уларни атроф-муҳит билан, жамият қурилиши амалиёти билан таништиришда катта самара беради. Олимпия ва мамлакат терма командаларининг ишлаб чиқариш жамоалари билан учрашувларини ташкил этиш ва ўтказиш катта тарбиявий аҳамиятга эга. Афинада ўтказилган XXVIII, Пекинда ўтказилган XXIX Олимпия ўйинларидан сўнг, энг яхши ўзбек спортчилари мамлакатнинг йирик қурилишларида, корхона ва ташкилотларига ўқув юртларида учрашувлар ўтказмоқдалар. Уларни ишлаб чиқариш бригадаларига киритдилар, улар мажбурият ҳам қабул қилдилар, унумли меҳнатда бевосита иштирок этдилар. Мамлакатнинг меҳнат ҳаёти билан яқин алоқада бўлиш спортчиларда Ватан ва халқ олдида масъулиятини тарбиялайди. Сўнгги йилларда спортда устозлик ҳаракати—тажрибали спортчиларнинг, спорт

усталарининг ўсмирларга оталик қилишлари, уларга фақат спорт билан шуғулланишларинигина эмас, балки бутун ҳаётларини ташкил қилишда ҳам ёрдам бериш сингари ҳаракатлар кенг қулоч ёзмақда.

Ёшларнинг, болалар ва ўсмирларнинг спорт ҳаётида, мусобақаларда, байрамларда, олимпиадаларда, спортга оид жамоат ишларида иштирок этишлари уларнинг ҳаётга яқинлашишларида, бошқа кишилар, жамоалар билан алоқа ўрнатишларида, муомала доирасини кенгайтиришларида, ижтимоий муносабатлар тизимига қўшилиб кетишларида ёрдам бермоқда.

Тарбиянинг ҳаёт билан боғлиқлиги талабидан келиб чиққан ҳолда, бевосита тренировка фаолиятининг тарбияловчи аҳамиятини алоҳида таъкидлаб ўтиш зарур. Спорт тренировкаси жараёнида ёш спортчилар меҳатни севишга, қийинчиликларни енгиб ўтишга, дўстона ёрдам беришга ўрганадилар. Тренировка вақтида уларга ижтимоий-фойдали меҳнат малакалари сингдириб борилади. Шу мақсадда тренировка жараёнига, мусобақаларга, турли спорт тadbирларига масъулият ва бурч деб қараш зарур, чунки бу йўналиш спортчи шахсининг ҳар томонлама ривожланишини таъминлайди, унда актив ҳаётий вазиятни, юксак фуқаролик фазилатларини шакллантиради. Онг ва хулқ бирлигига эришган ҳолда спортчини сўзда ҳам, ишда ҳам ўзбек спорти ахлоқ-одоби руҳида тарбиялаш зарур. Спорт ахлоқ-одоби талабларининг қатъий эътиқодга, ахлоқ-хулқ одатларига айланиши, аниқ ишларда намоён бўлиши лозим. Тренировка чоғидаги ўзаро ёрдам ва астойдил меҳнат, мусобақалардаги соф спорт кураши, спорт жамоаси ва ундан ташқаридаги ижтимоий фаолият - буларнинг барчаси тарбиянинг таъсирчанлигини таъминлайди.

Спортда ватанпарварлик ва халқаро ҳамдўстлик тарбияси

Спортчилар билан тарбиявий иш олиб бораётганда спорт фаолияти жамиятни, унинг маданиятини, кишиларнинг турмуш тарзини такомиллаштириш вазифалари билан алоқадорлигини тушунтиришга муҳим ўрин ажратилиши лозим.

Спорт билан шуғулланиш ижтимоий мақсадга эгадир, булар: унумли меҳнатга ва Ватанни ҳимоя қилишга тайёрлик; жисмоний, иродавий ҳамда ахлокий фазилатларни ҳар томонлама ривожлантириш, тўлақонли бўш вақтни ташкил қилиш, жамоа фаолият малакаларини ҳосил қилиш учун шарт-шароитни таъминлашдир. Ўзбекистон Республикасидаги кўп миллатли спорт ҳаракатида турли миллат ва халқ вакиллари орасида халқаро ҳамдўстлик алоқаларини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш каби ижтимоий аҳамиятга молик вазифалар ҳал қилинади. Кўп миллатли спорт жамоаларидаги ўзига хослик шундаки, шахслараро характер муносабатлари уларда миллатлараро муносабат ифодаси билан боғланиб кетади. Бу эса бизнинг кўп миллатли давлатимизга янги ҳуқуқий демократик жамиятимизга хос хусусиятдир. Кўп миллатли жамоа яна шу билан характерланадики, унда халқаро ҳамдўстлик муносабати соҳасида унинг аъзолари томонидан ғоявий-сиёсий, ахлокий кадриятлар фаол ўзлаштириб олинади. Негаки, бизнинг жамиятимиз бундай имкониятларга тўла-тўқис эгадир, бу эса янги жамият кишилари - Ўзбекистон халқининг янги тарихий муносабатини шакллантиришга кўп жиҳатдан кўмаклашади.

Спортчилар тренернинг раҳбарлиги остида тренировка ва ижтимоий-фойдали фаолият жараёнида умумтаълим мактабларида эгаллаган халқаро ҳамдўстлик муносабатларининг моҳиятига доир билимларини чуқурлаштирадилар, спорт ҳаракатининг халқаро миқёсдаги аҳамиятига оид билимларни ўзлаштириб оладилар.

Сиёсий ахборотлар, маърузалар ва суҳбатлар бу мақсадга хизмат қилади. Буларни тренерлар, махсус таклиф қилинган нотиклар ва ниҳоят, спортчиларнинг ўзлари ҳам ўтказадилар, Халқаро ҳамдўстлик тарбиясининг ҳамма эътироф этган бу шакллари спорт фаолиятига бағишланган ўзига хос мазмунга эгадир.

Кўпинча мана бундай маърузаларда: «Алпомиш ва Барчиной» яхлит машқларининг ғоявий-сиёсий ва тарбиявий йўналганлиги», «Турли босқичли мусобақалар», «Ҳозирги замон олимпиада ҳаракатлари» ва бошқалардан фойдаланилади. Бундай маърифий ишлар мавзуга оид кўргазмаларни яратиш билан боғлиқ амалий ишларни ташкил қилиш «Алпомиш ва Барчиной» яхлит машқлари бўйича ўтказиладиган меъёрий

синов мусобақалари – ёшлар тарбияси хизматида», «Спорт-дунё элчиси» ва бошқалар билан тўлдирилади. Кўргазмалар учун материаллар танлаш ва уларни безаш спортнинг ватанпарварлик ва халқаро ҳамдўстлик тарбияси тўғрисидаги тасаввур доирасини кенгайтиради.

Бу ишда турли миллат спортчиларининг тренировка ва мусобақа чоғидаги интернационал ахлоқи ва муносабатларини ўзида акс эттирадиган суҳбатларга анчагина ўрин берилади. Ватанпарварлик ва интернационал ахлоқ намунасини кўрсатувчи машхур спортчилар қатнашган суҳбатлар бу ўринда, айниқса, алоҳида самара беради. Суҳбатлардан турли миллат спортчиларининг бевосита спорт тренировкаси ва мусобақалари чоғидаги ножўя ҳатти-ҳаракатларини йўқотиш ва уларнинг олдини олиш мақсадида фойдаланилади.

А.С.Макаренко, тарбиячи ўзида яхши одатларнинг пайдо бўлиши учун турли ҳатти-ҳаракатларни доимий равишда машқ қилишга интилиши лозим, деб ёзганди.

Интернационал ахлоқ ва инсоний муносабат тажрибалари тўпланиб бориши учун шарт-шароит яратиш тренернинг асосий вазифаси бўлиши даркор.

Агарда мақсадга қаратилган маъруза ва суҳбатларда келтирилган далиллар амалий фаолият билан мустаҳкамланиб борилсагина, ёш спортчиларда инсоний ва интернационал муносабатлар тўпланади. Бундай тажриба турли педагогик тарбия усулларини, спортдаги устозликнинг ўзига хос шаклларини, махсус педагогик вазиятлар ва бошқалар билан юзага келтирилган шароитда спортчилар томонидан биргаликда бажариладиган топшириқларни қўллаш билан таъминланади. Спортдаги устозлик спортга янги келган ёки кам тажрибага эга бўлган спортчига у ёки бу кўринишдаги спорт техникасини эгаллаб олишда, тренировка режасини тузишда, спорт машғулотлари кун тартиби ва шу кабиларда ёрдам бериш учун жамоадаги бирор кишини бириктириб қўйишдан иборатдир. Жамоанинг таркиби кўп миллатли бўлган шароитда, болалар иккита ва учтадан шерик қилиб бириктирилганда улар турли миллат вакиллари билан иборат бўлиши лозим. Бу усул тор спорт тайёргарлигидан бошқа вазифаларни, яъни халқаро ҳамдўстлик тарбияси, ўртоқлик, ўзаро ёрдам ва ғамхўрлик вазифаларини ҳал қилишга кўмаклашади.

Тренерлар спортдаги устозликни дастлаб гуруҳларда ташкил қиладилар, кейинчалик эса спортчиларнинг ўзлари бундай оталикни мустақил равишда ўз зиммаларига оладилар.

Турли миллат спортчиларининг дўстлиги намунасида гуруҳларда умумфикр қарор топади, жамоавий фаолият уларни яқилаштириб, бирлаштиради ва энди бу даврга келиб миллий мансублик дўстлашиш учун ғов бўла олмайди, балки ўртоққа талабчанлик, унга ҳурмат чин дўстликнинг ифодаси бўлиб қолади. Кўп миллатли жамоалардаги халқаро ҳамдўстлик тарбиясининг педагогик усулларида бири сифатида биргаликдаги топшириқни бажариш ҳам турли миллат ва турли савиядаги болаларни бирлаштиришдек ҳамдўстлик тарбияси принципларига асосланади. Тренер ёш спортчиларга бирор топшириқ берар экан, болалар диққатини бу иш бутун жамоа учун катта ва муҳим аҳамиятга эга эканлигига, умумжамоа ва ҳар бир ўртоқнинг муваффақияти унинг қанчалик мазмунли бажарилишига боғлиқлигига қаратади. Жамоат топшириқларининг бажарилиш сифати бутун жамоа билан муҳокама қилинади. Топшириқ спортчиларнинг куч ва имкониятлари ҳисобга олинган ҳолда берилади. Топшириқ бажарилаётган вақтда тренер ўсмирларнинг ҳаракатини назорат қилади ва камчиликларни тузатиб боради. Ана шундай топшириқлар сирасига қуйидагиларни: тренировка учун спорт асбоб-ускуналари ва жиҳозларини тайёрлаш, деворий газета чиқаришни, спорт залидаги навбатчиликни, спортчиларнинг индивидуал кундаликларини тайёрлаш ва ўзаро текширишни, жисмоний машқлар техникасини ўрганиш учун кўргазмали қўлланмаларни тайёрлашни, мусобака олдидаги ўйиннинг тактик вариантларини ишлаб чиқиш ва бошқаларни киритиш мумкин.

Тарбиянинг шундай усулларини қўллаш чоғида тренер асосий диққатини бериладиган топшириқ ижтимоий характерга эга бўлишига, уларни спорт жамоасининг асосий фаолияти мақсадлари билан боғлашга, юқори спорт натижаларига эришишга, тренировка жараёни ва бошқаларни такомиллаштиришга қаратади. Тренер топшириқларни бўлиб берар экан, тарбияланувчиларнинг индивидуал хусусиятларини, майл ва қобилиятларини ҳисобга олмоғи лозим.

Ўз фикр-мулоҳазалари ва ҳатти-ҳаракатларида салбий, баъзан миллий худбинликка йўл қўйган ўсмирларни қайта

тарбиялаш жараёнида бундай хулқ-атворининг келиб чикиш сабабларини аниқлашга алоҳида аҳамият берилиши зарур. Сабаблар аниқлангач, ўшанга мувофиқ келувчи у ёки бу педагогик таъсир кўрсатиш усуллари танланади.

Ўз-ўзини тарбиялаш жараёнига раҳбарлик қилишда диққат спортчиларда ўзини тута билиш ва ўзини йўқотмаслик, спортда муваффақиятсизлик ва мағлубиятга учраганда ўз салбий ҳис-ҳаяжонини ушлай олиш кўникмасини ҳосил қилишга, муваффақиятсизлик сабабларини тўғри таҳлил қила олиш, спортда ғалабага эришган пайтда ўзини камтарона тутиш кўникмасини шакллантиришга, бир сўз билан айтганда, барча вазиятларда ўзини баодоб ва назокатли тутишни ўргатишга қаратилади.

Ижтимоий фойдали фаолиятнинг ҳамдўстлик ёзишмалари, дўстлик кечаси, саёҳлик, мунозаралар, адабиётларни ўқиш ва муҳокама қилиш, шанбаликларда, бирдамлик митингларида, намойишларда қатнашиш сингари кўринишларига ҳам муайян ўрин ажратилади.

Тренерлар ишнинг ахборот қисмини спортчиларнинг у ёки бу тадбирларда амалий иштироки билан мустаҳкамлай бориб, уларда эътиқод, интернационал туйғу ва хулқ-атвори шакллантиришда бирликка эришадилар. Масалан, маъруза, суҳбат орқали эгаллаб олинган спорт соҳасидаги халқаро ҳамдўстлик алоқаларига доир билимлар ёш спортчиларнинг турли миллатдан бўлган машҳур спортчилар билан, ўз тенгдошлари билан ва бошқа мамлакат ҳамда МДҲ республикалари ёш спортчиларининг ёзишмалари билан қўшиб олиб борилади.

Шундай қилиб, тарбия мураккаб ва кўп қиррали жараён дир. У тарбиянинг ижтимоий вужудга келган мақсадларини ҳар бир педагог-тренер тушуниб етишини; бу мақсадларни ўқувчиларнинг ёши ва тарбияланганлик даражасига қараб аниқлаштира билишни; тарбиянинг вазифалари ва мазмунини белгилашни ҳамда тарбия вазифаларини ҳал қилишнинг бирмунча оқилона методларини танлашни: ўз тарбиявий фаолияти натижаларини мунтазам таҳлил қилиш ва салбий ҳодисаларнинг ўз вақтида олдини олишни талаб қилади.

Спорт машғулотлари - спортчиларни тайёрлаш омили

Спортчиларнинг ёшидан, малакасидан қатъий назар, уларнинг даврий тайёргарлиги тайёргарлик даврининг биринчи кунидан бошлаб кейинги махсус тайёргарлик учун жисмоний, рухий, техник замин яратувчи машқлар асосида тузилади. Спортда тайёргарлик даври тахминан 5 ой давом этади. Спортчининг жисмоний тайёргарлик даражаси паст бўлганда, мутахассислиги бўйича организмнинг муҳим функционал тизимларини, шаклларини қайтадан ривожлантириш талаб этилади. Қўлланиладиган машқлар йўналиши ва таркиби жиҳатидан мусобақа машқларидан сезиларли даражада фарқ қилиши мумкин, олдига қўйилган мақсад шаклланиш қонуниятларига мос ҳолда спортчини ҳар томонлама тайёргарлик билан таъминлашдан иборатдир.

Тайёргарликнинг вазифаси спорт кўрсаткичи даражасини аниқловчи ҳаракат сифат мажмуаларини ривожлантириш эмас, балки асосий омиллардан фойдаланиш имкониятларини оширишдир. Бу шунини кўрсатадики, умумтайёргарлик машқларига яқин бўлган махсус тайёргарлик машқлари кенг қўлланилади. Восита ва методлар ўзгариб боради: шакл жиҳатидан мусобақа машқларига, характер ва тузилиши жиҳатидан организмга таъсир кўрсатиш даражасига яқин бўлган мусобақа ва махсус тайёрловчи машқлар сони кўпайтирилади.

Тайёргарлик даври икки босқичга бўлинади: умумтайёргарлик ва махсус тайёргарлик босқичи. Уларнинг қанча вақт давом этиши кўп жиҳатдан спортчи малакасига ва микроциклнинг турига боғлиқ. Масалан, икки циклик режалаштиришда, биринчи микроцикл умумтайёрловчи босқичнинг узок вақт давом эшиши ва махсус тайёргарлик босқичининг қисқа вақт давом этиши билан характерланади. Иккинчи микроциклда аса бунинг акси.

Юқори малакали спортчиларни тайёрлашда одатда босқичлар режалаштирилади, малакаси етарли бўлмаган спортчиларда эса бунинг акси.

Умумтайёргарлик даври

Бу босқичнинг асосий вазифаси спортчининг умумий жисмоний тайёргарлик даражасини кўтариш, организмнинг асосий функционал тизимлари имкониятларини кўпайтириш, керакли бўлган спорт-техник ва психологик сифатларни ривожлантиришдан иборат. Бу босқичда спорт кўрсаткичлари яхшиланиб, кейинги спорт фаолияти учун асос солинади. Тайёргарликнинг махсус қисми шундан иборатки, ҳал қилиш меъёрида унга таъсир этадиган алоҳида сифатларнинг ривожланиш даражасини оширади: (Адиназин три фосфат АТФ) аэроб ва анаэроб ресинтези имкониятларига таъсирларни алоҳида эътиборга олиш керак. Ишчи ҳаракатларнинг тезкор-кучли ривожланишига, ҳаракат техникасини такомиллаштиришга, нафас олишнинг унумдорлигига, ишнинг тежамлилигига ва бошқаларга эътибор бериш лозим. Бу босқичда махсус тайёргарликнинг муҳим вазифаси— спортчининг катта юкланишларга бардош бериш даражасини оширишдан иборат.

Бу босқичда махсус тайёргарлик жараёнини ташкил қилишга қаратилган даврий талабларни ҳисобга олган ҳолда, биринчи режа мусобақа машқлари бўлиши керак. Мусобақа машқлари бажарилган умумий иш ҳажмининг кичик қисмини ташкил қилади.

Машқлар самарадорлиги мусобақа машқлари ҳажмига боғлиқ эмас. Бундан ташқари, мусобақа машқларидан кўпроқ фойдаланиш ёрдамчи ва махсус тайёрловчи машқларга салбий таъсир кўрсатиб, спорт кўрсаткичларининг пасайиб кетишига таъсир этиши мумкин.

Махсус тайёргарлик даври

Бу босқичдаги машғулотлар спорт тайёргарлик даражасини, шаклини эгаллашга йўналтирилади. Бунга эришиш учун мусобақа машқларига яқин бўлган махсус тайёргарлик ва мусобақа машқлари кучайтирилади. Машқлар мазмуни биринчи босқичда вужудга келган база асосида барча ҳаракат сифатларини тарбиялашдан иборат. Бундан ташқари, машқ даврида бажарилган ишнинг умумий ҳажмини махсус иш

қобилиятини оширувчи ихтисослаштирилган воситаларга ажратилади.

Мусобақа техникасини такомиллаштиришга катта аҳамият берилади. Бу вазифа одатда жисмоний сифатларни тарбиялаш билан биргаликда икки йўналишда олиб борилади:

Тезлик қобилиятини ошириш асосида ҳаракат кўникмаларини такомиллаштириш.

Махсус чидамлилиқни ошириш асосида ҳаракатни, усулни тежамли ва тез ўзгартириш олиш усулларини ишлаб чиқиш.

Бу босқичда мусобақа машқлари нотекис тақсимланади, босқич охирига бориб, унинг сони ошиб боради. Бу ҳар хил махсус тайёргарлик машқларига ҳам тегишли. Босқич бошида улар мусобақа машқларидан узокда бўлиб, махсус тайёргарлик томонларига ижобий таъсир кўрсатади.

Бу босқичда олдин эришилган умумжисмоний тайёргарлик даражасини сақлаб қолиш зарур. Бу эса машғулотларда чидамлилиқни ўстиришнинг воситалар таркибини махсус тайёргарлик машқларига яқинлашувчи машқларнинг солиштирма оғирлигини ошириш ҳисобига ўзгартирилади ва эришилади.

Мусобақа даври

Мусобақа даврининг асосий вазифаси зоришилган махсус тайёргарлик даражасини ошириш ва уни мусобақаларда қўллай билишдан иборат. Бу вазифа мусобақа машқлари ва унга яқин бўлган махсус тайёргарлик машқлари ёрдамида амалга оширилади.

Мусобақа даврида махсус тайёргарлик жараёни асосий мусобақалар тақвимига мос ҳолда тузилади. Одатда, бундай мусобақалар юқори малакали спортчилар учун 2-4 та бўлади. Шу билан бирга, бу мусобақаларда ҳамма конкрет хусусиятлар, спортчи олдида турган вазифадан бошлаб, қатнашувчи спортчиларнинг таркибига ҳисобга олинади. Қолган ҳамма мусобақалар машқ вазифасини ўтайди, бу мусобақаларга қоида бўйича махсус тайёргарлик кўрилмайди, уларнинг ўзи асосий мусобақалар тайёргарлигида муҳим халқа ҳисобланади. Бу мусобақаларнинг бир қисми спорт тақвими асосида ўтказилади. Бир қисми эса назорат қилиш сифатида ташкил қилинади.

Мусобақалар тайёргарлигининг методикасига асосий мусобақаларнинг давом этишлиги, курашлар сони, спортчиларнинг яқка хусусиятлари таъсир кўрсатади. Масалан, машқ жараёнининг олдинги даврларида мусобақа юкланишларига аналогик (ўхшаш) бўлган юкланишлар бериш талаб этилади. Тахминий мусобақа фаолиятининг характери махсус тайёргарлик вазифаларини ҳал қилувчи микроциклларни режалаштиришни ҳисобга олиши зарур. Айрим микроциклларда бирданига бир неча юкланишлар қўлланилиши мумкин. Бу юкланишларнинг ҳар бири олдинги юкланишда юзага келган чарчокни енгиллаштириши керак.

Асосий мусобақаларга тайёрланишда яна бир нарсага эътибор бериш керак. Олдин айтиб ўтилганидек: машқ жараёнида спортчида кун мобайнида махсус ишчанликнинг маълум тебранишлар мароми юзага келади. Махсус ишчанликнинг энг юқори кўрсаткичи, машқ машғулотларининг оддий бир вақтида қайд қилинади. Шунинг учун мусобақаларнинг тахминан куннинг қай вақтида бўлишига қараб, асосий машғулотларни назорат қилиш мумкин, айнан куннинг шу вақтида ташкил қилиниши жуда ҳам муҳимдир.

Мусобақа ўтиш жойининг жуғрофий жойлашуви ва кунлик режимлар алоҳида тайёргарликни талаб этиши мумкин. Шунинг учун асосий мусобақаларга тайёргарлик ва катнашишни режалаштиришда ишчанлик эгри тебранишларини олдиндан шундай ўзгартириш керакки, бу тебранишларнинг энг юқори нуқтаси мусобақа вақтига тўғри келсин. Агарда мусобақа вақти олдиндан маълум бўлмаса, ёки спортчи 3-5 соат ичида бир неча спорт турларида қатнашса, асосий машқ машғулотларини ва назорат қилинувчи мусобақаларни ҳар хил вақтларга режалаштириш керак.

Мусобақа муддатларига мос ҳолда ишчанликнинг бир маромда тебранишларини қайта кўриш бир неча микроциклларни (3-5 та) махсус режалаштиришни талаб этади.

Микроциклларнинг шундай тузилмаси керакки, мусобақаларда қатнашиш циклининг кунлари билан мос келсин, Бу спортчининг мусобақага қатнашиш кунларида юқори ишчанлик билан таъминловчи шартли-рефлектор йўқлигининг ҳосил бўлишига сабаб бўлади.

Мусобақа даврида терма командалар таркибида Европа, жаҳон Олимпия ўйинларида қатнашишга тайёргарлик кўраётган халқаро тоифадаги спорт усталари машқлари мураккаблиги билан алоҳида ажралиб туради. Бундай ҳолларда қоида бўйича бир қатор йирик мусобақалар бўлади.

Кейинги йиллардаги амалиёт кўрсаткичи асосий мусобақаларга тайёргарлик босқичларида қулай тузилган машқ асосида фақатгина шахсий ютуқларга эришганлар эмас, балки кўрсаткичларнинг ўзгариб боришини таъминлаш лозим.

Спортчилар мавсумнинг асосий мусобақаларида энг юқори кўрсаткичларини кўрсатибгина қолмай, балки кўрсаткичларини ошириш учун ҳар хил сифатларни ривожлантиришга йўналтирилган машқларнинг бир-бирига қулай ва мос келишини аниқлаш; катта юкланиш ва тўлиқ дам олишни вужудга келтириш; машқ юкланишларини, тикловчи омилларни ва овқатланишни ягона жараён сифатида тасаввур қилиш, мусобақа жараёнида спортчини аниқ спорт турига яхши тайёрловчи физиотерапевтик ва психологик тадбирлар комплексини ишлаб чиқиш зарур.

Республика биринчилиги ва йирик мусобақалар орасидаги даврга боғлиқ тайёргарлик босқичи давом этиш вақти 5-8 ҳафта орасида бўлади. Бу одатда, иккита мезоциклдан тузилади. Булардан биринчиси, катта қўшилган юкланиш билан спорт ютуқларининг юқори кўрсаткичларини белгиловчи сифат қобилиятларини ривожлантиришга йўналтирилган, иккинчиси, тўлиқ тикланишга кўникиш жараёни учун энг қулай шароитларни таъминлашга йўналтирилган бўлади.

Мавсумнинг асосий мусобақаларига тайёргарлик босқичининг биринчи 4-5 кун фаол дам олишга ва оғир стартлардан кейинги жисмоний ва руҳий тикланишга бағишланади. Сўнгра 3-4 ҳафта давом этадиган мезоцикл режалаштирилади. Одатда у, иккита (вақти бўйича) бир хил бўлимга бўлинади.

Биринчи бўлимда машқ макон характерида бўлади ва кўпинча тайёргарлик даврининг биринчи босқичидан машқ қайтарилади. Ҳар кунги машқ одатда кун мобайнида 3-4 машғулот давомида 5-7 соат вақтни эгаллайди. Мезоцикл дастурнинг аралаш бўлимидаги назорат қилиш мусобақалари билан тугайди. Юкланишнинг асосий параметрлари бўйича бу

мезоциклда машқ спортчи организмига жуда кучли ва махсус таъсир билан характерланади. Мезоциклнинг катта юкланишлари спортчи организмининг мослашув билан боғлиқ ўзгариш пайдо қила оладиган руҳий зарба ҳолатига олиб бориш билан белгиланади. Бу вазифани ҳал қилишда кўпинча машқларни спортчи организми тизимларига кўшимча талаблар кўювчи ўрта баландлик (денгиз сатҳидан) тоғли шароитларида ўтказиш асосий омил бўлиб хизмат қилади.

Мақонли мезоциклдан сўнг мусобақа олди мезоцикли келади. Бу мезоциклнинг асосий вазифаси олдинги мезоцикл юкланишларидан организмни тиклаш, асосий мусобақаларга руҳий тайёргарлик кўриш, спортчи вақтларини ҳисобга олган ҳолда махсус ишчанлик тебранишларининг маълум мақомини ишлаб чиқишдан иборат. Бу мезоциклда иш ҳажми бирданга камайтиради. Тайёргарлик яқка ҳолат касб этади. Спортчиларнинг юқори ишчанлигини ушлаб турувчи тикланиш воситалари кенг қўлланилади. Техник-тактик, руҳий тайёргарликлардаги майда камчиликларни йўқ қилишга катта эътибор берилади.

Жаҳон амалиётида мусобақаларга тайёргарликнинг яна бир шартли чизмаси ишлатилади. Бу чизма 6 хафтани ташкил этади.

Иккита уч хафталик мезоциклга бўлинади.

Биринчи мезоциклда умумтайёргарлик бўлими йўқ иш махсус характерда бўлади, юкланиш эса микроциклдан микроциклгача доимий равишда камайиб боради. Кунлик иш ҳажми 3-5 соатни ташкил этади. Иккинчи мезоциклда иш ҳажми 1-3 соат оралиғидаги кўшимча ишнинг қўшилган ҳажми йилнинг бошқа даврларига нисбатан 50-60 фоизни ташкил этади, шиддат энг юқори катталиқкача кўтарилади. Спортчининг ҳар томонлама тикланиши катта аҳамият касб этади. Фақат охириги мезоцикл давомида тўлиқ жисмоний ва руҳий тикланишга эришилгандагина яхши кўрсаткичларга эришиш мумкин.

Асосий мусобақаларга тайёргарлик босқичи тузилишининг бу вариантлари кенг қўлланиб кўрилган.

Тайёргарликнинг бу шаклидан ташқари, кейинги йилларда жаҳон амалиётида кўп учраб турадиган тайёргаликнинг бошқа шакли ҳам муваффақиятли рақобатни ташкил этаяпти. Бу шакл тайёргарлик саралаш мусобақалари мавсумининг асосий спорт ўйинларидан бир оз олдин ўтказилади.

Мамлакат чемпионатига кескин махсус тайёргарлик амалга оширилади. Шундан сўнг, команда таркибига олинган спортчилар мусобақа олди мезоцикл принципи асосида тузилган машғулот асосида 2 ҳафта машқ ўтказадилар.

Ўтиш даври

Ўтиш даврининг асосий вазифалари қаторига машқ ва мусобақа юкланишларидан сўнг тўлиқ дам олиш, шунингдек, кейинги макроцикл бошланишига спортчининг юксак тайёргарлигини таъминлаш киради. Бу даврда жисмоний ва руҳий тикланишга алоҳида эътибор бериш керак. Бу вазифалар ўтиш даврининг давомийлигини, қўлланилган воситаларнинг таркиби ва методини, юкланишларнинг динамикасини белгилайди.

Ўтиш даврининг давомийлиги одатда 3-4 дан 6-8 ҳафтагача бўлади ва спортчи кўп йиллик тайёргарлигининг қайси даврдалигига, йил мобайнида машқларни режалаштириш тизимига, мусобақа даврининг давомийлигига, асосий мусобақаларнинг мураккаблигига, спортчининг якка хусусиятларига боғлиқ бўлади.

Амалиётдан ўтиш даврида ҳар хил ёндашишлар пайдо бўлади. Биринчи ёндашиш фаол дам олиш бирлигини таъминлайди. Масалан, кўпгина америкалик сузувчилар асосий мусобақалардан сўнг 1,5-2 ойга машқни тўхтатадилар.

Иккинчи ёндашиш бир неча кунгина фаол ёки суст дам олишни, кейин эса кескин машқ қилишни талаб этади.

Бундай ёндашиш оралиқ ҳисобланади ва фаол дам олиш воситаларининг кенг қўлланиши билан боғлиқдир. Шунингдек, махсус бўлмаган юкланишлар билан ҳам боғлиқ.

Бу вариантларнинг ҳар бири самарали бўлиши мумкин. Масалан, биринчиси кейинчалик бир неча вақт давом этадиган тикланишни талаб этадиган спортчининг функционал имкониятлари маълум даражада пасайишига олиб келса, бироқ руҳий имкониятларини тўлиқ тиклашга имкон беради. Бундай ёндашиш юқори кўрсаткичларни сақлаш босқичидаги юқори малакали спортчилар машғулотини режалаштириш мақсадга мувофиқдир.

Иккинчи вариант қандайдир сабаблар билан олдинги макроцикл дастурини бажармай қолган ва режалаштирилган юкланишларни олмаган спортчилар учун фойдалидир. Бирок, бу вариантни қоида бўйича маълум ҳолларда қўллаш мақсадга мувофиқдир. Машқ жараёни қонун бўйича олиб борилганда, уни тузиш учун учинчи вариант қўлланилади. Бу вариантнинг афзаллиги ўтиш даврининг асосий вазифасини самарали бажариш билан боғлиқ.

Ўтиш даври машқи катта бўлмаган иш ҳажми ва кичик юкланишлар билан характерланади. Масалан, тайёргарлик даври иш ҳажмига нисбатан 3 марта камайтиради.

Машғулотлар сони ҳафталик микроцикл мобайнида 4-6 мартадан ошмайди ва катта юкланишлар режалаштирилмайди. Ўтиш даврининг асосий мазмуни фаол дам олишнинг ҳар хил воситалари ва умумтайёрловчи машқларини ташкил этади.

Бу даврда комплекс йўналган ҳар хил ҳаракат сифатларини ривожлантирувчи воситаларни қўллаб машғулотлар ўтиш мақсадга мувофиқдир.

Ўтиш даврининг охирида юкланиш ошиб боради, фаол дам олиш воситалари ҳажми камайиб боради, умумтайёргарлик ва ёрдамлашувчи машқлар сони ортади. Бу навбатдаги макроцикл тайёргарлик даврининг биринчи босқичига ўтишни бир мунча осонлаштиради.

Ўтиш даврининг йўналиши ва мазмуни спортчи шуғулланаётган кўп йиллик тайёргарликнинг босқичи билан боғланган. Ёш спортчиларнинг бошланғич тайёргарлик машқларида ўтиш даври машқлари аниқ берилмаган. Мазмуни, юкланишлар катталиги жиҳатидан тайёргарлик даврининг биринчи қисмига яқин. Мутахассислигига яқинлаштирилган маконий тайёргарлик босқичида ўтиш даври аниқ берилган. Бирок ўтиш даври яқка имкониятларни тўла амалга ошириш босқичида ва юқори кўрсаткичларни сақлаб қолишда алоҳида аҳамият касб этади.

Ўтиш даврини тўғри тузиш, спортчи олдинги микроциклдан сўнг кучларини тўлиқ тиклаб, тайёргарлик даврига фаол ишга ҳозирлик кўрибгина қолмай, балки ўтган йилнинг шу даврига нисбатан унинг тайёргарлик даражаси юқори кўтарилишини таъминлайди.

Мавзуга оид синов саволлари:

1. Шахснинг шаклланиши ва ижтимоийлашувида спортнинг ролини изоҳланг.
2. Спортдаги ватанпарварлик ва ҳамдўстлик тарбиясининг мазмун ва моҳияти нималардан иборат?

Жисмоний тарбия ва спорт қадриятлари таълим-тарбия мезони

Режа:

1. Миллий қадриятларимизнинг тикланиши – жисмоний тарбия ва спортимиз ривожланишининг асоси.
2. Қадриятларимизнинг тикланишида ўзбек олимларининг роли.
3. Қадриятларнинг турлари ва уларнинг моҳияти.

Қадим замонларда одамларнинг онги ва тафаккури бир оз саёз бўлсада, олам сирларини билишга қизиқиш кучли бўлган. Шунинг учун қадимга аждодларимиз ташқи куч билан ўзи ўртасидаги мувозанатни сақлашга интилиб, тез югуриш, тўсиқлардан ошиб ўтиш, узунликка сакраш, найза улоқтириш каби малакаларни ошириб, соғлом, бақувват ва кучли бўлиб борган. Ана шу ҳаётий мувозанат жамият тараққиётига ҳам таъсирини ўтказган. Аждодларимиз ҳаётида қўлланилган жисмоний сифатлар ўз қадриятини йўқотмай, балки уларни ҳаракатли ўйинлар тариқасида жисмоний маданият дарсларида қўлланиб келаётганини кўрамиз.

Мустақиллигимиз шарофати билан йўқолиб бораётган миллий маданият ва қадриятларимиз тикланди ҳамда жисмоний тарбия ва спортга қизиқиш ривож топди. Халқимиз маданияти гавҳари бўлган қадриятлар қиличбозлик, чавондозлик, чим устида чавгон ўйини, миллий кураш, от устида чавгон ўйини, улоқ каби спорт ўйинлари «Наврўз» ва бошқа турли байрамларда кенг намоёниш қилинмоқда. Бу ўйинлар ёшларнинг нафақат сихат-саломатлигини тиклашда муҳим бўлиб, айтиб бериш пайтда уларни

иш билармонликка, эпчиликка, машаққатни енгишга, чидам ва катиятликка ўргатувчи спорт турларидир.

Ўғир янчиш, кўзада сув келтириш, копток ўйинлари, арғимчоқ учиш, “тортишмачоқ”, “оқ теракми-кўк терак” ўйинлари қизларни уй ишларини қийналмасдан бажариш, бардошли ва иродали бўлишида муҳим роль ўйнайди. Бугунги кунда болалар шуғулланаётган кураш, карата ота-боболаримиздан қолган кураш тури эканлигини яхши биламиз. Ҳатто «Алпомиш» достонида ҳам Алпомишнинг бошқа алплар билан курашини томоша қилган бола ўзи ҳам Алпомишдек паҳлавон бўлишни орзу қилмайди деб бўладими? Ёки «Гўрўғли» достонини ўқиган ўқувчи якка кураш ва қиличбозлик машқини пухта билган Гўрўғли ўзи ва отини асирликдан қутқариш учун ўзи юзлаб душманларни енганлигининг гувоҳи бўлади. Илмий тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, мактаб ва бошқа тарбия ўчоқларида спорт фахрийлари, таниқли паҳлавонлар билан тез-тез учрашувлар ёш авлоднинг ҳаётида, қалбида сўнмас из қолдиради, спорт ва жисмоний тарбиянинг самарали таъсирини оширади.

Томирларида не-не Алп паҳлавон боболаримизнинг қони оқаётганини исбот қилган спортчиларимизнинг сони тобора ортиб бормоқда. Бокчиларимиздан Муҳаммадқодир Абдуллаев, Руслан Чагаев, Рустам Саидов, эркин курашчи Артур Таймазов ва бошқалар эли, юрти, халқининг шон-шавкатини жаҳонга кўз-кўз қилди. Бу миллий кадриятларимизнинг роли бекиёслигидан далолатдир. Спортни севган, унинг ҳаётдаги кашф этувчи кучига ишониб яшаган, ҳар бир одам машғулот майдонини тарк этмаса, у ўқувчими, талабами, ишчими албатта спортда маҳорат ва тажрибасини ошириб бориб, чемпион даражасига эришади. Спорт одамга ўз-ўзини англаб етишни, ўзи ва ўзгаларни кадрлашни, ҳаётдаги гўзалликни ҳис этиб яшашни ўргатиб, уни комил инсон даражасига етаклайди. Бундан ташқари, спорт билан шуғулланган одамнинг юраги бақувват, танаси соғлом, руҳи тетик, иродаси мустаҳкам бўлади.

Шундай қилиб, ўсиб келаётган ёш авлодни жисмоний жиҳатдан соғлом, бақувват, мард ва жасур қилиб тарбиялашда, жамиятимизда соғлом турмуш тарзини қарор топтиришда спортнинг аҳамияти бениҳоя каттадир.

Қадрият нима, уларнинг моҳияти нимадан иборат? Ушбу саволларга олимлар турлича жавоб берган бўлсада, уларнинг барчаси бир-бирига ўхшаш ва умумийликка эга. Бунинг боиси қадриятлар инсон ҳаётин билан боғлиқ ҳолда намоён бўлади.

Қадриятларни ўрганиш, уларни таҳлил қилиш борасида дунё олимлари қаторида Республика олимлари томонидан ҳам кейинги йилларда бир қанча илмий тадқиқот ишлари олиб борилган. Буларни илмий адабиётлар, мақолалар, рисодаларда учратиш мумкин. Бу борада академик Ж.Туленов, профессорлар М.Муродов, У.Қорабоев. И.Жабборов. Т.Жовлиев кабиларнинг ишлари эътиборлидир. Қадриятларнинг таълим-тарбиявий аҳамияти ҳақида профессорлар Х.Ҳомидов О.Мусулмонова. С.Нишонова, М.Имомова, М.Давлетшин. Н.Махмудов. С.Анамуродова, Д.Шарипова, Ф.Насретдинов, Т.Усмонхўжаев, Ҳ.Рафиев, А.Атоев, Р.Абдумаликов, Х.Мелиев, Ж.Тошпўлатов, Ў.Иброҳимов бошқаларнинг ишлари алоҳида ўрин тутди.

Қадриятлар ўзининг моҳиятига кўра бир неча турга бўлинади. Инсон ва унинг ҳаёти энг олий қадрият ҳисобланади. Инсон бўлмаган жойда ҳеч бир нарсанинг қадр-қиммати бўлмайди. Шунинг учун ҳам инсон қадрини эъзозлаш, ҳаётини ҳимоя қилиш, соғлигини сақлаш ва мустаҳкамлаш, маданий савиясини ўстириш, умуман олганда соғлом турмуш тарзи кечиришини таъминлаш давлатимиз сиёсатининг асосий мақсади ҳисобланади. Бу борада Республикаимизда мустақилликдан кейин кишиларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва миллий қадриятларини эъзозлаш, соғлом турмуш тарзи кечириши бўйича жуда катта ишлар амалга оширилди. Қадриятларни инсон ҳаёти учун хизмат қилишига қараб қуйидаги турларга бўлиш мумкин;

- табиий қадриятлар (ер, ер ости бойликлари, сув, ҳаво. ўсимликлар, ҳайвонот дунёси)

- ижтимоий-сиёсий қадриятлар (эркинлик, тенглик, биродарлик ва бошқалар). Инсон эркинлиги ва унинг қадр-қимматини қонун асосида белгилаб бериш, уни ҳимоя қилиш Ўзбекистон Республикаси Конституциясида қуйидаги сўзлар билан ифода этилган: «Ўзбекистон Республикаси демократия, умуминсоний принципларга асосланади, уларга кўра инсон, унинг ҳаёт эркинлиги, шаъни, қадр-қиймати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланади. Демократик ҳуқуқ ва эркинликлар конституция ва қонунлар билан ҳимоя қилинади».

- маданий-маърифий кадриятлар турига таълим-тарбия, адабиёт, тиббиёт, тил, миллий мерос, санъат, ҳунармандчилик маҳсулотлари, тарихий ва маданий ёдгорликлар, халқ удумлари, ўйинлари, маросим ва урф - одатлари киради.

Кадриятлар масаласида академик Ж.Туленовнинг қарашларига кўра кадриятларни миллий, минтакавий ва умуминсоний кадриятларга бўлиш мумкин. Ж.Туленовнинг бу қарашларига тўла қўшилиш мумкин, чунки кадриятларнинг барча турларни ҳам миллийликдан минтакавийликка ва умуминсонийликка қараб боради.

Минтакавий кадриятларга мисол тариқасида бизнинг ҳудудимизда истиқомат қилувчи ўзбек, қozoқ, тожик, қирғиз, туркманларга хос бўлган умуминсонликка эга бўлган барча кадриятларни айтиш мумкин. Марказий Осиё халқларининг иқтисодий, маданий, маънавий муносабатлари жуда қадим замонларга бориб тақалади. Шунинг эътирофи этиш керакки, мазкур халқларнинг шахс тарбияси билан боғлиқ анъаналари, кадриятларида ҳам уларни бир-биридан ажратиш олиш мумкин эмас. Тарбиянинг бу анъаналари қуйидаги ҳолларда намоён бўлади:

- диний тарбия анъаналари;
- ватанпарварлик тарбияси;
- катталарга ҳурмат, кичикларга иззатда бўлиш;
- оилавий муносабатлар (эр, хотин);
- ота-она ва фарзандлар муносабати;
- қариндош-уруғчилик муносабатлари;
- табиат ва жониворларга бўлган муносабат;
- жисмоний тарбия анъаналари ва бошқалар.

Марказий Осиё халқлари тарбия усулининг ажралмас асосий қисми ҳисобланган жисмоний тарбия билан боғлиқ кадриятлар ва анъаналари қуйидаги умумийликка эга:

- Жисмоний тарбия воситаларининг умумийлиги.
- Жисмоний тарбияни амалга ошириш усуллариининг умумийлиги.

- Шахс жисмоний баркамоллигини улуғлаш ва кадрлашдаги ҳис-туйғуларнинг умумийлиги.

- Ҳозирда дунёга юз тутаётган миллий спорт турлари (кураш, чавандозлик, улоқ-кўпкари кабилар)нинг умумийлиги ва бошқалар.

Юқорида зикр этилган жисмоний тарбия билан боғлиқ кадриятларнинг Марказий Осиё халқлари учун умумийлигини куйидагиларда кўриш мумкин: жисмоний тарбия воситалари, ер-ҳаво, сув, иқлим ва жисмоний машқларнинг умумийлиги. Жисмоний тарбия усулларида от ўйинлари, кўпкари, улоқ, қиз кувди, қиличбозлик, найзабозлик, тош кўтариш, улоқтиришлар, якка кураш турлари, халқ ўйинларидан турли маросимлар ва тўйларда фойдаланишнинг умумийлиги.

Мавзуга оид синов саволлари:

1. Жисмоний тарбия ва спорт ривожланишида миллий кадриятларимиз қандай ўрин тутди?
2. Кадриятларга оид қайси ўзбек олимларининг ишларини биласиз?
3. Кадриятларнинг қандай турлари мавжуд ва уларнинг мазмун ва моҳияти нималардан иборат?

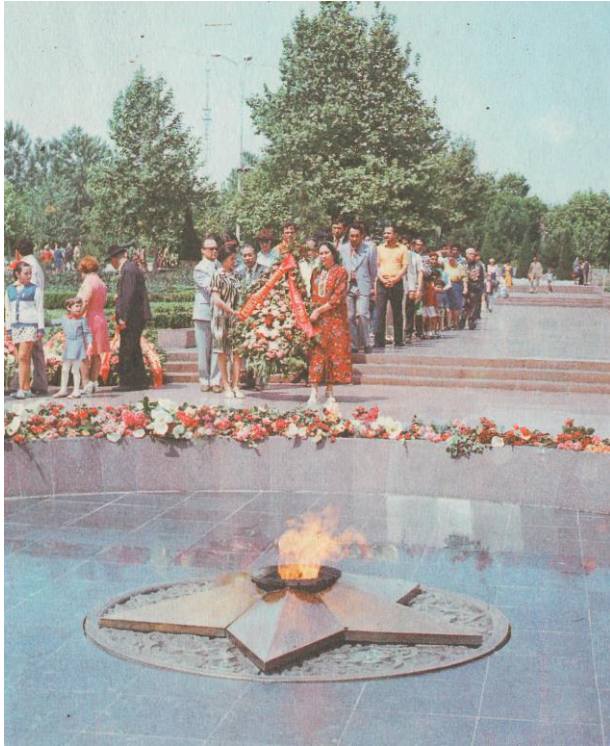
Кураш мусобақаларидан кўриниш

БАЙРАМГА ЧОРЛОВ

ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИЙ ҰЙИНЛАРИДАН КЎРИНИШ

ХОТИРА КУНИ

ДОР ЎЙИНИ

ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИЙ ЎЙИНЛАРИДАН КЎРИНИШ

Халқ бахшичилиги

Табиат бойликлари - қадрият

Жисмоний маданият таълим - тарбияси мазмунини миллий ва умуминсоний кадриятлар билан бойитиш.

Режа:

1. Миллий ва умуминсоний кадриятлар.
2. Жисмоний тарбия ва спорт мазмунини бойитишда миллий ва умуминсоний кадриятларнинг роли.

Ҳар бир миллат энг аввало фарзандларини соғлом қилиб тарбиялаш, уларнинг жисмонан етук бўлиши тўғрисида қайғуради. Шу боис Ўзбекистон Республикаси Президенти ва ҳукумати мамлакатимизда жисмоний маданият, оммавий ва профессионал спортни ривожлантиришга доир бир қатор: “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги қонун, фармонлар ва қарорлар қабул қилинди.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ва «Таълим тўғрисида»ги қонунларида ҳар томонлама етук, баркамол авлодга таълим-тарбия бериш асосий вазифа қилиб белгиланган. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонуни фуқароларга таълим-тарбия бериш, касб-ҳунар ўргатишнинг ҳуқуқий асосларини белгилайди ҳамда ҳар бир фуқарони билим олишдан иборат конституциявий ҳуқуқини таъминлашга қаратилгандир.

Шунинг билан бирга мазкур қонуннинг 17-моддасида болалар ва ўсмирларнинг яқка тартибдаги эҳтиёжларини қондириш, улар бўш вақти ва дам олишларининг маълум қисмини болалар-ўсмирлар спорт мактабларида, соғломлаштириш муассасаларида ташкил этиш ва ўтказиш кўзда тутилган.

Бундан ташқари, юртбошимизнинг мамлакатда жисмоний тарбия ва спортни ривожлантириш тўғрисида бир қатор фармонлари, айниқса 2002 йил 24 октябрдаги «Ўзбекистон болалар спортини ривожлантириш жамғармасини тузиш тўғрисида»ги Фармони муҳим аҳамиятга эга бўлиб, эзгу ишларимизнинг бош омилига айланди.

Мустақиллик йилларида мамлакатимизда ўтказилаётган «Алпомиш» ва «Тўмарис» фестиваллари, «Умид ниҳоллари», «Баркамол авлод» ва «Универсиада» каби уч боскичли мусобақалар ёшларимизнинг жисмоний ва маънавий баркамоллигини таъминлаш омили бўлиб хизмат қилмоқда.

«Бизнинг тараққиётимиз, - деб таъкидлаган эди Президентимиз, авлод тарбиясига таянади ва уни ривожлантиришга қаратилган». Ўтмишда халқимизнинг жуда кўп анъаналари бой берилганига қарамай, қадриятимизнинг сарчашмалари бўлган миллий ўйинлар ва спорт турлари тикланди ва ривожлантирилмоқда. Миллий ўйинлар ва спорт турларининг авлоддан-авлодга ўтиши, замонга қараб мослашуви, унинг давомийлиги, анъаналарга бойлиги - буларнинг барчаси муайян халқнинг ўз миллий қиёфасини қай даражада сақлаганлигининг мезони ҳисобланади.

Ёш авлодни жисмоний тарбиялаш ва камол топтиришда миллий спорт турларининг, хусусан курашнинг роли ва ўрни каттадир. Миллий кураш қадимий спорт турларидан биридир. Миллий кураш санъати ўзининг муайян тарихига эга бўлиб, у доимий равишда халқимиз томонидан мазмунан бойитилиб, ҳар томонлама эъзозланиб келинмоқда.

Қадимий солномаларда эрамиздан олдинги даврларда ҳам миллий кураш оммавий мусобақалар таркибидан муносиб ўрин олганлиги ҳақида битиклар мавжуд.

Масалан, «Алпомиш» достонида юрт полвонлари, уларнинг довюрақлиги, жасурлиги, чаққонлиги тўғрисида унутилмас сўзлар мавжуд. Жумладан, Барчинойга бўлган чексиз муҳаббати туфайли шердил бўлиб кетган Алпомиш курашда Кўкалдошни енгиб, ҳаммани қойил қолдиради ва халқнинг олқишига сазовор бўлади.

Мардлар олишмайди, силтаб отади,
Майдон бўлса, иш кўрсатиб кетади.
Бўш одамнинг иши кейин кетади,
Кўкалдошни чертиб кўкка отади.

Бу мисралар катта ҳаётий мазмунга эга бўлиб, у ёшларни жисмоний машқлар ва спорт билан мунтазам шуғулланишга,

хаёт учун зарур бўлган жисмоний сифатларни эгаллашга чорлайди.

Халқимиз томонидан Алпомиш-у, Гўруғли, Ҳазрат Али ва Рустам каби паҳлавонлар ҳақида кўплаб дoston, ривоятлар тўқилган. Миллий курашимизнинг шарофати туфайли Туркистон тупроғида қанчадан-қанча баҳодирлар, жаҳонгирлар, алп ўғлонлар ўтган. Буюк жаҳонгир бобомиз Амир Темурни ҳам жаҳонга машҳур қилишда дастлаб миллий кураш муҳим аҳамиятга эга бўлган.

Амир Темур замонида миллий кураш жуда кенг тарқалган ва ривожланган. Курашнинг бу тури Темур лашкарлари учун асосан жисмоний тарбия ва куч-қувват манбаи бўлган.

Қадимда кураш мусобақалари асосан тўй, сайиллар ва бошқа маросимларда ўтказилган.

Ҳозирга кунда курашни ривожлантириш ва уни Олимпия ўйинлари дастурига киритиш масаласи Президентимизнинг диққат-эътиборида турибди ва у ўз йўналишида раvнақ топмоқда. Кураш бўйича бир неча марта алломалар таваллуд топган кунга бағишлаб турли учрашувлар, турнирлар ўтказилди.

Айниқса, улуғ ватандошимиз ал-Ҳаким ат-Термизий хотирасига бағишлаб кураш бўйича Термиз шаҳрида 1993, 1995, 1997, 1999, 2001, 2003, 2005, 2007 йилларда Халқаро турнирларининг ўтказилиши президентимиз ва халқимизнинг миллий курашга бўлган меҳр-муҳаббатининг ёрқин тимсолидир.

Бу маънавиятимизнинг устувор йўналишларидан бири бўлган янги авлод кишисини тарбиялашга алоҳида эътибор бўлиб, у юртбошимиз илгари сурган «Фарзандлари соғлом юрт қудратли бўлади, қудратли юртнинг фарзандлари соғлом бўлади» деган концепция дастурига тўла мос келади.

Хулоса шуни кўрсатадики, жисмоний тарбия дарслари ва ўқув - спорт машғулотлари жараёнида ўқувчи-ёшларга, талабаларга миллий қадриятларимиз сарчашмаларидан бири бўлган ўзбек миллий халқ жисмоний машқлари, ўйинлари, спорт турлари ва мусобақалари, уларни ташвиқот-тарғибот қилган, куйлаган ва кундалик ҳаётининг мазмунига айлантирган буюк шахсларимиздан Тўмарис, Амир Темур, Жалолиддин Мангуберди, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Алишер Навоийларни намуна келтириш, уларни ҳар томонлама

ташвиқот-тарғибот этиш ўқувчи-ёшларни ва талаба-спортчиларни тарбиялашда муҳим аҳамиятга эгадир.

Буни биз бир неча бор ўтказган маърузалар, суҳбатлардан сўнг, спорт машғулотлар ва мусобақаларига қатнашиш истагини билдирган ўқувчи - ёшлар ва талабалар сони ошганлигида кўрдик.

Қадриятлар инсон ҳаётининг турли ижтимоий, иқтисодий ва маънавий жиҳатларини англатади. Қадриятлар моддий ва маънавий, миллий ва умуминсоний бўлади. Шу жумладан ўзбек миллатининг ҳам ўз қадриятлари мавжуд. Хусусан, ўзбек кураши миллий қадриятларимиз дурдонасидир. Ўзбек курашини дунёга чиқариш бўйича ҳозиргача бир қанча амалий ишлар бажарилди. Бу ўринда биринчи галда Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг «Халқаро кураш ассоциациясини қўллаб-қувватлаш тўғрисида»ги 1999 йил 1 февралдаги Фармони мисол бўла олади.

Президент И.А Каримов ва ҳукуматимиз томонидан кураш спорт турларини ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш натижасида кейинги йилларда турли миқёсдаги мусобақалар ташкил қилинмоқда. Ҳозирда Халқаро кураш ассоциацияси ташкил қилинди ва унга 76 та давлат аъзо бўлиб кирди, 120 дан ортиқ давлатлар халқаро кураш ассоциациясини тан олди ва ҳамкорликда иш олиб борапти.

Курашга оид ўзбекона: дакки, чала, ҳалол, танбеҳ, ёнбош, кураш, тўхта, вақт каби атамалари дунё спорт майдонлари бўйлаб жарангламоқда.

Кейинги йилларда ўзбек миллий кураш федерацияси, Халқаро кураш ассоциацияси, республика маданият ва спорт ишлари вазирлиги, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар кураш федерациялари билан ҳамкорликда ўзбек курашини ривожлантириш бўйича бир қатор тадбирларни амалга оширмоқда.

Мустақиллик йилларида Шаҳрисабз, Бухоро, Термиз, Хива шаҳарларида анъанавий тарзда ўтказиб келинаётган халқаро мусобақалар курашнинг ривожланишига хизмат қилмоқда. Шунингдек, курашни янада ривожлантириш борасида қуйидаги тадбирлар амалга оширилди:

1. 1999 йилнинг 10 декабридан 2000 йилнинг 10 январигача «Кураш-менинг ифтихорим» шиори остида кураш ойлиги ўтказилди;

2. «Гидамда отахон полвонлар», «Полвонлар қаримайди», «Кураш ёш танламайди» шиори остида қатор мусобақаларнинг ўтказилиши ҳам кураш мухлисларини бефарқ қолдирмади;

3. Курашни янада тарғиб этиш мақсадида «Ўзбек кураши-Олимпия сари» ва «Ўзбегим курашини куйлайман» мавзусида танловлар элон қилинди. Бу танлов доимий равишда телекўрсатув, радио орқали тарғибот қилиб борилди. Танлов якунлари ўзбек халқининг курашга бўлган меҳрини яна бир бор намоён этди.

Шу тариқа полвонларимизни мадҳ этувчи кўшиқлар, шеърлар дунёга келди. Ўзбекистон кураш миллий федерацияси, жойлардаги ҳокимликлар томонидан номдор полвонлар хотира турнирлари ўтказилиши анъана тусига кирди.

Шу ўринда Чирокчида ўтказилган Хушвақт Рўзиқулов, Баҳористонда ўтказилган Ҳаким полвон хотира турнирларини мисол қилиб айтиш мумкин. Бу турнирларда миллий қадриятларимизга амал қилиб, қадимий урф-одатларимизга биноан полвонлар қабрлари ободонлаштирилди ва зиёрат қилинди. Бундай тадбирлар республикамиз чекка қишлоқларида ҳам ўтказилиши анъанага айланиб бормоқда. Бу тадбирлар ёшларимизни катталарга ҳурмат руҳида тарбиялашда, миллий қадриятларимизни улар онгига сингдириб боришда улкан ишларнинг дебчаси бўлиб хизмат қилади. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, айти пайтда тўй курашларини ўтказиш тобора ортиб бормоқда. Паҳлавонлар юрти бўлмиш Сурхондарё, Қашқадарё ва Бухоро вилоятларида тўйлар курашсиз ўтмайди. Бу анъаналар Самарқанд, Жиззах, Навоий, Сирдарё вилоятларида ҳам оммавийлашиб бормоқда.

Мусобақаларни ўтказиш борасида ҳакамларнинг ўрни ҳам алоҳида. Шунини ҳисобга олган ҳолда Халқаро кураш Академияси ва Миллий Кураш Федерацияси ҳамкорликда ҳакамларни қайта тайёрлаш, уларнинг малакасини ошириш учун махсус ўқишлар ташкил этилди. Бугунги кунда 200дан ортиқ ҳакамлар ўз малакасини ошириб олди. Кураш бўйича малакали клубларни таъсис этиш бўйича ҳам илк қадамлар қўйилмоқда.

Ўзбек кураши бўйича вазирликлар, давлат кўмиталари, жамоат ташкилотлари, олий ва ўрта махсус ўқув юртлари биринчиликларининг ўтказилиши анъана тусини олмоқда. Олий ўқув юртлари талабалари ўртасида «Универсиада», ўрта махсус касб-хунар таълим муассасаларида «Баркамол авлод», мактаб ўқувчилари ўртасида ўтказилаётган «Умид ниҳоллари», республика солиқ кўмитаси, нефть, газ, геология ташкилотлари ходимлари ва агросаноат касаба уюшмаси биринчиликлари халқимиз орасида ўзбек курашининг оммалашганини кўрсатади.

Полвонларимиз хорижий давлатларда ўтказилаётган мусобақаларда ҳам қатнашмоқда. Ҳамюртларимиз Россиянинг Тверь шаҳрида бўлиб ўтган ёшлар ўртасида Жаҳон биринчилигида 1-ўрин эгалари бўлди. Ўзбек кураши бўйича 2-Жаҳон чемпионати Анталия шаҳрида, 3-жаҳон чемпионати Венгрия, 4-жаҳон чемпионатининг Арманистонда бўлиб ўтиши ўзбек курашини жаҳон бўйлаб янада қанот ёяётгани исботидир.

Кураш билан ҳамоҳанг ҳолда мусобақа ўтказилган ўзга юртларга ўзбек санъати, урф-одатлари ва қадриятлари кириб борди.

Баҳром Авазов, Махтумқули Махмудов, Ақобир Қурбонов, Камол Муродов, Тоштемир Муҳаммадиев, Исоқ Аҳмедов, Абдулла Тангриев, Фарҳод Тўраев, Тўрабой Ўтаев, Шухрат Хўжаев. Олимжон Равшанов, Равшан Махмудов, Давлат Чориевлар каби ўзбек полвонлари турнирларда I, II, III, IV, V жаҳон чемпионатларининг олтин, кумуш ва бронза медалларини қўлга киритдилар.

Муҳтарам Президентимиз, Халқаро Кураш Ассоциацияси фахрий Президенти И.Каримов номи билан Буюк Британиянинг Бенифорд шаҳрида бўлиб ўтган турнир нафақат кураш мухлислари, балки, бутун Ўзбекистон учун катта байрамга айланиб кетди.

Ушбу нуфузли мусобақаларда республикаимиз полвонлари учта олтин, 2 та кумуш, 5 та бронза медалига сазовор бўлдилар.

Бугунги кунда ўзбек кураши билан шуғулланувчи ёш йигит- қизларимиз сони тобора ортиб, курашчиларимизнинг маҳорати кун сайин ўсиб бормоқда.

Зеро кураш миллий қадриятларимиздан бири бўлиб, умуминсоний дурдонасига айланди. Бизнинг авбатдаги

вазифамиз Осиё ўйинлари дастурига киритилган курашни тарғиб-ташвиқ қилишдан иборат.

Мавзуга оид синов саволлари:

1. Миллий ва умуминсоний қадриятларнинг мазмун ва моҳияти нимадан иборат?
2. Қадриятлар жисмоний тарбия ва спорт мазмунини бойитишда қандай рол ўйнайди?

Қадриятларнинг моҳияти ва асосий жиҳатлари

Режа:

1. Қадрият фалсафий социольлик тушунча.
2. Қадриятнинг моҳияти ва асосий жиҳатлари.

Жамият тараққиётининг муайян босқичларида ижтимоий ҳодисаларга муносабат хилма-хил тарзда намоён бўлади. Хусусан, мустақиллигимизнинг биринчи кунидан бошлаб ҳаётимизнинг барча жабҳаларида «қадриятлар», «миллий тикланиш», «миллий онг», «миллий ғурур», «миллий ифтихор» каби истилоҳлар тез-тез ишлатиладиган бўлиб қолди. Бу бежиз эмас, зотан, мустақиллик айна пайтда миллий тикланиш ҳамдир. Уни эса мазкур тушунчаларсиз тасаввур этиб бўлмайди. Аммо шуни таъкидлаш жоизки, қатағон сиёсати ва тузуми даврида бу атамаларни ишлатиш у ёқда турсин, уларни ҳатто ўзбекча луғат бойлигидан суриб чиқаришга ҳаракат қилинган эди. Бунга далил сифатида 1959 йили Москвада «Хорижий ва миллий луғатлар давлат нашриёти» томонидан чоп этилган, 40 мингдан ортиқ сўздан иборат «Ўзбекча— русча луғат»га ҳам, 1988 йили ЎзЭнц. Бош редакцияси чиқарган «50 минг сўзлик «Ўзбекча — русча луғат»га ҳам «қадрият», «миллий тикланиш», «миллий онг», «миллий ифтихор» каби тушунчаларнинг киритилмаганлигини кўрсатиш мумкин.

Шунингдек, улар 1981 йили Москвада «Рус тили» нашриёти томонидан чоп этилган, 60 минг сўзнн қамраб олган икки жилдлик «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да ҳам

учрамайди. Шуниси борки, ҳатто баъзи русча— ўзбекча луғатларда ҳам “қадрият” сўзи қўлланилмаган. Жумладан, 1976 йили «Фан» нашрнётнда чоп этилган «Ижтимоий-сиёсий терминлар луғати»да «ценность» сўзининг 4 та маъноси алоҳида луғат мақоласи тарзида берилган ҳолда уларнинг бирортасида «қадрият» маъноси ўз ифодасини топмаган.

Лекин луғатларда «миллатчи», «миллатчилик» сўзлари бор. Хўш, буни қандай изоҳлаш мумкин? Фикримизча, бундай вазият ўз-ўзидан, ёки тасодифий туғилгани йўқ. Бу оқ ва қизил мустамлакачиларнинг минтақамиз халқларини ўзларининг кўп асрлик тарихи, бой ва ноёб миллий мероси, қадриятлари-ю, маънавиятидан жудо этиб, манқуртларга айлантириб қўйишга қаратилган сиёсати натижасидир.

Ҳукмрон сиёсат тарафдорларни ва уларнинг маддоҳлари «миллий истиқлол», «миллий ифтихор», «миллий ғурур» каби атамаларни кишида миллатчилик кайфиятини уйғотадиган тушунчалар деб ҳисобладилар ва уларни истифода этувчи маҳаллий миллат вакиллари миллатчиликда айбланиб, тазйиқ остига олинди. Шунинг учун ҳам мазкур тушунчалар кўп йиллар давомида ижтимоий-сиёсий ҳаётимизда ишлатилмай келинди. Ҳатто уларни сўз бойлигимиздан чиқариб ташлаш хавфи ҳам туғилди десак, ҳақиқатдан узоқ бўлмайди.

Истиқлол халқимизга сўз ва фикр эркинлиги билан бир қаторда илгари ишлатилиб келган кўпгина миллий тушунчаларни ҳаётимизга қайтарди. Эндиликда «қадриятлар», «мустақиллик», «истиқлол», «миллий ифтихор» каби тушунчалар ўзининг асл мазмунига эга бўлмоқда.

Шуни мамнуният билан айтиш керакки, мазкур атамаларнинг ҳаётимизга кириб келиши ва қисқа вақт ичида теран илдиз отиб кетишида муҳтарам Президентимиз И. А. Каримовнинг хизматлари катта. Унинг асарлари ва нутқларида мустақиллик туфайли ҳаётимизнинг барча соҳаларида рўй бераётган туб ўзгаришлар жумладан миллий қадриятларимиз, маданиятимиз. урф-одат, анъаналаримизнинг тикланиши, миллий ғуруримиз, миллий ўзлигимизни англашимизнинг тобора юксалаётганлиги фахр-ифтихор билан қайд қилиниб келмоқда. Халқимиз сарчашмаларининг кўзлари қайтадан очилганлиги, — деб ёзадн И.Каримов, - жаҳон маданияти ютуқларига зўр ҳисса қўшган буюк аждодларимизнинг маданий

ва маънавий мероси теранлиги ва чуқурлиги англаб олинганлиги ҳар бир авлоднинг ўз ўтмишимиз, олижаноб миллий ва диний анъаналарига ҳурмат билан қараш, уларни асраб-авайлаш руҳида тарбияланаётганлиги, айти чоғда ҳозирги замон жаҳон цивилизацияси ва уларга ошно бўлиш зарурлиги равшан англаб етилаётганлиги - мана шуларнинг ҳаммаси ҳаётбахш бир заминдирки, бизнинг янгиланиш ва халқимизнинг миллий ўзлигини англашини ошириш, аҳолининг сиёсий етуклиги ва фаоллигини кучайтириш борасидаги сиёсатимиз мана шу заминга таянади».

Шундай қилиб. мустақиллик миллий маънавиятимизнинг заминини ташкил қилувчи «қадриятлар», «миллий истиқлол», «миллий ифтихор», «миллий ғурур», «миллий онг» каби тушунчаларнинг ижтимоий-сиёсий ва кундалик ҳаётимиздаги асосий аҳамияти ва ўрнини қайта тиклаб берди. Бу бизнинг маънавий ҳаётимизда кўлга киритган катта ютуқларимиздандир.

Хўш, қадриятлар ўзи нима? Унинг моҳияти, асосий жиҳатлари нимадан иборат? Энг аввало шуни қайд қилиш керакки, қадриятлар жуда сермазмун ва кўп қиррали тушунча. Шунинг учун ҳам адабиётларда мазкур тушунчага турлича ендашувларни учратишимиз мумкин. Масалан, «Фалсафий энциклопедия»нинг бешинчи жилдида қадриятлар қуйидагича тавсифланган: «Қадрият фалсафий ва социологик тушунча. У, биринчидан, бирор объектнинг ижобий ёки салбий қимматини, иккинчидан, ижтимоий онгнинг норматив белгиловчи— баҳоловчи жиҳати (субъектив қадриятлар ёки онг қадриятлари) ни ифода этади. Шунга кўра объектив (ашёвий) ва субъектив (онг) қадриятлари бир-биридан фарқланади.»

Мазкур манбада ёзилишича, табиий бойликлар ва табиат ҳодисалари (булар яхшилик ва ёмонлик нуқтаи назаридан баҳоланади) меҳнат маҳсулларининг истеъмол қиймати (умуман фойдалилик); ижтимоий ҳодисаларда мужассамлашган ижтимоий эзгулик ва ёвузликлар; тарихий ҳодисаларнинг прогрессив ёки реакцион аҳамияти; ҳозирги замон кишиларининг бойлиги сифатида намоён бўлувчи мозийнинг маданий мероси; илмий ҳақиқатнинг фойдали самараси ёки назарий аҳамияти; кишиларнинг ҳатти-ҳаракатларида ифодаланувчи ахлоқий яхшилик ва ёмонлик; табиий ва ижтимоий объектларнинг ҳамда санъат асарларининг эстетик

жиҳатдан тавсифланиши; саждагоҳлар, диний ибодат буюмлари ва бошқалар ашёвий қадриятларга киради.

Онг қадриятларига норматив тасаввурлар: яхшилик ва ёмонлик, адолат, гўзаллик ва хунуклик ҳақидаги, тарихинг маъноси ва инсоннинг вазифаси ҳақидаги тасаввулар, идеаллар, ҳаракат нормалари ва принциплари тарзида ифодаланган ижтимоий кўрсатмалар ва баҳолар, талаб ва таъқиқлар, мақсад ва лойиҳалар киради.

Кўринадик, «Фалсафий энциклопедия»да русча «ценность тушунчасига кишилар томонидан ё ижобий, салбий баҳоланадиган; уларнинг моддий ва маънавий ҳаётига ижобий ёки салбий таъсир кўрсатадиган барча нарса ва ҳодисалар киритилган.

Ана шунга яқин нуқтаи назар Ўзбек Энциклопедиясида ҳам баён этилган: «Қадрият (фалсафа ва социологияда) - воқеаликдаги муайян ҳодисаларнинг инсоний, ижтимоий ва маданий аҳамиятини кўрсатиш учун қўлланиладиган тушунча. Қадриятларни мазмун ва характериға кўра прогрессив ва реакцион типларға ажратиш мумкин.» Бу эса мазкур категорияни ўта сиғимдор қилиш билан бирға уни изоҳлашни мушкуллаштиради. Турли чалкашликлар келтириб чиқаради.

Шу жиҳатдан таникли файласуф олим В. П. Тугариковнинг фикри эътиборға лойиқдир: «қадриятлар муайян жамият ёки синфға мансуб кишилар турмуши ва маданиятининг ҳақиқий ёки идеал неъматлари бўлган табиат ва жамият ҳодисаларининг моҳияти (ёки ҳодисанинг бир жиҳати) дир. Бу неъматларнинг қадриятлар дейилишиға сабаб - кишилар уларни қадрлайдилар, чунки бу қадриятлар улар шахсий ва ижтимоий турмушини бойитади. Шунинг учун ҳам кишилар ўз тасарруфларидаги қадриятларни ҳимоя қиладилар ва ўзлари учун мақсад ёки идеал бўлган қадриятларини амалға оширишға интиладилар.

Қадриятлар ичида энг биринчи ва энг умумийси ҳаётнинг ўзидир, чунки ҳаётдан маҳрум бўлиб қолган барча қадриятлардан фойдаланишни йўққа чиқаради...

Қолган қадриятлар, аслини олганда, ҳаёт неъматларининг моҳиятидир, маданий қадриятлардир».

В. П. Тугаринов «қадрият» ва «баҳо» тушунчаларини бир-биридан фарқлаш зарурлигини уқтиради. Қадрият реал ёки

орзудаги ҳодиса (бор нарса ёки идеал) дир, баҳс эса шу ҳодисага муносабатни билдиради. У ёки бу ҳодисани қадриятларга мансуб ҳисоблаш, яъни уни қадриятларга қўшиш ёки қўшмаслик ана шу муносабатга - ижобий ёки салбий баҳога боғлиқ.

Қадриятларнинг ҳаётдаги ўрни ва аҳамиятн баҳолаш туфайли белгиланади. Баҳолаш эса инсонларнинг эҳтиёжлари, манфаатлари, мақсадлари, қизиқишларидан келиб чиқади. Маълумки, жамият аъзоларининг эҳтиёжлари, манфаатлари, мақсадлари хилма-хил бўлиб, кўпинча улар бир-бирига зид келиши мумкин. Шунинг учун ҳам муайян ижтимоий гуруҳлар, миллатлар, синфлар учун олий қадрият-бўлиб ҳисобланиб келинган табиат ва жамият ҳодисалари бошқалар учун қадрият бўлмаслиги ҳам мумкин ва аксинча.

Фикримизни исботлаш учун қуйидаги мисолга мурожаат этамиз. Маълумки, собиқ СССР давлати ҳукм суриб турган кезларда КПСС мафкурасининг таъсири остида диний таълимотлар, шу жумладан ислом таълимоти ҳам, меҳнаткаш халқ оммаси онгини заҳарловчи афюн деб ҳисобланиб, диний қадриятлар оёқ ости қилиб келинган эди. Айни чоғда марксизм-ленинизм таълимоти олий қадрият деб олқишланиб келинди. Собиқ СССР пароканда бўлгандан кейин эса кўп йиллар мобайнида сажда қилиб келинган марксизм-ленинизм таълимоти илгариги аҳамиятини йўқотди. Миллат ва халқларнинг диний эътиқоди, маросим ва анъаналари, миллий қадриятлар сифатида ўзининг асл ҳаётий сифатини тиклаб олмоқда.

Бундан шундай хулоса чиқариш мумкин: табиат ва жамият ҳодисаларини қадрият туркумига киритиш ва киритмаслик кишиларнинг эҳтиёжлари, манфаатлари, орзу-истаклари, мақсадлари билан белгиланади.

Демак, қадрият дейилганда инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлган, миллат, элат ва ижтимоий гуруҳларнинг манфаатлари ва мақсадларига хизмат қиладиган табиат ва жамият ҳодисалари мажмуи тушунилмоғи лозим.

Қадриятлар ижтимоий хусусиятга эга бўлиб, кишиларнинг амалий фаолияти жараёнида шаклланади ва ривожланади. Қадриятлар кишиларнинг турли соҳадаги, аввало, ишлаб чиқариш, меҳнат соҳасидаги фаолияти учун фойда келтирадиган нарса ва ҳодисалар мажмуи билан боғлиқ равишда юзага келади. Сўнгра аста-секин субъект фаоллигининг

орта бориши оқибатида нисбий мустақил соҳа тарзида амал қила бошлайди. Табиат ва жамият ҳодисалари инсон фаолияти туфайли, унинг эҳтиёжларини қондириш натижасида қадрият сирасига киритилади. Инсоннинг манфаатлари, эҳтиёжларини қондира олмаган, орзу-истаклари, идеалларига мос келмайдиган табиат ва жамият ҳодисаларини қадриятлар деб ҳисоблаш ноўриндир. Масалан, табиатдаги қазилма бойликлар инсон эҳтиёжларини қондириш учун ишлатила бошлагандан кейингина қадриятга айланади. Шунгача уларни табиий бойликлар деб ҳисоблашимиз лозим.

Мавзуга оид синов саволлари:

1. Қадриятнинг фалсафий ва социологик тушунча эканлигини изоҳланг.
2. Қадриятнинг моҳияти нимадан иборат?
3. Қадрият қандай асосий жиҳатларга эга?

Қадриятларнинг асосий турлари

Режа:

1. Инсон ва унинг ҳаёти - энг олий қадрият.
2. Ер, ер ости ва ер усти бойликлар - умуммиллий бойлик.
3. Инсон меҳнати билан яратилган бойликлар – моддий қадриятлар эканлиги ҳақида.
4. Ахлоқий ва ижтимоий - сиёсий қадриятлар.

Қадриятлар ўзининг моҳиятига кўра бир неча турга бўлинади. Жумладан, инсон ва унинг ҳаёти энг олий қадрият ҳисобланади. Инсон йўқ жойда бирон нарсанинг қадр-қиммати ҳақида сўзлаш бемаънилиқдир. Шунинг учун ҳам инсон қадр-қимматини эъзозлаш, унинг турмушини яхшилаш, билими ва маданий савиясини ривожлантириш, соғлиғини сақлаш, ҳаётини химоя қилиш давлатимиз сиёсатининг асосий йўналишини ташкил этади. Жамиятимизда рўй бераётган туб ўзгаришларнинг, ислоҳотларнинг барчаси кишилар ҳаёти

тўқ, бой, гўзал бўлиши, инсон ўзини чинакам эркин ҳис этиши, ўз меҳнати натижасининг, ўз тақдирининг, ўз мамлакатининг эгаси бўлишини таъминлашга қаратилгандир.

Президентимиз И.Каримов таъкидлаганидек, «жамиятни ислоҳ қилиш ва янгилаш бўйича кўп қиррали фаолиятимиз марказида инсон, суверен Ўзбекистоннинг фуқароси туради. Ислоҳотларнинг мазмуни ҳар бир фуқаро шахс сифатида ўзини кўрсатиш имкониятига эга бўлишига қаратилган. Сиёсий ва ижтимоий ҳаётдаги барча ўзгаришлар айна мана шу - олий мақсадга эришишга - ҳар бир киши ҳаётини яхшироқ, муносиброқ, маънавий жиҳатдан бойроқ қилишга бўйсундирилган»

Истиқлол туфайли жумҳуриятимизда кейинги йилларда инсоннинг шахсий ҳақ-ҳуқуқлари, эркинликлари ва кадриятларини муҳофаза қилиш масаласида жуда катта ишлар амалга оширилди. Имзосиз хатлар ёзиш, бўҳтон, тухмат уюштириш йўли билан кишиларни ноҳақ безовта қилиш, уларнинг кадр-қиммати ва ор-номусига тажовуз қилишлар мамлакатимизда қонун йўли билан таъқиқланган. Асосли, адолатли танқид учун ўч олишга ҳаракат қиладиган шахслар, кимлигидан қатъий назар, жиноий жавобгарликка тортилади. Вазифасини суиистеъмол қилган мансабдорлар ғайри-қонуний хатти-ҳаракатлари учун қонун олдида жавоб беради.

Ногиронлар, руҳий касал кишилар, меҳнат қобилиятини йўқотган, боқувчисидан маҳрум бўлиб қолганлар, ёлғиз аёллар, қарияларнинг ҳақ-ҳуқуқлари давлат йўли билан муҳофаза қилинади, уларга моддий, маънавий ёрдам кўрсатилади. Бизда одамларнинг шахсий ҳаётлари, уй-жойининг дахлсизлиги, телефон сўзлашувлари, ёзишмалар, почта ва телеграф орқали жўнатилган нарсаларнинг сир сақланиши кафолатланади. Ўзбекистон Республикаси қонунларн фуқаролар ор-номуси, кадр-қимматини сақлаш ва муҳофаза этишга муҳим вазифалардан бири сифатида қарайди. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 57-моддасига мувофиқ ўз ҳаётлари ва соғлиқларига, мулкларига ва шахсий эркинликларига, ор-номусларига ва кадр-қимматларига тажовузлардан суд орқали ҳимоя қилиниш ҳуқуқига эгадирлар.

Кишиларнинг турмуш фаровонлигини ошириш, уларнинг талаб-эҳтиёжларини қондириш, ижтимоий соҳани тез суръатлар

билан ривожлантириш масаласида ҳам Ўзбекистонда жуда катта ишлар амалга оширилмоқда. Инсон турмуш фаровонлигини яхшилашнинг энг асосий масалаларидан бири уларни уй-жой, ичимлик суви, газ, электр энергияси, радио ва телевидение билан таъминлашдир. Ўзбекистон раҳбарияти ташаббуси билан бу борада дастлабки жиддий қадамлар қўйилди. Қишлоқ аҳолисига шахсий хўжаликларни кенгайтириш ва уй-жой қуриш учун ер ва ва маблағлар ажратиш, қурилиш материаллари билан ёрдам берилди.

Жумхуриятимизда яқин-яқинлардан бошлаб пахта теришга қўшимча ҳақ тўлашнинг жорий этилганлиги, пахта ва бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг харид нархини ошириш устида иш олиб борилаётганлиги, бошланғич синф ўқувчиларига бепул овқат, ҳомиладор бемор аёлларни қўшимча юқори сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш йўлга қўйилганлиги, ветеранларнинг нафақасини ошириш, ногирон, ёлғиз қолган қариялар ва уй-интернатларининг шароитларини яхшилаш учун қўшимча маблағ сарф этилаётганлиги-ана шуларнинг ҳаммаси инсонга бўлган муносабатлар яхшиланаётганлигининг амалий исботидир.

Инсон эҳтиёжларини қондиришда табиий қадриятлар катта аҳамият касб этади. Табиий қадриятларга ер ва ерости бойликлари, сув-ҳаво, ўрмонлар, ўсимликлар, ҳайвонот дунёси ва бошқалар киради.

Марказий Осиё, хусусан. Ўзбекистон замини хилма-хил қазилмаларга бой. Ер юзасига яқин ётган қазилмаларнинг аксарияти очилган ва улар халқ хўжалиги, фан ва техника тараққиёти учун хизмат қилмоқда. Шу билан бирга ҳали очилмаган, рўёбга чиқмаган конлар ҳам кўп. Бу конларнинг жуда оз қисми бевосита ер юзига чиққан бўлса, аксарияти ер ичкарасида яшириниб ётибди. Иқтисодий аҳамиятга эга бўлган табиий хом ашё уюмлари - «фойдали қазилмалар» Ўзбекистон Республикасининг миллий бойлиги, унинг асосий қадриятларидандир. Ўзбекистон беҳисоб табиий бойликларга, кулай географик муҳитга эга.

Табиат табиий ресурслар манбаидир. Табиий ресурслар, яъни ёнилғи, ҳар хил металллар, рудалар, ҳаво, сув, ўсимликлар, ҳайвонот дунёси бўлмаса инсоният яшай олмайди. Табиат биз учун моддий неъматларнинг бош манбаи сифатида ҳам, соғлиқ,

шодлик, турмушга меҳр-муҳаббатнинг ва ҳар бир кишидаги маънавий бойликларнинг битмас-туганмас омили сифатила ҳам ўзининг ғоят зўр аҳамиятини ҳеч қачон йўқотмайди.

Она- Ер кишилар учун моддий неъматлар манбаи, дастлабки меҳнат воситаларининг хазинасидир, инсоният тараққиётининг бешигидир. Ердан инсон ўзи учун зарур нарсаларни ундиради. Ер инсонни боқади. Таниқли инглиз иқтисодчи олими Вильзм Петти айтганидек, меҳнат бойликнинг отаси бўлса, Ер унинг онасидир. Инсоннинг кундалик ҳаёти ва севинчлари ҳам Ер туфайлидир. Шундай экан, инсон учун ғоят даражада муҳим ва зарур бўлган ҳаёт манбаи—Ерни кадрламаслик, эъзозламаслик мумкин эмас!

Зотан, Ўзбекистон Конституциясининг 55-моддасида ёзиб қўйилган: «Ер, ер ости бойликлари, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий захиралар умуммиллий бойликдир, улардан оқилона фойдаланиш зарур ва улар давлат муҳофазасидадир».

Инсон меҳнати, ҳатти-ҳаракати, ақл-заковати билан яратилган «иккинчи табиат», яъни турли-туман моддий бойликлар, завод ва фабрикалар, ишлаб чиқариш кучлари, транспорт воситалари, асбоб-ускуналар, турар-жой, мол-мулк, ноз-неъмат ва шу кабилар моддий қадриятлар ҳисобланади.

Маълумки, моддий қадриятларнинг асосини жамият-тимизнинг моддий-техника базаси ташкил қилади. Инсоният жамиятининг ҳар бири ўзига хос моддий техника базасига эга. Улар бир-биридан сифат жиҳатидангина эмас, балки микдор жиҳатдан ҳам фарқ қилади. Тош ва ёғочдан ясалган содда қуролларни ишлатиш, ёйнинг ихтиро қилиниши ва ов қилиш, оловдан фойдаланишнинг кашф этилиши, металлдан меҳнат қуролларини ясаш ва бошқа шу кабилар ҳаммаси ибтидоий жамият моддий-техника базаси учун характерлидир. Бироз такомиллашган меҳнат қуролларини деҳқончилик, хунармандчилик ва қурилиш ишларида қўллаш, оғир жисмоний меҳнат талаб қиладиган барча соҳаларда қўлларнинг меҳнатидан шафқатсизларча фойдаланиш қулдорлик жамиятининг моддий-техника базаси учун хос белгилардир. Шамол ва сув тегирмонларидан фойдаланиш, металлларни эритиш ва уларни қайта ишлаш йўллари яхшилаш феодал жамиятига тааллуқли моддий-техника базадир. Йирик ва кучли машиналарни ихтиро

қилиш, ижтимоий ишлаб чиқаришда фан-техника ютуқларидан кенг фойдаланиш, ишлаб чиқариш жараёнларини автоматлаштириш ва механизациялаштириш, янги технологияни жорий этиш, табиий, моддий ва меҳнат ресурсларидан ҳар томонлама фойдаланиш индустриал жамиятнинг моддий-техник базасини ташкил этади. Жамиятимизда тараққий этаётган машинасозлик, металлургия, кимё, иссиқлик энергияси, транспорт ва алоқа, капитал қурилиши, енгил саноат, озиқ-овқат, аграр саноати ва бошқа миллий бойликлар мажмуаси мустақил Ўзбекистон халқининг моддий қадриятларини ташкил этади.

Моддий қадриятларнинг негизини мулк ташкил этади. Давлат истеъмолчиларнинг ҳуқуқи устунлигини ҳисобга олиб, иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиш эркинлигини, барча мулк шакллариининг тенг ҳуқуқлигини ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баравар муҳофаза этилишини кафолатлайди.

Президентимиз таъкидлаганидек, мулкчилик муносабатлари масалаларида яқин вақтлар ичида қатъий ўзгаришлар амалга оширилиши керак. Мулк ўзининг ҳақиқий эгаси қўлига ўтишига эришиш зарур. Фақат ана шундагина унинг эгаси ушбу мулкни сақлаш ва кўпайтириш учун курашади.

«Мулкнинг, — дейди И. Каримов, — мулкдорга том маънода хизмат қилишига, унинг мулк эгасига, бутун мамлакатга фойда келтириш, ҳар бир фуқаронинг фаровонлигига хизмат қилишига эришиш зарур.

Ана шундагина пайдо бўлаётган мулкдорлар синфи ўз мамлакатининг иқтисодиётини мустаҳкамлашдан чинакам манфаатдор бўлади, ижтимоий тузумни мустаҳкамлаш ва ҳимоя қилиш, ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш учун барча имкониятларни яратади».

Инсоннинг ҳаётида маданий-маънавий қадриятлар катта ўрин эгаллайди. Унга илмий техникавий ва интеллектуал имкониятлар, маориф, таълим-тарбия, тиббий хизмат, миллий мерос, турли шаклларда намоён бўладиган маданият дурдоналари: тил, адабиёт, санъат, халқ хунармандчилиги маҳсулотлари, ноёб тарихий ва маданий ва меъморий ёдгорликлар ва ҳоказолар киради.

Марказий Осиё азал-азалдан илм-фан ва маданиятнинг, адабиёт ва санъатнинг марказларидан бири бўлиб келган. Бу

Ўлкада етишиб чиққан буюк мутафаккирлар деҳқон илм-фани ва маданиятини ўз кашфиётлари ва ўлмас асарлари билан ижодий бойитиб, юқори чўққига кўтардилар, унинг кейинги тараққиётига самарали таъсир кўрсатдилар, Бутун маданий оламга таниқли олимлар ва мутафаккирлар, Самарканд, Бухоро, Шахрисабз, Хива сингари муҳташам шаҳарлар яратувчиларн бўлмиш улуғ аجدодларимизнинг ижодиёти ўзининг улуғворлиги ва гўзаллиги билан ҳозиргача ҳаммани лол қолдирмоқда.

«Ўзбекистонда юз бераётган прогрессив ўзгаришлар- дейди И.Каримов, - унинг жуда катта табиий бойликлари, ишлаб чиқариш, илмий техникавий ва интеллектуал имкониятлари, ноёб миллий маданий мероси халқимиз тарихи ва ҳозирги ҳаёти билан қизиқаётган дунёнинг барча минтақаларидаги сиёсатчилар, бизнесчилар, оддий одамларни ўлкамизга тобора кўпроқ жалб этмоқда».

Эндиликда минтақамизнинг бой маънавий маданияти, унинг ноёб миллий кадриятлари, бебаҳо фалсафий ва маънавий мероси халқимизнинг руҳияти, маънавиятини янада юксак даражага кўтариш учун хизмат қилмоқда.

Биз Шарқ цивилизацияси ва маданиятига мансублигимиз билан фахрланамиз, дейди Президентимиз И. Каримов. Шарқ цивилизацияси ва маданияти эса доимо халқни бўлғуси ўзгаришларга маънавий ва руҳий жиҳатдан тайёрлашга интилиб келган.

Ахлоқий кадриятлар кишиларнинг бир-бирларига, ўзлари мансуб жамоага, ватанга нисбатан тарихан тарқиб топган муносабатларини ифодалайди. Ахлоқ муайян хулқ-атвор, одоб, ҳатти-ҳаракат, норма, қоида ва принциплар мажмуасидир. Ахлоқий тушунчаларга яхшилик ва ёмонлик, бурч, виждон, шаън (ор-номус), бахт, адолат, идеал кабилар киради. Инсоннинг оила, жамият, халқ, манфаатларини англаб қилаётган ҳар қандай ҳатти-ҳаракати яхшилик категорияси нуқтаи назаридан баҳоланади. Бурч — кишининг Ватан, халқ, жамоа, оила билан ўзаро муносабатларида ўз олдидаги мажбурият ва масъулиятини сезиши, уларга нисбатан садоқатини ифодалайди. Виждон— кишининг ҳатти-ҳаракатига ўзининг муносабатини, кишининг ўз хулқ-одоби учун маънавий масъулнют хиссини ифодалайди. Шаън—тушунчаси шахсга жамият берадиган ижтимоий баҳони белгиловчи ва шахсий кадр-кийматини ифода қилувчи

категориядир. Бахт тушунчаси инсоннинг ижтимоий ва шахсий ҳаётидаги ўз фаолияти, рўёбга чиққан орзу-истак ва мақсадларидан мамнунлигини билдиради. Ахлоқ категориялари инсоннинг юриш-туришига баҳо беради, уни жамиятда мавжуд, кўпчилик маъқуллаган ҳатти - ҳаракатга чорлайди.

Шарқ фалсафаси ва ислом таълимотида ахлоқ-одоб, таълим-тарбия масалаларига доимо катта эътибор бериб келинган.

«Қадимги аجدодларимиз,—дейди И.Каримов,—комил инсон ҳақида бутун бир ахлоқий талаблар мажмуасини, замонавий тилда айтсак шарқона ахлоқ кодексини ишлаб чиққанлар. Киши қалбида ҳаромдан ҳазар, нопокликка, адолатсизликка нисбатан мурасасиз исён бўлиши керак Шундай одамгина нафсини сақлайди, бировнинг ҳақиға хиёнат қилмайди, садоқатли бўлади. Ватани, халқи учун жонини фидо этишга ҳам ўзини аямайди. Бунинг акси ўлароқ ёлғончи, ваъдабоз кишида ватанпарварлик туйғуси бўлмайди».

Ахлоқ-маънавиятнинг шираю-шарбатидир. Инсон ахлоқи шунчаки салом-алик, хушмуомаладангина иборат эмас. Ахлоқ—бу аввало инсоф ва адолат туйғуси, имон, ҳалоллик дегани.

Жамият тараққиётида, инсон ҳаётида ижтимоий- сиёсий қадриятлар алоҳида ўрин тутади. Эркинлик, тенглик, биродарлик инсоният томонидан ҳамиша эъзозлаб, қадрланиб келинган.

Инсоннинг эркинлиги, унинг шон-шухрати қадр-қиммати жамиятимизнинг олий қадриятидир. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида бу тўғрида шундай сўзлар ёзилган: «Ўзбекистон Республикаси демократия, умуминсоний принципларга асосланади, уларга кўра инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, қадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланади.

Демократик ҳуқуқ ва эркинликлар Конституция ва қонунлар билан ҳимоя қилинади».

Жаҳон халқлари томонидаи эътироф этилган, «Инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари декларацияси»га мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ҳар бир инсоннинг фуқаролик, шахсий ҳуқуқ ва эркинликлари, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлари, шунингдек инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари кафолатланган, фуқароларнинг бурчлари белгилаб қўйилган.

Жамиятимиз барча фуқаролари бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар, қонун олдида тенгдирлар. Конституцияда ёзиб қўйилганидек, «Ўзбекистон Республикаси ўз ҳудудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урф-одатларн ва анъаналари ҳурмат қилинишинн таъминлайди, уларнинг ривожланиши учун шароит яратади».

Бошқа халқлар, миллатларга нисбатан дўстлик, биродарлик муносабатида бўлиши — бу ўзбек халқи миллий рухиятининг ажралмас фазилатидир. Халқимиз ҳеч қачон ўзини бошқа халқдан устун қўймаган. Бошқа миллатларга, бошқа мазҳаб вакилларига муносиб даражада эҳтиром курсатган. Президентимиз таъкидлаганидек, биз миллий белги буйича ҳар қанақа фарқлашларга қатъиян қарши чиқамиз. Жаҳонда катта ва кичик миллатлар ва элатлар йуқ уларнинг ҳар бири асрий барқарор ва тенги иуқ анъаналари билан, тарнхий меросининг бойлиги билан, миллий рухининг умумийлиги билан, маданиятининг ўзига хослиги билан аҳамиятлидир. «Республика аҳолиси орасида купчиликни ташкил қилган ўзбек миллатининг муқаддас бурчи она тилини, уз миллий маданияти ва тарихини тиклашдангина иборат эмас, балки биргаликда ҳаёт кечирувчи кам сонли халқларнинг тақдири учун, уларнинг ўзига хос маданий маънавий хусусиятларини сақлаб қолиш учун, камол топиши ва ўзлигини намоён этиши учун уларга тенг шароит ва нмқониятлар яратиб бериш борасида масъул бўлишдан ҳам иборатдир.

Фуқаролар ўртасидаги тинчлик, миллатлараро тотувлик ва дўстлик, уларни сақлаш ва мутаҳкамлашга интилиш доимо халқимизнинг ўзига хос фазилати бўлиб келди ва шундай бўлиб қолмоқда».

Ижтимоий-сиёсий қадриятлар ичида истиқлол туфайли қўлга киритилган барқарорлик, тинчлик, тотувлик алоҳида аҳамият касб этади.

«Кўп миллатли жамиятимизда,—дейди И. Каримов,— ижтимоий-сиёсий барқарорлик, фуқаролар ўртасида тинчлик ва миллатлараро тотувлик сақланган тинч мустақил Ўзбекистоннинг бунёд бўлиши ва ривожланишининг биринчи бошланғич босқичида қўлга киритилган энг асосий ютуқ бўлди.»

Барқарорлик, тинчлик, тотувлик булар давлатчилигимизнинг янги биноси барпо қилинадиган пойдевордир. Бу бизни эртанги порлоқ кунимизга олиб борадиган йўлдир. Тинчлик ва барқарорлик—булар халқаро ҳамжамият билан бирлашувчи воситадир. «Инсонпарварлик, яхшилик софдиллик сингари умуминсоний қадриятларни қабул қилган ва биргаликда баҳам кўрган мамлакатгина, халқигина бутун дунё халқларига яқин ва тушунарли бўлиши, жаҳон ҳамжамиятига қабул қилиниши мумкин. Фақат улар билан тенг ҳуқуқли, ўзаро манфаатли муносабатлар ўрнатилиши мумкин» .

Юқорида биз қадриятларнинг асосий турларига тўхталиб ўтдик, ҳалос. Қадриятлар шулар билан чегараланиб қолмайди, албатта.

Қадриятлар субъектини инобатга олган ҳолда, турли шаклдаги мулкдорларга тегишли бўлган моддий ва маънавий қадриятларнинг мавжудлигини эслатиб ўтиш жоиздир.

Маълумки, жамиятимиз иқтисодиёти негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этади. «Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида»ги қонунга 1993 йил 7 майда қилинган қўшимчага мувофиқ ҳозир мамлакатимизда ,беш хил мулк шакли мавжуд. Уларга қуйидагилар киради: 1) хусусий мулк; 2) ширкат (жамоа) мулки; 3) давлат мулки; 4) аралаш мулклар; 5) бошқа давлатлар ҳамда халқаро ташкилотлар юридик ва жисмоний шахсларининг мулки.

Юқорида кўрсатилган мулк эгаларининг тасарруфидаги моддий ва маънавий бойликлар—турли мулк эгаларининг қадриятларини ташкил этади.

Хусусий қадриятларга оила ва оила аъзоларининг мулклари, уларнинг хусусий тадбиркорлик асосида ортирган моддий ва маънавий бойликлари киради. «Хусусий тадбиркорлик ва ташаббусни қўллаб-қувватлаш ҳақида»ги қонуннинг қабул қилиниши туфайли кейинги икки-уч йилда жамиятимизда кичик тадбиркорлик фаолияти кенг ривожланиб бормоқда.

Конституциямизга мувофиқ «Хусусий мулк бошқа мулк шакллари каби дахлсиз ва давлат ҳимоясидадир. Мулкдор фақат, қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибдагина мулкидан маҳрум этилиши мумкин.

Мулқдор мулкига ўз хошишича эгалик қилади, ундан фойдаланади ва уни тасарруф этади».

Жамиятнинг негизини ташкил қилувчи оила — энг улуғ қадрият бўлиб ҳисобланади. Унда одамларнинг талаб-эҳтиёжлари ва қадриятлари шаклланади. «Ўзбекларнинг аксарияти ўзининг шахсий фаровонлиги тўғрисида эмас, балки оиласининг, қариндош-уруғлари ва яқин одамларининг, қушнилариининг омон-эсонлиги тўғрисида ғамхўрлик қилишни биринчи ўринга қўяди. Бу эса энг олий даражада маънавий қадрият, инсон қалбининг гавҳаридир».

Жамоа, кооператив, фермер хўжаликлари, ўрта ва кичик корхоналарнинг фаолияти билан узвий боғлиқ бўлган моддий ва маънавий мулкларнинг мажмуаси, уларнинг орзу-умидлари, иймон эътиқодлари Ширкат (жамоа) қадриятлари туркумини ташкил этади.

Давлат қадриятларига унинг тасарруфида бўлган ер ости ва ер усти бойликлари, моддий ва маънавий мулклари, суверенитет ва ҳудудий яхлитлиги, аҳолининг тинч ҳаёти ва хавфсизлиги, давлат рамзлари— байроғи, герби ва мадҳияси, қуролли кучлари, молия, пул, кредит тизими кабилар киради.

Ҳар хил мулк эгаларининг, МДХ ва хорижий мамлакатлар, турли ташкилотлар билан ҳамкорликда тўзилган қўшма корхоналарнинг мол-мулклари, моддий ва маънавий бойликлари—аралаш мулкни, қўшма қадриятларни ташкил этади.

Бошқа давлатлар ва халқаро ташкилотлар, шунингдек, юридик ва жисмоний шахсларнинг мулклари ҳам алоҳида қадриятларни ташкил этади. Уларнинг дахлсизлиги қонун билан кафолатланади. Республикамизда барча фуқаролар ва юридик шахсларга ишбилармонликни ривожлантириш, хўжалик фаолиятининг қонун томонидан ман этилмаган барча турларини амалга ошириш учун тенг имкониятлар яратиб берилган.

Қадриятлар амал қилиш доирасига кўра миллий, минтақавий ва умуминсоний турларга бўлинади.

Миллий қадриятлар мураккаб ижтимоий-руҳий ҳодиса бўлиб, у миллатнинг тили, маданнати, тарихи, урф-одатлари, анъаналарини, жамики моддий ва маънавий бойликларини

иктисодий. ижтимоий-сиёсий ҳаётининг барча томонларини қамраб олади.

Инсоннинг қайси миллатга мансуб эканлиги ҳақидаги тасавури фақат ғоягина эмас, балки туйғу ҳамдир. Бу туйғу кишида миллатнинг тарихи, рухияти, ҳозирги ҳолати ва хусусиятини тушуниш, ҳис қилиш шаклида мужассамлашган бўлади. Инсонда миллий онг ва ғурур бўлмаса, у ўзининг қайси миллатга мансублигини ҳис этмаса, унинг миллий қадриятларни англашини тасаввур қилиш қийин. Токи, миллатлар, миллий мафкуралар мавжуд экан, миллий муносабатлар ҳам, миллий ҳис-туйғулар ҳам, миллий қадриятлар ҳам сақланиб қолаверади. Миллат миллий қадриятлардан маҳрум қилишга ўриниш тарих ва инсоният олдидаги энг катта жиноятдир.

Ҳар бир руҳан соғлом кишида ўз кадр-қимматини сақлаш, ўзини ҳурмат қилиш туйғуси мавжуд. Ҳар бир миллатда ҳам худди шу ҳолатни кўрамиз. Миллатларнинг ўз-ўзини англаш жараёни такомиллашган сари миллий манфаатлар ҳам, миллий қадриятлар ҳам кучайиб, мустаҳкамланиб бораверади.

Миллий қадриятларнинг эъзозланиши ва кучайиб бориши зинҳор миллий маҳдудликка, миллий худбинликка, манманликка олиб келмаслиги керак. Шунинг учун ҳам бу масалада ҳушёрлик, назокат, инсоф, диёнат, бағрикенглик, матонат талаб қилинади. Зотан, миллий қадриятларнинг ўзи айни пайтда минтақавий ёки умуминсоний қадриятларнинг узвий қисми сифатида намоён бўлади.

Минтақавий қадриятлар иқтисодиёти, маданияти, тарихи, тили, дини, урф-одат ва анъаналари муштарак бўлган халқлар манфаатларига хизмат қиладиган табиий ва ижтимоий ҳодисалар мажмуасини ташкил этади.

Минтақавий қадриятларга мисол сифатида Марказий Осиё худудида истиқомат қилувчи ўзбек, қозоқ, тожик, қирғиз, туркман халқларига хос бўлган қадриятларни эслатиб ўтишимиз мумкин. Буюк Турон диёрида униб усган мазкур халқларнинг тарихи, тили, маданияти, дини, урф-одат ва анъаналарида жуда кўп умумийлик мавжуд. Улар ҳаминша бир-бирларига оға-ини, куда-кудагай бўлганлар, ҳозир ҳам баҳамжиҳат тотув ҳаёт кечирмоқдалар. Мазкур халқларнинг иқтисодий, маданий, маънавий, савдо-сотиқ муносабатлари жуда қадим замонларга бориб тақалади.

Қадимдан бир маънавий-руҳий иқлимдан нафас олиб келган халқларимиз тарихимизнинг, айниқса, бугунги масъулиятли даврда ақл, заковат ва шижоат, дунёвий салоҳият ва миллий ғурур талаб этадиган бир паллада яна ҳам яқинроқ, яна ҳам меҳр-оқибатлироқ бўлишлари лозимлигини ҳаётнинг ўзи тақозо қилмоқда.

Минтақавин қадриятлар туркумига Марказий Осиёда ягона иқтисодий ҳудудни ташкил қилиш, Орол муаммоларини хал этиш, экологик хавфсизликни таъминлаш, минтақамизда яшовчи халқларни тиббий, социал жиҳатдан ҳимоялаш, бой тарихий, маънавий меросимизни авайлаб асраш қабилар киради.

Умуминсоний қадриятлар миллий ва минтақавий қадриятлардан мазмуни жиҳатдан чуқур ва кенг бўлиб, умумбашарий аҳамият касб этади. Умуминсоний қадриятлар барча миллатлар, элатлар ва халқларнинг мақсад ва интилишларига мувофиқ келади. Шуни таъкидлаш керакки, жаҳондаги биронта халқ ва миллат ўзидан бошқа халқ ва миллатлардан, умуман жаҳон цивилизациясидан мутлақо ажралган, алоҳида маданиятга эга эмас. Миллатлар бошқа халқларнинг маданий-маънавий ютуқларидан фойдаланмай туриб ривожлана олмайдилар. Шу сабабли барча халқларнинг ижтимоий-иқтисодий, маданий-маънавий ривожланиши, тарихи бир-бири билан чамбарчас бўлиб кетган.

Умуминсоний қадриятлар туркумига инсоният цивилизациясининг тараққиёти билан боғлиқ бўлган умумбашарий муаммолар киради. Улардан энг асосийлари ер юзида илм-фанни тараққий эттириш, тинчликни сақлаш, ядровий қуролларнинг пойгасини тўхтатиш, халқаро хавфсизликни таъминлаш, турли касалликларнинг олдини олиш, табиатни муҳофаза қилиш, қашшоқлик ва саводсизликка барҳам бериш, саноат хом ашёси, энергия манбалари ва озиқ-овқат билан таъминлаш, коинотни ва жаҳон океани ресурсларини ўзлаштириш билан боғлиқ бўлган муаммолар киради.

Қадриятларнинг жамият тараққиёти, инсон ҳаётига кўрсатадиган таъсири нуқтаи назаридан прогрессив ва реакцион қадриятларга ажратилишини ҳам эсдан чиқармаслик керак. Жамиятимизнинг иқтисодиёти, маданияти ва маънавиятининг илгари қараб ривожланишига, миллий ахлоқ, одоб, урф-одат негизларида қонун инсонни тарбиялашга, мустақил

республикамизни ҳар томонлама раванқ топтириб, жаҳон цивилизациясига қўшишга астойдил хизмат қиладиган кадриятлар—бу прогрессив кадриятларни ташкил этади. Аксинча, жамиятимизнинг олдида турган ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маданий, маънавий муаммоларни ҳал этишга тўсқинлик қиладиган ҳодисалар реакцион кадриятларга киради.

Прогрессив кадриятларнинг барча турлари инсоннинг фаровон ҳаёт кечиришини, эркин яшаши, маънавий-ахлоқий камол топиши учун хизмат қиладиган воситалар ҳисобланади. Шунинг учун ҳам уларни авайлаб асраш, юксалтириш инсон шахснй ҳаётида ҳам, жамият тараққиётида ҳам катта аҳамият касб этади.

Мавзуга оид синов саволлари:

1. Инсон ва унинг ҳаёти энг олий кадриятлигини нималарда кўрасиз?
2. Умуммиллий бойликларнинг таъриф – таъсифини беринг.
3. Моддий кадриятлар нима?
4. Ахлоқий ва ижтимоий сиёсий кадриятларнинг мазмун ва моҳияти нималардан иборат?

Қадриятларнинг жамиятдаги ўрни

Режа:

1. Қадриятлар - жамият бойлиги ва миллатнинг асосий бўғини.
2. Инсон ва қадрият.
3. Табиат - муқаддас даргоҳ ва инсоният бешиги.

Қадриятлар жамиятимизнинг бойлиги, бизнинг миллий ифтихоримиз. Уларни авайлаб асраш ва муҳофаза қилиш — барчамизнинг бурчимиздир. «Фуқаролар Ўзбекистон халқининг тарихий, маънавий ва мадапий меросини авайлаб асрашга мажбурдирлар. Маданият ёдгорликлари давлат муҳофазасидадир», деб ёзиб қўйилган Конституциямизда.

Миллий қадриятларга ҳурмат билан қараш — миллатнинг ўзига ҳурмат билан қарашнинг асосий бўғинидир. Минг йиллар мобайнида шаклланган миллий қадриятларимиз ҳозирги даврда яратилган маданий-маънавий бойликлар билан кўшилиб тараққиётимизни тезлатади, ғоявий ва маънавий покланишни таъминлашга кўмаклашади. Шунинг учун ҳам қадриятларни авайлаб асраш, уларни кўриқлаш, юксалтириш алоҳида инсон ҳаётида ҳам, жамият тараққиётида ҳам катта аҳамият касб этади.

Жамиятнинг энг олий маҳсули ва қадрияти бўлмиш инсоннинг қадриятларга муносабати ҳеч қачон бир текис бўлган эмас. Бир томондан инсон қадриятлар бунёдкори сифатида қанчадан-қанча моддий ва маънавий қадриятларни юзага келтирган бўлса; иккинчи томондан у мавжуд қадриятларга ёвузларча муносабатда бўлиб, уни талон-тарож ҳам қилиб келган. Буни биз инсоннинг табиий-моддий қадриятларга бўлган муносабатларида яққол кўришимиз мумкин.

Одам пайдо бўлган даврдан то ҳозирга қадар табиатга таъсир қилиб, уни ўзгартириб юборди. Кейинги минг йиллар давомида инсон меҳнат фаолияти натижасида ер шари юзаси, иқлими, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсининг кескин ўзгариб кетганлиги бунга мисол бўла олади. Эътироф этиш керакки, инсоннинг истиқболини ўйламай қилган ҳатти-ҳаракатлари туфайли табиат беҳад озор чекди, кўп нарсалардан абадий жудо бўлди. Маълумки, яқин-яқинларгача инсон табиатга ҳоким, уни истаганча ўзгартириши, иродасига бўйсундириши мумкин, деган нотўғри фикр устунлик қилиб келди. Натижада табиатни иқтисодиёт талабига мослаштириб ўзгартириш авж олиб кетди, қанча-қанча лойиҳалар пайдо бўлди. Дарё ва кўллардаги балиқлар, паррандалар, ҳайвонлар эҳтиёждан ортиқча овланиб, кўпчилиги ҳозир йўқ бўлиб кетди. Бир пайтлар Амударёнинг ўзидагина 140 дан ортиқ балиқ тури бўлганига энди бировни ишонтириш қийин. Республикамизда Турон йўлбарси, йўлли сиртлон каби ҳайвонлар қирилиб кетди. Оққуйруқ, қорақулоқ, Устюрт қўйлари, жайрон, Бухоро буғуси, оқтирноқли кўнғир айиқ қабилар эса йўқ бўлиш арафасида турибди. Ўрмонлар, тўқайлар йилдан-йилга камайиб бормоқда.

Инсон табиатдан ўзига керакли нарсаларни олиш билан бир қаторда унга ҳар хил ишлаб чиқариш чиқиндиларини ташлаб, табиатни захарлантормоқда. Расмий маълумотларга

кўра, ҳар йили атмосферага 200 миллион тоннадан зиёд карбонат ангидрид (ис газ), қарийб 150 миллион тонна олтингугурт оксиди, 53 миллион тонна нитрат ангидрид, 50 миллион тоннадан ортиқроқ ҳар хил углеводородлар чиқарилмоқда. Жаҳон саноати ҳар йили табиатга 32 миллиард куб метр ифлосланган сув, 70 миллион тонна заҳарли газлар ва 250 миллион тонна чангни ташламоқда. Оқибатда биосфера ўз-ўзини тозалашга ожиз бўлиб қолмоқда, ҳозир атмосферадаги заҳарланган карбонат ангидрид газининг миқдори қарийб 20 фоизни ташкил этади. Бунинг ҳаммаси инсон соғлигига таъсир этиб, рак ва бошқа касалликлар йилдан-йилга кўпайиб кетмоқда. Ҳозирги пайтда дунё бўйича ҳар йили 500 минг киши рак билан касалланган бўлса, унинг 60 фоизи атроф муҳитдаги ҳар хил концентратланган моддаларнинг кўпайиши натижасида келиб чиққан. Атроф муҳитнинг радиоактив ва кимёвий чиқиндилар билан бўлганиши аҳолининг, чорва молларининг, парраналарнинг дарё ва кўллардаги, сув омборлари ва океанлардаги балиқ ва бошқа жониворларнинг кўплаб заҳарланишига сабаб бўлмоқда. Олимлар ҳаво, сув ва ер юзининг заҳарланиши шу тариқа давом этадиган бўлса цивилизация ҳалокатга учраши мумкин дейишмоқда.

Сув таъминотининг анъанавий манбалари ҳисобланган дарёлар, кўллар, музликлар ифлосланмоқда. Инсониятнинг энг катта озиқ-овқат манбаи бўлган жаҳон океани ҳам ҳозирги вақтда цивилизациянинг қурбони бўлмоқда. Ҳар йили жаҳон океанига ўн миллион тоннагача миқдорда нефть ва нефть маҳсулотлари келиб тушмоқда.

Экологик вазиятнинг ниҳоятда кескинлашиб кетишини Орол денгизининг фожиасидан ҳам кўришимиз мумкин. Орол бўйида экологик вазият кейинги вақтларда шу қадар кескинлашиб, фожиали тус олиб кетдики. ундан нафақат Марказий Осиё халқлари, балки бутун қурраи замин бирин-кетин зарар кўрмоқда. Кенинги йилларда Орол денгизининг ҳажми уч баравардан кўпроқ қисқарди, майдони икки баравар камайди, киргоқ 80 км га чекинди, сувнинг минераллашув даражаси тўрт баравар ошди, ҳайдаладиган икки миллион гектар ерни қум босди, чанг-тўзонлар бўрони 300 километр ва ундан кўпроқ масофага етиб борадиган бўлди. Мана шуларнинг ҳаммаси минтақадаги санитария ҳолатига салбий таъсир қўрмоқда.

БМТ экспертларининг фикрига кўра, Орол муаммоси ўзининг экологик ва ижтимоий-иқтисодий оқибатлари жиҳатдан XX асрнинг энг катта офатларидан бири бўлиб қолди.

Бугунги кунда Орол денгизи атрофидаги 35 миллиондан ортиқ аҳоли экологик фалокат оқибатларини бошдан кечирмоқда. Марказий Осиё давлатлари ўз мустақиллигининг дастлабки йилларидаёқ иқтисодий қийинчиликларга қарамай, Орол денгизини сақлаб қолиш, минтақадаги экологик вазиятни барқарорлаштириш йўлида кучларни бирлаштириш, баҳамжиҳат, ҳамкорликда фаолият кўрсатиш лозимлигини англаб етдилар. 1993 йили Марказий Осиё давлатлари раҳбарлари ана шу мақсадда Қозогистон Республикасининг Қизил Ўрда вилоятида йиғилдилар. 1994 йили эса Қорақалпоғистон Республикаси пойтахти Нукус шаҳрида Орол денгизи муаммосига бағишланган иккинчи учрашув ўтказилди.

Давлат раҳбарларининг ушбу икки учрашувни давомида Орол муаммоларини ҳал этиш экологик таназзул минтақасидаги аҳоли турмушини яхшилаш борасида талай силжишлар рўй берди. Жумладан Орол денгизини қутқариш бўйича халқаро жамғарма, давлатлараро кенгаш ва унинг ишчи органлари ташкил этилди. Нукусдаги учрашувда давлатлараро кенгашнинг «яқин 3—5 йил ичида минтақанинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъмин этган ҳолда экологик аҳволни барқарорлаштириш бўйича аниқ, чора тадбирлар дастури» қабул қилинди.

Ушбу жамғарма бугунги кунда жаҳон жамоатчилиги, халқаро молиявий ташкилотлар эътиборини тортмоқда. Жаҳон банки Орол бўйи ҳудудида табиий мувозанатни тиклаш, аҳоли турмушини яхшилашга қаратилган лойиҳаларни маблағ билан таъминлашга рози. Европа иттифоқи ва бошқа каби нуфузли ташкилотлар ҳам жамғарма фаолиятини қўллаб-қувватлаётир.

1995 йил 3 мартда Туркменистон Республикасининг Тошовуз шаҳрида Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг Орол денгизи муаммосига бағишланган анжумани бўлиб ўтди. Давлат раҳбарлари анжуманда Оролни қутқариш бўйича халқаро жамғарма ва давлатлараро кенгаш ижроия қўмитасининг таркиби билан боғлиқ масалаларни ҳам кўриб чиқдилар. Н. Назарбоев иккинчи мартда Оролни қўтқариш бўйича халқаро жамғарма президентлигига сайланди.

Давлат раҳбарлари 1995 йилнинг 18-20 сентябр кунлари Нукус шаҳрида БМТ билан ҳамкорликда Орол денгизи муаммоси бўйича халқаро анжуман ўтказиш ҳақида келишиб олдилар. Анжуманда Орол денгизини қутқариш бўйича Давлатлараро кенгаш ижроия қўмитаси фаолияти, унинг белгиланган чора-тадбирлар дастури юзасидан амалга ошираётган ишлари ва келгуси ҳамкорлик режаларини муҳокама этдилар. Анжуман якунида давлат раҳбарларининг ушбу учрашув якунларига оид қўшма баёноти қабул қилинди.

Орол денгизи муаммоси бугунги кунда Марказий Осиё халқларининг ягона дардига айланди. Денгиздаги сув сатҳининг пасайиб бориши, минтақадаги табиий мувозанатнинг бузилиши оқибатида экологик бўҳрон юзага келди. Бу нафақат Орол бўйи ҳудудида, балки иқтисодий жиҳатдан ўтиш даврини бошидан кечираётган Марказий Осиё мамлакатлари табиий муҳитида, қишлоқ хўжалигида ҳам ўз аксини топмоқда. Минглаб гектар ерлар сувсиз қолди. Мутахассислар денгиз чекиниши натижасида ҳосил бўлган кумликлардан кўтарилган турли минерал тузлар ҳатто Помир тоғидаги музликлар устини ҳам қоплагани тўғрисида маълумотларга эга.

Марказий Осиё минтақасига ҳос яна бир экологик муаммо пахта яккаҳоқимлиги билан боғлиқдир. Минтақамиз табиий иқлими пахтачиликни ривожлантиришга мослашган. Шунинг учун ҳам Марказий Осиё республикаларида ўтмишда пахта экадиган майдонлар кўлами ҳаддаи ташқари кенгайтириб юборилган эди. Уларни сув билан таъминлаш мақсадида Амударё ва Сирдарё узанида кўплаб сув омборлари қурилган эди. Натижада дарёларнинг суви Орол денгизига етиб келмай, йўл-йўлакай сунъий кўлларда сақланиб қолмоқда. Бундай ҳоллар икки дарёдан сув ичадиган беш мамлакатнинг ҳаммасида ҳам юз бермоқда.

Минтақамизда экологик вазиятнинг мурккаблашиб бораётганлиги ҳақида сўз юритганда яна шуни ҳам эсдан чиқармаслик керакки, пахтани етиштириш учун бир неча йиллар мобайнида кўп миқдорда ишлатилган кимёвий моддалар туфайли ер, сув, ҳаво заҳарланди. Оқибатда неча минглаб кишилар ошқозон-ичак, сариқ касалликларига мубтало бўлишди.

Пахта яккаҳоқимлиги етказган иқтисодий, жисмоний ва маънавий зарарнинг адоғи йўқ эди. Унинг зарарли тасирини

хамма соҳада – экологияда иқтисодий турмушда, маориф ва маданиятда, таълим-тарбияда, соғлиқни сақлашда, саноат ва бошқа соҳаларда ҳам кўриш мумкин эди.

Орол денгизининг қисмати ҳам пахта яккаҳоқимлиги билан узвий боғлиқдир. Орол бўйида содир бўлаётган экологик фожиани ўз кўлами ва узоқ давом этадиган оқибатларига кўра жаҳондаги энг катта экологик ҳалоқатлар билан қиёслаш мумкин. Қурбонлар, бир умр ногирон бўлиб қоладиган кишилар бор. Заҳарланган, яроқсиз ҳолга келтирилган замин, хувиллаб қолган, вайрон бўлаётган қишлоқлар бор. Энг хавфлиси шуки, беморлар орасида болалар кўпчилиқни ташкил этади. Ногиронлар мунтазам кўпайиб бормоқда. Қорақалпоғистоннинг бир қанча туманларида врачлар оналарга гўдақларни эмизмаслиқни тавсия этадилар, чунки она сути заҳарланган. Она сутининг заҳарланиши—бу нақадар оғир ҳалоқат.

Мустақиллик туфайли бу масалани ҳам ҳал қилишда маълум даражада ижобий ўзгаришлар юз бермоқда. Пахта зараркунандаларига қарши заҳарли кимёвий моддаларни ишлатиш ўрнига биологик усуллардан фойдаланилмоқда. Пахтазорларни камайтириш ҳисобига дон маҳсулотларини ишлаб чиқиш йўлга қўйилмоқда. Буларнинг ҳаммаси ўз навбатида экологик вазиятни яхшилашга замин яратмоқда.

Марказий Осиё минтақаси учун хос яна бир вазият шундан иборатки, аҳолининг эҳтиёжларини қондириш учун ер ости бойлиқлари, жумладан, газ, нефть маҳсулотларини ишлатиш йилдан-йилга кўпаймоқда. Бу эса ўз навбатида атроф муҳитнинг ифлосланишига олиб келиши турган гап. Шунинг учун ҳам ҳозирги энг долзарб масала — мазкур хомашёларни ишлатишда табиатни муҳофаза этиш чораларини кўриш бўлмоғи лозим.

Марказий Осиё минтақасидаги экологик хавф ҳақида сўз юритилганда Қозоғистон Республикасининг Семипалатинск полигонида собиқ СССР даврида кўп йиллар мобайнида ядровий зарядларни портлатиш туфайли атроф-муҳитнинг радиоактив нурлар ва чиқиндилар билан заҳарланганлиги тўғрисида гапириб ўтмасдан бўлмайди.

Қуролланиш пойғаси авж олган йилларда мазкур полигонда доимий равишда ва жуда кўп миқдорда ядровий қуролларни портлатиш натижасида бир неча минг километр

атрофдаги муҳит— ер, сув, ҳаво, ўсимликлар, барча жонли мавжудотлар шу жойларда истиқомат қилувчи кишилар, радиоактив нурлари ва чиқиндилар билан заҳарланди. Бу эса ўз навбатида инсониятни лол қолдирадиган даражада турли фожиаларнинг келиб чиқишига сабаб бўлди.

Кейинги йилларда таниқли қозоқ ёзувчиси Олжас Сулаймоновнинг ташаббуси билан ташкил қилинган «Семипалатинск — Невада» ҳаракати туфайли мазкур полигонда ядровий зарядларни портлатиш ишлари тўхтатилган. Лекин экологик вазият ҳанузгача жуда ҳам мураккаб ҳолда сақланиб келмоқда. Маҳаллий аҳоли ичида рак, қон касалликлари, ногирон гўдакларнинг туғилиши авж олиб кетган эди.

Бугун инсоният шундай даражага эришдики, энди табиатдан фойдаланибгина қолмасдан уни ҳимоя қилиш зарурати туғилди. Бу инсонларгина табиатга боғлиқ эмас, балки табиат ҳам инсонларга боғлиқ экономлигини кўрсатмоқда. Табиатни эъзозлашда ва сақлашда ҳеч қандай ҳудудий тўсиқлар бўлиши мумкин эмас, чунки бир мамлакатда рўй бераётган экологик инқироз бошқа жойларга ҳам ўз таъсирини кўрсатмоқда.

Табиат — муқаддас даргоҳ, инсониятнинг бешигидир. Биз яшаб, нафас олиб турган табиат, унинг таркибий қисми бўлмиш — Ермиз ҳамманинг—бугун инсониятнинг умумий уйи. Умумий масканидир. Шундай экан, уни кўз қорачиғидек сақлаш, атроф муҳитнинг ифлосланишига йўл қўймаслик башариятнинг ишидир. Табиатни муҳофаза қилишнинг долзарблиги ана шунда. Яна шу долзарб муаммога биринчи даражали эътибор берилмаса оқибати даҳшатли бўлиши аниқ, ва равшандир.

Экологик инқироз — ишлаб чиқариш инқирози бўлиб қолмасдан, айни вақтда ҳам социал-сиёсий муаммодир, чунки табиатни муҳофаза қилиш — бу социал ривожланиш ва халқ фаровонлигини оширишнинг заминидир. Шунинг учун ҳам жамиятимизда табиатни муҳофаза қилишни давлат йўли билан бошқариш, назорат қилишга катта аҳамият берилаётгани бежиз эмас. Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитасининг Оролни сақлаш «Экосан» ва бошқа жамгармаларнинг таъсис этилиши табиатдан унумли фойдаланиш ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш муаммоларига оид минтақавий ва жаҳон илмий-амалий

анжуманларининг ўтказилиши табиатни муҳофаза қилиш ишларига жамоатчиликнинг кенг жалб этилиши бунга мисол бўла олади.

Минтақамизда табиатни муҳофаза қилиш ишлари куйидаги вазифаларни ҳал қилишга қаратилмоғи лозим:

— Қишлоқ хўжалик экинзорларини сақлаш, тупроқ эрозиясига қарши курашни кучайтириш, ерларни селдан, кўчкилардан, ўпирилишлардан, шўр босишдан, заҳарланишдан, сув босишдан ва қақраб қолишдан ҳимоя қилишни таъминлаш;

— фойдали қазилма конларини янада комплекс равишда ўзлаштириш, уларни қазиб олиш ва қайта ишлаш чоғида нобудгарчликка йўл қўймаслик;

— Орол денгизи, Сирдарё, Амударё ва бошқа дарёлар сувлари сатҳини камайтиришнинг олдини олиш, уларни ифлосланишдан сақлашни кучайтириш чораларини амалга ошириш. Сув манбалари, шу жумладан кичик дарёлар ва кўлларни қуриб қолишдан ва ифлосланишдан муҳофаза қилишни яхшилаш, Марказий Осиёдаги энг муҳим дарё ҳавзаларидаги сув хўжалик комплексларини автоматлаштирилган ҳолда бошқариш системаларини яратиш, ирригация тармоқларини ҳозирги давр талабига мувофиқлаштириб қайта қуриш;

— зарарли моддаларнинг атроф муҳитга чиқариб ташланишини камайтириш ва чиқарилаётган газларни зарарли аралашмалардан тозалашни яхшилаш, газ ва чангларни ютувчи ғоят самарали аппаратлар, сув тозалайдиган ускуналар, шунингдек, табиий муҳитнинг ҳолатини назорат қилувчи мосламалар ҳамда автомат станциялар ишлаб чиқаришни таъминлаш;

— иссиқлик электр станцияларида мазутдан, торфдан ёқилғи сифатида фойдаланишни камайтириш;

— ўрмонларни ёнғиндан сақлаш ҳамда уларни зарарли ғашоратлардан ва касалликлардан муҳофаза қилиш. Ихота дарахтзорларини кенгайтириш, шаҳарлар, посёлкалар ва уларнинг атрофларида янги кўкаламзорларни яратиш, мавжуд шундай зоналарни ободонлаштириш;

— илмий асосланган кўрикхона ҳудудлари ва миллий боғларни вужудга келтиришни давом эттириш.

Ёввойи ҳайвонларни мутаносиб равишда кўпайтириш ҳамда табиий кўл, ҳовузлар ва сув омборларида қимматли балиқ

турларини урчитиб кўпайтириш тадбирларини амалга ошириш. Экологик инкирозни ҳал қилиш учун барча мамлакатлар ҳамкорлик билан иш тутишлари мақсадга мувофиқдир. Бу ҳамкорлик тўла тенг ҳуқуқли ҳар бир мамлакатнинг суверенитетини ҳурмат қилиш, олинган мажбуриятларни, халқаро ҳуқуқ нормаларини виждонан бажариш асосида бўлиши лозим. Биз яшаб турган заминнинг қатъий талаби мана шулардан иборат.

Инсон учун табиий қадриятлар билан бир қаторда ижтимоий-сиёсий, маданий-маънавий, ахлоқий қадриятлар ҳам катта аҳамият касб этади.

Башарият кўп минг йиллик тарихи давомида эркин, бахтли ва гўзал ҳаёт кечириши учун зарур бўлган хилма-хил қадриятларни яратди, инсон, унинг ҳуқуқи ва эркинликларини ҳимоя қиладиган қонунлар, сиёсий ташкилотларни бунёд этди. Инсоннинг гўзал яшаши учун зарур бўлган бадиий-эстетик қадриятларни ривожлантирди, кишиларнинг бир-бирига ва жамиятга бўлган муносабатларини белгилаб берадиган ахлоқий қоидалар мажмуасини жорий этди ва ҳоказо. Мазкур ижтимоий-сиёсий, маданий-маънавий ва ахлоқий қадриятлар жамият тараққиётида салмоқли ўрин эгаллаб, кишиларнинг инсоний фазилатларини юксалтиришда катта хизмат қилиб келган ва ҳозир ҳам хизмат қилиб келмоқда. Лекин, шу билан бир қаторда, инсон ўзи яратган ижтимоий-сиёсий, маданий-маънавий, ахлоқий қадриятларни кўп ҳолларда поймол қилиб келаётганлигини ҳам тан олишимиз керак. Қонунбузарлик, ахлоқсизлик, миллатимизнинг урф-одат ва анъаналарига зид келувчи ҳатти-ҳаракатларнинг аҳоли, айниқса, ёшлар ичида авж олиб кетаётгани бунга мисол бўла олади. Буларнинг олдини олиш ҳозирги кунда жамиятимиз олдида кўндаланг турган долзарб вазифадир.

Кишиларни қадриятларга истеъмомчи ёки кузатувчи сифатида қараш кайфиятидан ҳоли этиб, аксинча уларни янада кўпайтириш, юксалтириш пайида бўлишларига эришишга алоҳида эътибор бериш керак. Маълумки, ҳаётда ҳеч бир нарса абадий эмас. Бу қадриятларга ҳам тааллуқлидир. Шундай экан, уларни доимо бойитиб, ривожлантириб, кўпайтириб, янгилаб турмоғимиз даркор.

Қадриятлар катта ижтимоий-сиёсий, фалсафий, тарбиявий аҳамиятга эга. Улар ўтмиш билан ҳозирги кун ўртасидаги ворисийликни ифодалайди, шу туфайли миллатнинг тарихи, унинг ўтмиш ҳаёти, маданияти гавдаланади. Шунинг учун ҳам ҳар бир сиёсий тузум, ҳар бир давлат қадриятлардан ўз мақсади, манфаати йўлида фойдаланиб келган ва ҳозир ҳам шундай бўлмоқда. Қадриятлар ўз-ўзидан бевосита инсоннинг маънавий қиёфаси, турмуш тарзи, умуман жамият тараққиётини белгилай олмайди. Қадриятларнинг аҳволи, аҳамияти, инсонга кўрсатадиган таъсири, унинг истиқболи у ёки бу жамиятдаги мавжуд ижтимоий тузум томонидан олиб борилаётган сиёсат, унинг манфаатлари билан узвий боғлангандир.

Буни биз ўзбек халқи миллий қадриятларининг ўтмишдаги ва ҳозирги аҳволдан яққол кўришимиз мумкин.

Мавзуга оид синов саволлари:

1. Миллат ва жамият манфаати йўлидаги қадриятлар мазмуни ва моҳияти нималардан иборат.
2. Инсоннинг қадриятларга бўлган муносабатини қандай баҳолайсиз?
3. Табиат нима учун муқаддас даргоҳ ва инсоният бешиги?

Мустақиллик – қадриятларга янги ёндашув даври

Режа:

1. Мустақиллик - миллий қадриятларимиз тикланишининг асоси.
2. Таббий ва иқтисодий қадриятларимиз - миллий бойлигимиз.

Маълумки, 1991 йил 31 август куни Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг навбатдан ташқари олтинчи сессияси Ўзбекистон Республикасининг Давлат мустақиллиги ва озод суверен давлат — Ўзбекистон Республикасини ташкил этиш тўғрисида қарор қабул қилди. Давлат мустақиллигини қўлга киритиш натижасида Ўзбекистон учун иқтисодий ва ижтимоий тараққиётнинг маданий ва маънавий янги ланишининг, миллий қадриятларимиз тикланишининг кенг истиқболлари очилди.

Мустақиллик ўзбек халқи ҳаётидаги ҳеч қачон унутилмайдиган тарихий воқеадир.

Ўзбекистон давлат мустақиллиги шу тупроқда яшаётган юртдошларимиз қатори узоқ йиллар давомида она юртидан, элидан, айрилиб, мусофирлик жабрларини тортган муҳожир миллатдошларимизни ҳам шу қадар қаяжонга солди ва чексиз қувонтирдик, буни сўзда ифодалаб, тўла-тўқис таърифлаб бўлмайди. Шу ўринда хорижда яшаётган ватандошимизнинг тубандаги изҳори дил сўзларини келтириб ўтиш жоиздир.

«... Ниҳоят ўз Ватанидан, ўз Ватани тупроғига кўмилишдан жудо қилинган, хорижий элларда Ватан жамолини, Ватан тупроғини эзилиб соғинишга маҳкум қилинган миллионлаб ўзбекларнинг — туркистонликларнинг орзу қиб кутган куни келди, орзулари ушалди. Ўзбекистон ҳукуматининг олий минбаридан мухтарам жумхурият — раис Ислом Каримов тилидан Ўзбекистон Жамияти мустақил давлат мақомига эга бўлгани тўғрисидаги хушхабарни эшитган захотимизда, биз ўз Ватанларини бир неча кун зиёрат қилиш бахтига муяссар бўлган бир неча хорижлик биродарларимиз билан бирга бир-биримизни қучоқлаб, йиғламоқдан ўзимизни тиёлмадик. Комил-ишонч билан айтаемизки, айни пайтда бу хушхабардан огоҳ бўлган

миллионлаб амернкалик, саудиялик, олмониялик, покистонлик, афғонистонлик жигарларисиз ҳам бир-бирларини кучоқлаб йиғлаб турибдилар, жисму жонлари билан мустақил Ватанларига талпиниб турибдилар...

Бу хушхабарларнинг жушхабарлиги рост бўлсин жисму-жонларингизни қисиб-қийнаган кишанларнинг парчалангани рост бўлсин, турли-туман қутқулардан, иғволардан, тухмат балолардан пароканда бўлиб кетган миллатимизнинг қадди ростлагани рост бўлсин бириккани рост бўлсин!»

Халқимизнинг асрий орзуси бўлган мустақилликни таъминлашда, ўзбек халқининг кадр-қимматини ҳимоя қилишда, ўлкамиз бойликлари талон-тарож қилинишининг олдини олишда, Ўзбекистон доврўғининг дунёга таралишида Президентимиз Ислон Каримовнинг буюк тарихий хизматлари асло унутилмасдир. Юртбошимизнинг кейинги бир юз ўттиз йил давомида қарам ва муте бўлиб келган ўзбек халқини озодликка чиқариб, бошини қовуштириб, ахил-ҳамкор қилиб мустақиллик муаммоларини оқилона ҳал этиш йулидаги тинимсиз саъй-ҳаракатларини бутун дунё аллақачон эътироф этди. Ўзбекистон Республикасини бугунги кунда 160 дан ортиқ мамлакат томонидан тан олиниши бунинг яққол далилидир.

Мустақиллик шарофати билан илгари талон-тарож қилиб келинган табиий ва иқтисодий қадриятларимиз эндиликда фуқароларнинг бахт-саодати ва манфаатлари йўлида фойдаланилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси тупроғида Менделеев жадвалига киритилган маъданларнинг қарийиб ҳаммаси бор. У азалдан дунёдаги олтин ва бошқа жавоҳирлар қазиб олинадиган давлатлар қаторидан ўрин олиб келган. Аммо собиқ СССР йилларида Ўзбекистонининг кўп миқдордаги олтини ва бошқа ер ости бойликлари иттифоқ хазинасини тўлдириб келган. Бундан на республика, на унинг халқи манфаат кўрган. Эндиликда эса Ўзбекистон ери, бойликлари нафақат ўзимизни, замондошларни, балки келажак авлодларни, неварачевараларимизни, бугунги Ўзбекистон халқларининг ягона байналминал оиласини ташкил этувчи барча инсонларни боқиш ва уларнинг бахтиёр ҳаётини таъминлаш учун ишлатилмоқда. Нуфузли хорижий мамлакатлар банкларига омонат олиб қўйилган олтинларимиз Республикамиз белини бақувват этиб, жумҳуриятимизга чет эл

сармояларини олиб келиб халқимиз фаровонлигини таъминлашга хизмат қилмоқда.

Ўзбекистоннинг ер ости бойликлари ичида газ катта ўринни эгаллайди. Ўтмишда у ҳам олтинимиз каби марказ эҳтиёжларини қондириш учун фойдаланиб келинган эди. Ҳар йили миллион-миллион куб метр газимиз собиқ марказнинг буйруғига биноан бошқа республикалар ҳамда бир қатор Европа мамлакатларига юборилиб туриларди. Маҳаллий аҳоли эса газдан ўз эҳтиёжига яраша фойдаланиш имкониятидан маҳрум этиб қўйилган эди. Эндиликда эса бунга ҳам чек қўйилди. Ҳукуматимиз томонидан изчил равишда амалга оширилаётган инсонпарварлик сиёсати туфайли кейинги йилларда юзлаб кишлоқларга газ ва ичимлик сувлари етказиб берилди. Бундай хайрли ишлар ҳозир ҳам давом этиб келинмоқда.

Истиклол очиб берган имкониятлар туфайли биз нефть ва нефть маҳсулотларига бўлган эҳтиёжларимизни ҳам ўзимизнинг ички имкониятлардан келиб чиқиб қондиришга интиляпмиз. Ўтмишда бошқа республикалардан ҳар йили ўрта ҳисоб билан тўрт миллион тонна нефть сотиб олинган бўлса, 1995 йили атиги 750 минг тонна нефть четдан харид қилинди. 1997 йили жумҳуриятимиз нефтга бўлган барча эҳтиёжларимизни ўз имкониятларидан келиб чиқиб қондиришни режалаштирмоқда. Кўкдумалоқ, Мингбулоқ каби нефть конларида жадал суръатлар билан олиб борилаётган ишлар мазкур масаланинг ўзил-кесил ҳал этилишини таъминлайди, деб ўйлаймиз.

Табий қадриятларимиз ҳақида гап кетганда яна бир муҳим масала тўғрисида тухталиб ўтишимиз ўринлидир. Бу ғалла мустақилликлигини таъминлаш масаласидир. Маълумки, собиқ Иттифоқ сиёсати туфайли республика иқтисодиёти фақат хом ашё, асосан пахта етказиб берадиган бўлиб қолган эди. Республикада 4 миллион гектардан зиёд суғориладиган ерлар асосан пахта ўстириш учун фойдаланиб келинган эди. Аҳолининг бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотларига, жумладан ғаллага бўлган эҳтиёжлари ўзга республикалар ҳисобидан қондирилди. Бозор иқтисодиётига ўтиш муносабати билан Ўзбекистонга четдан ғалла сотиб олиб келиш ниҳоятда қимматга тушадиган бўлиб қолди. Шунини эътиборга олиб, жумҳуриятимиз кейинги икки-уч йил ичида донли экин майдонларини кўпайтириб, аҳолининг ғаллага бўлган эҳтиёжини асосан ўз

имкониятларимиздан келиб чиқиб, қондиришга муяссар бўлмоқда.

Кейинги икки-уч йил ичида биз нефть мустақиллиги каби галла мустақиллигига ҳам эришдик.

Жумҳуриятимиз заминидаги кўмир, мрамар, ҳар хил рудалар ва бошқа бойликлардан эндиликда халқимиз фаровон ҳаёт кечириш йўлида фойдаланиб келмоқда.

Ер ости бойликларини Ўзбекистон халқининг манфаатига самарали хизмат қилдириш хусусида гап юритар эканмиз, фикримизча, иккита масалага алоҳида эътибор бермоғимиз лозим. Биринчидан, жумҳуриятимиз заминида фойдали қазилмалар қанчалик мўл бўлишидан катъий назар, уларга ниҳоятда эҳтиёткорлик, тежамкорлик билан ёндашиб, келажак авлодимиз манфаатларини, республикамиз истиқболини ҳисобга олган ҳолда ишлатишимиз керак. Бу айниқса, нефть, газ, кўмир маҳсулотларига дахлдордир, чунки, уларнинг захиралари чекланган, шунингдек булар ўрнини тўлдириб бўлмайдиган маҳсулотлар туркумига кирадн. Шу нуқтаи назардан қаралса, газ маҳсулотларини четга чиқариш биз учун зарурми, ёки йўқми?, деган савол ўз-ўзидан туғилади. Мазкур масала бўйича ривожланган хорижий мамлакатларнинг тажрибаси эътиборга лойиқдир. Масалан, АҚШнинг заминида Менделеев жадвалидаги барча маҳсулотлар, жумладан нефть, газ, кўмир, олтин ва ҳоказолар мавжуд. Уларнинг захираси бир неча юз йилга етарли. Лекин шунга қарамасдан, АҚШда юқорида тилга олинган маҳсулотларга бўлган эҳтиёжларини бошқа мамлакатлардан олиб келинган хомашё ҳисобидан қондириб келинмоқда. Шундай экан, биз ҳам ўз захираларимиздан самарали фойдаланиш устида пухта ўйлаб кўришимиз керак.

Иккинчидан, ўтмишда биз ер ости хазиналарини хомашё сифатида бошқа республикаларга арзон баҳода бериб турган бўлсак, эндиликда улардан халқ истеъмоли маҳсулотлари ишлаб чиқариб, дарамод олишни кўзласак мақсадга мувофиқ бўлур эди. Халқимиз истиқболини кўзлаб, келажакда жумҳуриятимизни хомашё етказиб берувчи давлатдан уни ўз еримизда қайта ишлаб халқ, истеъмол молларинн етказиб берадиган мамлакат даражасига кўтаришимиз даркор. Худди шу мақсадда ер усти бойликларидан хомашё сифатида эмас, балки улардан маҳсулот тайёрлаб самарали фойдаланиш режаларини илмий ишлаб

чиқишимиз керак, деб ўйлаймиз. Ҳозирча бу борада ҳам ечимини кутиб турган муаммолар оз эмас.

Республикамиз ўзининг ноёб табиий-иклим шароити туфайли мева, сабзавот, шарбат ва винолар ишлаб чиқариш соҳасида катта имкониятларга эга. Шунинг эътиборга олиб, хорижий мамлакатлар билан биргаликда янги замонавий технология асосида мазкур маҳсулотларни қайта ишлаб чиқадиган қўшма корхоналар бунёд этишни йўлга қўйдик. Бу республика иқтисодиётини ривожлантиришга ижобий таъсир этиш билан биргаликда аҳолининг юқори сифатли қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган эҳтиёжларини қондириш имкониятини яратиб берди. Шунингдек, ғўзапояни қайта ишлаб чиқадиган технологияни ҳам жорий этиб, ундан қоғоз, мебель ва бошқа истеъмол молларини ишлаб чиқишни амалга оширдик.

Мавзуга оид синов саволлари:

1. Мустақиллик ва миллий кадриятлар тушунчаларини изоҳланг.
2. Нималар табиий ва иқтисодий кадриятларни ташкил этади?

Маънавий сарчашмаларимиз.

Режа:

1. Маънавият ва унинг мазмуни.
2. Тил – маънавият калити.
3. Маданий-маънавий мерос - миллий бойлигимиз.
4. Миллий онг ва миллий истиқлол мафкураси – миллат куч қудратининг асоси.

Мустақиллик туфайли нафақат табиий ва иқтисодий кадриятларимиз, балки маънавий-маданий кадриятларимиз ҳам эндиликда халқимиз баркамоллиги учун тўлақонли хизмат қилишга ўтди.

Маънавият ҳар бир инсоннинг, миллатнинг, давлатнинг куч-қудрат манбаидир. Маънавият бўлмаган жойда бахт-саодат ҳам,

иймон-эътиқод ҳам, Ватан ва эрк туйғуси ҳам, диёнату- адолат ҳам, бўлмайди ва аксинча.

Таниқли қозок шоири Мухтор Шаханов айтган бир ривоятни эслатиб ўтмоқчиман. Қадим замонларда бизнинг еримизга босқинчилар кириб келади. Чегарага етгач, хон қўшинларини тўхтатиб олдида турган мамлакатдаги вазиятти билиб келиш учун жосусларини юборади. Маълум вақтдан кейин улар қайтиб келиб хонга шундай маълумот беришади. Биз катта тўйнинг гувоҳи бўлдик. Унда мамлакат подшоҳи ҳам бор экан. Тўй қизиби бораётган бир пайтда, даврага қўлида дўмбира ушлаган бир ёш йигит кириб келди. Подшоҳ дарҳол йигитни ёнига чорлаб, ўзи ўтирган ердан унга жон бўшатиб берди. Биз ажабланиб, «бу йигит ким?», деб сўраганимизда, — «Бу бизнинг шоиримиз-ку» деган жавоб олдик, дейди. «Э, жаноб олийлари, менга хужум қилишга рухсат беринг, бундай ақли паст подшоҳи бор бу мамлакатни биз осонгина босиб оламиз», дейди хоннинг лашкарбошиси.

“Йўқ отни изимизга - қараб ҳайдаймиз, чунки маънавий қадриятларни шунчалик зўр эъзозлайдиган мамлакатни асло енгиб бўлмайди», деб жавоб қайтаради хон.

Мазкур ривоятдан чиқадиган хулоса шунки, маънавияти юксак халқнинг илдизи мустаҳкам бўлади, уни ҳеч қачон тиз чўктириш мумкин эмас. Чинакам цивилизациялашган демократик давлат. ҳамда бозор муносабатлари, бозор воситаларни фақат юксак маънавият негизда барпо этилиши мумкин. Юксак маданиятсиз буюк давлат куриб бўлмайди. Шунини эътиборга олган ҳолда ҳукуматимиз фан, маориф ва маданият соҳасига жиддий эътибор билан қарамоқда.

Мустақиллик Ўзбекистон халқларининг бой маданияти, бебаҳо илмий, фалсафий ва маънавий мероси, ноёб тарихининг тикланиши ва ривожланиши учун зарур бўлган барча имкониятларни яратиш бермоқда. Маънавияти юксак миллатгина мустақиллик, порлоқ истиқбол учун курашга ўзида куч-қудрат топади, ўз-ўзини қадрлайди, қадини тик тутаяди, ўтмиши билан фахрланади, келажакка умидворлик билан қарайди.

Маънавият халқларни бир-биридан ажратмайди, балки бирлаштиради, аҳилликни кучайтиради, дўстлик, қардошлик, ҳамжиҳатликка даъват этади. «Маънавият турли халқлар ва мамлакатлар кишиларини қон-қардош қилади. Уларнинг тақдирини ўзаро ҳурмат асосида яқинлаштиради. Бизнинг маънавиятимиз асрлар давомида миллион-миллион кишилар

тақдири билан шаклланган. Уни ўлчаб ҳам, поёнига етиб ҳам бўлмайди. У инсон учун бутун бир олам».

Миллат маънавиятини юксалтиришда унинг тили, маданиятини, миллий онг, миллий ўз-ўзини ва кадр-қимматини англаш ҳиссини миллий ғурур ва ифтихорини ўстириш муҳимдир.

Миллий мустақиллик ва ўзликни англашда ўзбек тили мавкеининг ошиши, унинг ривож топиши нечоғлик аҳамиятга эга эканлиги маълум. Тнлимизнинг камолоти миллатимиз тараққиёти, миллий маданиятимиз ривожланишини ҳал қилувчи омилларидан бири эканлиги ўз-ўзидан тушунарлидир. Халқнинг маънавий бойлиги, ақл-идроқи ва тафаккури, тарихи ва маданияти унинг тилида, маданиятида, урф-одатлари ва руҳиятида ўз ифодасини топади.

Тил халқнинг қалби, халқнинг номусидир. Ҳар бир тил ўз халқи учун буюк ва бебаҳодир. Тилимиз онамиз сингари улуғ ва мўътабардир. «Она тилининг буюк аҳамияти шундаки. — дейди И.Каримов,— у маънавият белгиси сифатида кишиларни яқин қилиб жипслаштиради».

Тил миллатнинг тарихи ва маданиятини ўрганиш учун калитидир. Кимки ана шу калитдан фойдалана билса, у ана шу тил эгаси бўлган халқнинг юрагига йўл топади. Фақат тилни билган тақдирдагина миллатнинг руҳини, кайфиятини, маданияти ва тарихини, миллий хусусиятларини. унинг кадр-қимматини. ғурурини тўғри тушуниш ва баҳолаш мумкин.

Тилга нисбатан беҳурматлик бу энг аввало, тил эгаси бўлган халққа нисбатан ҳурматсизлик, унинг кадр-қимматини ерга уриш, камситишдир.

Биз ўзимизнинг яқин ва олис тарихимизда тилимизга нисбатан" ошкора зўравонлик, беписандлик қилганлигини аввалги саҳифаларда қайд этган эдик.

Бу ўринда шуни таъкидлаш керакки, айнан миллий истиқлол учун курашнинг муҳим жабҳаларидан бири халқимизнинг ўз тилининг обрў-эътибори, мавкеини кўтариш учун ҳаракати бўлди. Натижада 1989 йилнинг 21 октябрида «Давлат тили ҳақида» Қонун қабул қилинди.

Ўзбек тилига давлат мақоми берилиши ҳаётимиздаги, ҳатто тарихимиздаги ниҳоятда катта воқеа эди. Ўзбекистон ўзбек тилининг чинакамига гуркираб ривожланиши, чуқур илдиз отиши учун зарур бўлган барча шарт-шароитларни яратадиган бирдан-бир маскандир. Ўзбекистон ўз заминида тилга оид ҳар қандай масалани

мустақил ҳал қилиш ҳуқуқига эга. Конституциямизнинг 4-бандида қайд этилганидек, «Ўзбекистон Республикасининг давлат тили ўзбек тилидир».

Шундай бўлсада республикамиз ҳудудида яшовчи барча миллат ва элатлар тилларининг ҳурмат қилиниши ва ривожланиши учун шароит яратиб берилади.

Тилимизни кўз қорачиғидек, авайлаб асраш, эъзозлаш, уни ривожланишига, қадини тиклаб олишига, ундаги барча имкониятларни тўла юзага чиқариш ва номоён бўлишига кўмаклашиш жамиятимиз, давлатимиз, халқимиз зиммасидаги асосий мақсадлардан бўлиб ҳисобланади. Тилни асраш бу энг аввало, мустақиллигимизни авайлаш қўллаб-қувватлашдир. Мустақиллик эса ўз навбатида тилимиз, маданиятимиз ривожланишининг асосидир.

Ҳозирги пайтда жумҳуриятимиз. раҳбарлари сиёсатида ёшлар орқасида энг иқтидорли, салоҳиятлиларини танлаб, саралаб олиб, уларнинг илмий, маданий-маънавий жиҳатдан камолотга зоришишлари, замонавий фан-техника асосларини чуқур ўзлаштириб олишлари учун ғамхўрлик қилиш катта ўрин тутди. Ўзбекистон Республикасининг эртанги ҳаёти, порлоқ истиқболи назарда тутилиб кўплаб ёшларимиз Туркия, Хитой, Япония, АҚШ, Олмония ва бошқа хорижий мамлакатларда таҳсил олиш учун юборилди. Бу иш тўхтовсиз давом этапти. Ёшларимиз сафида инглиз, немис, француз, араб ва форс тилларини биладиган, улардан амалда фойдалана оладиган кишиларнинг кўпайиб бараётганлиги истиқлолимиз, маданий-маънавий тараққиётимиз учун катта ютуқдир.

Жумҳуриятимизда «Таълим тўғрисида»ги қонунни ҳаётга жорий этиш, таълим-тарбияни замонавий талаблар даражасида олиб бориш, мактабларни миллийлаштириш, ўрта махсус ва олий ўқув юртларига кириш имтиҳонларини тест усулида ўтказиш борасидаги ишлар ҳам маданий-маънавий тараққиётимизда ўзининг ижобий таъсирини кўрсатяпти.

Миллий истиқлол туфайли кўп қиррали бой миллий маданий меросимиз тикланмоқда. Маданий-маънавий мерос авлод-аждодларимиздан қолган буюк хазинадир. «Бу хазина инсонга ҳаётда барқарорлик бағишлайди, унинг қарашлари шунчаки бойлик орттириш йўлида кун кўришга йўл қўймайди, фожиалар вақтида омон сақлаб қолади ва моддий қийинчилик кунларида продани мустаҳкамлайди».

Маданий меросга ҳурмат бу, биринчи навбатда, унинг яратувчиси, авайлаб-асровчиси, ривожлантирувчиси бўлган халқ оммасига, миллатга, унинг ўтмишини чексиз ҳурмат, меҳр-окибатдир. Ўзининг ўтмиш маъданий меросини чуқур билмаган ва эъзозламаган одам ўзининг илдинини, авлод-аждодларн босиб ўтган йўлини билмайди ва билолмайди. Ундай одамнинг, ўшандай миллатнинг келажаги бўлмайди. Ўз имкониятини бойитиб, юксак даражага кўтаришга интизмаслик миллат ва унинг истиқлоли учун катта фожеадир.

Маданий меросимизнинг тикланиб халқимиз учун хизмат қилаётганлиги энг катта ютуқларимиздандир. Эндиликда 20—30 ва 40-йилларда, 50-йилларнинг бошларида ўзбек халқининг кўп асрлик маданий мероси, анъана ва урф-одатларини сақлаш ва бойитишга ҳаракат қилганликлари учун миллатчиликда, панисломизм ва пантуркизмда айбланиб қатағон қилинган фанимиз ва маданиятимизнинг бир қанча таниқли арбоблари тўла оқланди. Ноҳақдан-ноҳақ камалиб, ўлимга ҳукм қилинган Чўлпон, Фитрат, Абдулла Қодирий, Усмон Носир сингари адибларимизнинг ижодий мерослари ҳозирги пайтда халқимиз томондан катта қизиқиш билан ўрганилаяпти. Уларнинг асарлари одамларни ўзаро ҳамкорликка, ижтимоий адолат учун курашга, ноҳақликка нисбатан мурасасизликка, миллий истиқлолимиз, эркимиз ва озодлигимиз учун дадил кураш олиб боришга даъват этади.

Маънавиятимизни юксалтириш, маданиятимизни бойитиш, ривожлантиришда халқ оғзаки ижодиёти, адабиёт ва санъат, рассомлик, бадиий графика соҳалари муҳим аҳамият касб этади.

Мустақиллик яратиб берган беқиёс имкониятлар, Президентимизнинг алоҳида эътибори ва ғамхўрлиги бўлмаганда қисқа бир муддат ичида халқимизнинг “Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Хива, Шаҳрисабз ва бошқа шаҳарлардаги ноёб тарихий-маданий ёдгорликлари таъмирланмаган бўларди. Ўзбек халқининг буюк алломалари яратган, лекин ҳозирда Шарк ва Ғарб мамлакатларининг кутубхоналарида, музейларида сақланиб келинаётган нодир қўлёзмаларни излаб топиш, илмий таҳлил қилиш соҳасида бу қадар хайрли ишлар қилинмаган бўларди.

Мустақилликнинг муҳим омилларидан яна бири ўз эркинлигини қўлга киритган мамлакат халқи ва миллатида миллий онг, миллий бирдамлик туйғусини шакллантириш ва ривожлантиришдан иборатдир. Мустақил давлатнинг асосий

ишлаб чиқарувчи кучи бўлган халқда етук миллий онг бўлмаса, озодлик, эркинлик, хуррият ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас.

Миллий онг—бу миллий маданиятнинг таркибий қисми, миллий маданият чўққисидир. Миллий онг, миллий маданиятнинг миллат манфаати билан, миллат истиқболи билан, тараққиёт билан борлиқ бўлган муаммоларнинг инсон онгидаги ифодасидир.

Миллий онгнинг шаклланиши мураккаб жараён. У миллий маданият заминида шаклланиши, ривожланиши мумкин. Миллий маданият ривожланмаган, миллий бирлик, миллий бирдамлик ва миллий ҳамкорлик туйғулари заиф бўлган халқларда юксак миллий онг бўлиши мумкин эмас.

Миллий маданиятнинг бирлик ва ҳамкорликка, миллат тарихини холисона англашга, миллий тил ва маданиятни қадрлашга, миллий ахлоқ-одоб ва бошқа маънавий хислатларни сақлашга хизмат қилувчи томонлари миллий онгнинг негизини ташкил этади. Ўз навбатида миллий онг миллий истиқлол мафқураси учун ҳам тағ-замин ҳисобланади.

Миллий истиқлол мафқураси эса ҳозир ҳам, келажакда ҳам ҳамжиҳатлик, тенглик, тенг ҳуқуқликка, ижтимоий адолат ва инсонпарварликка чорловчи гоё бўлмоғи зарур.

Мансабпарастлик, тарафкашлик, гуруҳбозлик, маҳаллийчилик-буларнинг ҳаммаси ижтимоий-иқтисодий, маъданий, сиёсий тараққиётимиз, мустақиллигимиз учун ниҳоятда хатарлидир. Булар миллий онги, маданияти, миллий ғурури заиф бўлган кишиларгз хос хусусиятдир.

Дўстлик, ҳамжиҳатлик, миллий ҳамкорлик, бир-бирини кўллаб-қувватлаш, дардига дармон бўлиш-булар ҳар бир халқ ва миллат куч-қудратининг асоси, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий тараққиётнинг негизидир. Миллий аҳиллик бўлган жойда тинчлик, осойишталик бўлади.

Мавзуга оид синов саволлари:

1. Маънавият деб нимага айтилади ва унинг мазмунини нималар ташкил этади?
2. Миллатнинг тарихи ва маданияти нима орқали ўрганилади?
3. Маданий ва маънавий меросни изоҳланг!
4. Миллий онг ва миллий мафқурани қандай тушунасиш?

Адабиётлар

1. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Тошкент “Ўзбекистон”, 1992
2. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХІ асрга интилоқда Тошкент “Ўзбекистон”, 1999
3. Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси Тошкент “Шарқ”, 1999
4. Каримов И.А. Миллий мафкура-мамлакат келажаги пойдевори “Маърифат” газетаси 8 апрел 2000
5. Иброҳимов Ў. Мард қолур майдон ичинда, “Фан” нашриёти, Тошкент, 2000
6. Иброҳимов Ў. Спорт психологияси, “Янги аср авлоди” нашриёти, Тошкент, 2004
7. Иброҳимов Ў, Жумаев З. Тренерлик касби. “Янги аср авлоди”, Тошкент, 2006.
8. Керимов Ф.А. Кураш тушаман. Тошкент, Ибн Сино нашриёти, 1990
9. Нормуродов А.Н. Жисмоний тарбия. Тошкент “Ўзбекистон”, 1998
10. Нурмухаммедов К.И. Жисмоний тарбия ва спортнинг ижтимоий-иқтисодий муаммолари, Тошкент , 1991
11. Озолин Н.Г. Современная система спортивной тренировки. М., “ФиС”, 1982
12. Тошпўлатов Ж. Ўзбек кураши. Тошкент, 2000
13. Тошпўлатов Ж. Ўзбегим чавондоз йигитлари. “Янги аср авлоди”, Тошкент, 2008
14. Тўланов Ж. Қадриятлар фалсафаси. Тошкент, “Ўзбекистон” 1998
15. Юнусова Ю. Ефименко А. Спорт тренировкиси асослари. Тошкент, “Ўқитувчи”, 1984

ЎРОҚ ИБРОҲИМОВ

1938-йилда Сурхондарё вилояти, Жарқўрғон туманининг “Оққўрғон” қишлоғида туғилган. Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган жисмоний маданият ва спорт ходими, профессор, халқ таълими, жисмоний тарбия ва спорт аълочиси нишонлари соҳиби. Халқаро кураш Академияси аъзоси, Халқаро тоифадаги ҳакам. Бир қатор методик ва ўқув қўлланмалар, рисола ва китоблар, юздан ортиқ илмий мақолалар муаллифи